

د خوشال خان خټک د زوکړې د څلورسومې کالیزې په ویاړ

کرغونپوهنه

(د سپرلنو او خیرنو چارې)

لیکوال

پوهنوال محمد رسول باوري

۱۳۸۰ ل ـ ۲۰۰۱ م کال

نیولیک

تقريظ

لرغونپوهنه پرنسپونه او ميتودونه) ددې رسالې نوم چې محترم پوهنوال محمدرسول باوري له سريزې او نتيجې نه پرته په شپږو څپرکو کې په روانه پښتو ليکلى دى.

له کومه ځايه چې خبر يم دغه اثر په دغه موضوع کې په پښتو ژبه لومړى مستقل اثر ګڼل کېږي .ددې موضوع په اړه به ځينې مقالې ليکل شوي او دلته او هلته خپرې شوي وي خو د مستقل اثر په حيث تر اوسه پورې په افغانستان کې بل چا دغه کار نه دى کړى او دا يوازې باوري صاحب دى چې دغه علمي او ډېر مهم او ګټور اثر يې د تحقيق او تتبع له تولو منل شويو موازينو او معيارونو سره سم ليکلى دى .زه په خپل وار ده ته کور وداني او شاباسي وايم او په دغو علمي کارونو کې ورته نورې هم برياوې غواړم .

ارکيالوجي [Archeolgy] يا لرغونپوهنه يو نوى او تازه علم دى چې د نولسمې پېړۍ په لومړيو کلونو کې منځته راغلى او د همدې پېړۍ په وروستيو کې د يو علم په حيث وپېژندل شو، په دغه لږې موده کې دې علم راوښودله چې دعلومو د لويې کورنۍ په غړو کې يو ډېر مهم او ګټور غړى دى .دا دخپلې کورنۍ له ځينو غړو سره نږدې

،دوستانه ا و متقابلې ا و له ځينو نورو سره يو جانبه روابط لري يانې ځينې علوم له دې علم نه مرسته غواړي لکه تاريخ ،قبل التاريخ،انتروپولوجي، کرونولوجي،سوسولوجي، ... او بيا ځينې نور علوم له دې سره مرسته کوي لکه جيولوجي،مساحت کيميا ،بيولوجي،فزيك ...

دی علم د ځمکې پر مخ د انسان د منځته راتلو ا و خورېدو په متعلق پخواني ذهنيتونه ا و تصورات سم کړل ا و هم يې د بشر عمر مليونونو کالو ته ورساوه.

همداسې د لرغونو تمدنونو په اړه يې هم پخواني خيالات ا و انګېزې تصحيح کړل ا و دا يې ثابته کړه چې د پخوانيو تمدنونو زانګو په لويديځ کې نه، بلکې په ختيځ کې ده، دې علم په همدې توګه ډېر نور مهم ا و ګټور کارونه کړي دي چې زه يې دلته نه څېړم

لرغونپوهنه داسې يو علم دی چې د انسانانو مادي پاتې شوي اثار په خبرو راولي ا و په دې توګه له تاريخ ا و قبل التاريخ ا و نورو علومو سره مرسته کوي. زياتره مورخين په دې عقيده دي چې ليکلي اثار کتيبې د تاريخ ليکنې ا و د ماضي د احيا لپاره د اهميت له پلوه په لومړۍ درجه کې راځي، ځکه چې هغوی ژبه لري ا و خبرې کوي او خپل وخت حالات بيانوي .خو زه وايم چې د هغو په خبرو ا و بيان کې هومره فصاحت ا و بلاغت نه شته ا و دا د لوستونکي کار دی چې څه مطلب ترې اخلي ا و څرنګه يې تعبير ا و تفسير کوي. موږ پوهېږو چې هر لوستونکی عين مطلب ترې نه اخلي ا و ددې تعبير او تفسير استنباط کې هم توپيرونه ضرورليدل کېږي نو په دې صورت کې ليکلي اثار دومره زيات د اعتماد ا و اطمينان وړنه ګڼل کېږي بر عکس مادي پاتې شوي دي.

اثار ا و ابدات که څه هم لکه چې ليکل شوي اثار ژبه نه لري خو د خپل وخت حالات په ډېر فصاحت بلاغت او وضاحت سره بيانوي ا و د هغوی دبيان په تفسير ا و تعبير کې د لرغونپوهانو تر منځ هومره

اختلافات نه لیدل کېږي او زیاتره توافق لري مثلا یوه مجسمه راواخلئ او په ځیر ورته وګورئ هغه به درته ووایي چې کله جوړه شوې ده ؟څه یې اغوستي دي؟ نژاد یې کوم او دین او مذهب یې څرنګه وو؟ ږیره لري او که نه؟ زوړ دی او که ځوان ؟ د سر وېښتان یې څرنګه جوړ کړي دي؟ په غاړه ،غوږو او لاسونو کې یې څه راز ګاڼې اچولې دي؟ او په دې توګه به د خپل عصر شکلا پېژندنه ،رسوم ،عادات ،معتقدات ،هنر او صنایع او ډېر نور څه بیان کړي او خپل دغه بیان کې هم صداقت لري او له همدې کبله اکثره لرغونپوهان په خپل بیان کې سره موافق دي.

دا علم دهرې منطقې او هر هېواد په تېره بیا د افغانستان لپاره ډېر اهمیت لري په افغانستان کې دغه علم د نولسمې پېړۍ په دویمه لسیزه کې خپل لومړنی قدم ایښی دی. او له دې وخت نه راپه دې خوا یو زیات شمېر لرغونپوهان افغانستان ته په رسمي او نا رسمي توګه راغلي دي او دغه هېواد یې د خپلو څېړنو او کیندنو له پاره یو جنت ګڼلی دی او دومره اثار یې رابرسېره کړي او لاس ته راوړي چې د شرق او غرب موزیمونه پرې ډک شوي دي.

په افغانستان کې د لرغونپوهانو د کار او زیار په نتیجه کې راښکاره شوه چې دا هېواد یو ډېر لرغونی هېواد دی او له زرګونو کالو راهیسې په لومړنیو انسانانو اباد وو او په خپله منطقه کې د یو شمېر زړو تمدونونو، عقایدو، اجتماعي سیستمونو، هنري مکتبونو او مقتدره امپراتوریو دمنځته راتلو، انکشاف اوپراختیا مرکز ګڼل کېده.

د نورو هېوادونو تاریخي ابدات زیاتره د ځمکې پر سر په خپل ځای کې لاتر اوسه پورې په هماغسې رنګ ولاړ دي خو په افغانستان کې د تاریخي ابداتو یو لږ شمېر دلته تر سترګو کېږي او نور ټول تر ځمکې لاندې پټ پراته دي دا ځمکه چې افغنستان د خپل اوږده تاریخ په ترځ کې د مهاجمینو ،متعارضینو او یرغلګرو په لاس څو ځله وران ویجاړ

شوی دی او زیاتره تاریخي ابدات یې له خاورو سره خاورې شوي، نو ځکه نن له سترګو پټ دی او څوك یې نه ویني.

په تېره بیا د افغانستان د ولسونو او لرغونپوهانو وظیفه ده چې د افغانستان د خلکو فرهنګي شتمني رابرسېره او خوندي کړي او جهان ته وښايي چې افغانان که نن په ګېډه مړه او په تن پټ نه دي خو د فرهنګ او کلتور له پلوه دومره شتمن او ماړه دي چې لرې او نږدې هېوادونو سره یې بې دریغه او سخاوتمندانه مرستې کړي او د هغوی خصوصي او ملي موزیمونه یې ډك او ماړه کړي دي.

د افغانستان هره دره غونډۍ او هره دښته لرغونپوهان ځان ته رابولي چې راشئ او وسپړئ تاریخي اثار او ابدات رابرسېره کړئ

دا رساله د همدې مقصد لپاره ډېر اهمیت لري ځکه چې افغانان د لرغونپوهنې له اساساتو او میتودونو او اصطلاحاتو سره اشنا کوي، او هغوی دې ته رابولي چې که له یوه ځایه بل ځای ته ځي نو د لارې په ترڅ کې باید خپل شا وخوا ته په دقت وګوري او بې پروا او بې اعتنا ورځنې تېر نه شي او خپل قدمونه هم په ډېر احتیاط کېږدي، ځکه خدای مه کړه چې کوم تاریخي قیمتي اثر تر پښو لاندې او مات نه شي.

په پای کې زه ددې اثر په غور لوستلو او ځان پوهولو ته هغه ښاغلي رابولم چې په رښتیا غواړي د افغانستان پر تاریخي اهمیت باندې پوه شي او د هغه په فرهنګي غنا باندې ځان خبر کړي او په مجموع کې افغاني ټولنه ښه وپېژني که څه هم چې د محترم باوري صاحب دغه رساله به سمدلاسه څوك دغه هدف ته ونه رسوي ځکه چې دا تاریخ نه دی خو د یوې ټولنې د تاریخي درك او پېژندلو لپاره سړي ته صادقانه او عالمانه لارښوونه کوي چې دا په خپل ذات کې ډېر اهمیت لري.

په درناوي

پوهاند محمدحسن ضمیر صافی

د اجتماعي علومو د پوهنځي استاد

یادښت

دانسان د پیدایښت د ځای او د لومړنیو ټولنو د روښانه تصور د علمي پیژندنې اوهمدارنګه د هغوی څرنګوالی، د اقتصادي او ټولنیزو سیستمونو د جوړښت او په ټولنیزه توګه د انسان د کلتور په هکله د بېره موده مخکې په طبیعي او ټولنیزوعلومو کې ځینې مطالعې اوڅېړنې شوي چې ګټوري پایلې ترې لاس ته راغلي دي.

په هغه وخت کې چې کلاسیکو علومود پخواني انسان په هکله ځینې هېښنده تیوري څرګندولې نو د اروپا درسانس دورې (دتېرې زمانې) د پاتې توکواو اوزارو د څېړنې لاره یې اواره کړه. لـه صنعتي انقلاب څخه وروسته د کیندنو په لارو چارو کې د نوي تخنیک څخه په زیاته کچه د ګټې اخستنې له کبله د لومړني انسان پاتې شوني او توکي ومیندل شول دبېلابېلو میندل شوواثارو لـه څرنګوالي سره د مینې اود جیولوجي د

ځوان علم په مرسته چې د لرغونو توکو د نېټې د ټاکلو زيات امکانات لري، دميندل شويو اثارو په توضيح او ځرګندولو کې زياتوالی راغی او د لرغونپوهنې ارزښت يې نور هم لوړ کړ. د اتلسمو او نولسمو پېړيو په اوږدو کې د ځمکې د ختيځو کلاسيکو او لرغونو تمدنونو مطالعې او نويو ميتودونو د ميندل شويو اثارو څېړلو او تحليلولو او په پای کې د انسان د اصلي پيدايښت ځای علمي پلټنو د لرغونپوهنې پرمختيا ته لاره اواره کړه او لرغونپوهنه (ارکيالوجي) يې د يو سيستماتيك دسپلين په څېر منځته راوستله.

د لرغونپوهنې پيدايښت او پرمختيا او د علمي پلټنو پايلو د ماقبل التاريخ د تېر وخت په اړه زياتې پوښتنې ځواب کړې، چې په ټوليزه توګه يې د لومړنيو انساني ټولنو د دوروترمنځ د پېژندنې اړيکو ته پراختيا ورکړه اودادی اوس يې د علومو په منځ کې غوره ځای نيولی دی.

له لرغونپوهنې سره مينه او ليوالتيا يوازې ددې پوهې د کارپوهانو او ځانګوالو تر بريده نه ده پاتې، بلکې د ټولنيزې پرمختيا په څېر يې د ټاټو خلکو پاملرنه، له نظر د بېل والي، اختلافاتو، شغل او کلتور سره سره ځان ته رااړولې ده، همدارنګه د لرغونپوهنې د څېړنو، ميندنو (لاسته راوړنو) پايلو د عامه اطلاعاتي رسنيو او دټولې نړۍ د زيات شمېر خلکو پام ځان ته اړولی دی. دلرغونپوهنې ميتودونه دهغوی لپاره د تاريخ معلومولو او پوهېدلو غوره سرچينه ده. ځکه چې (تاريخ) لرغونپوهنه په وروستيو کلونو کې له پوهنيزو تخکنيونو څخه په کار اخستلو سره د زياتو انکشافاتو او لاسته راوړنو شاهده ده.

د شلمې پېړۍ شپېتم کلونه د نظرياتو او مفکورو د شکل له پلوه په طبيعي او ټولنيزو علومو کې يوهېښنده دوره وه. د تخنيك د مقدار او ځرنګوالي په کارول، د توکو د اندازه کولو نظريې اوپد يدې ددې دورې ټاکونکې ځانګړتياوې وې.

نویـو علمـي نظریـود یـوّ سیسـتم پـه داخـل کـې دعنـاصروبېلابېل فکتورونه منځته راوړل ځکه چې په یو سیستم کې ټول عناصر له یو اوبل سره متقابلې اړیکي لري چې په ټولیزه توګه یې همدغه اړیکي اواغېزې څېړي. د بېلګې په توګه د نفوسو، ګڼوالې اود ډېروالې بیلانس د عناصرو او بېلابېلو فکتورونوپه څېر له یو او بل سره متقابلې اړیکي او اغېزې یې د ایکولوژي د سیستم په وسیله څېړل کېږي. دهمدې اصل په ټینګار یوسیستم د فکتورونو د ټولو اړخونود څېړونکي په حیث کولای شي چې دیوسیستم څرنګوالی،ټولنیز اړیکي او مناسبات په یو ماډل کې مطرح کړي.

د شلمي پېړۍ د شپیتموکلونو په وروستیو کې د امریکې په متحده ایالتو کې د یو شمېر پوهانو په هڅه او هاند لرغونپوهنه د پرمختیا لوړو پوړیو ته ورسېده چې په متحده ایالتو نو کې د نوي بدلونو نو په ترڅ کې یې په تبلیغاتي ډول د (نوې لرغونپوهنې) نوم ورکړ، په تېرو شلو کلونو کې لرغونپوهان په دې هڅه کې وو، چې د څېړنې اوسپړنې میتودونه،تخنیکونه او د هغوی تعبیراو تفسیر په لرغونپوهنې د تیورۍ (سیستم) او(منطقوي ماډل) پر بنسټ ودروي.

په هر حال شل کاله مخکې هم په مېندل شویواثارو د لرغونپوهنې ډېر کارونـه ترسـره کـېدل خونـن لرغونپوهنـه پـه هغوټولـو اړونـدو موضوعګانو چې په ماقبل التاریخ کې په تېر شوي انسان پورې اړه لري د ساحوي څېړنې تر څنګ پـه تحلیلونـو ، تفسـیرونو ، تعبـیرونو او د تیوریو په تدوین او د سیمه ییزو نمونو پر جوړولو لګیا ده .

په اوسني وخت کې د لرغو نپوهنې بنسټیزه موخه د عمومي تیوري پرمختیا ده چې وکولاي شي د ماقبل التاریخ انسان دژوندد بدلونونو پـه هکله پوره پوهه راوښیې، ددې هیلې په تر سره کولو سره د یو پیشبیني شوي ماډل د پیداکېدو امکان دی چې وکولاي شي دهغه مهم اړخونه او د وخت ډلبندي توضیح او روښانه کړي لاس ته راځي، لازمـه پوهـه پـه

همدې تیوري کې نغښتې چې لرغونپوهنه د (ثبت شوي تاریخ د مرحلې پورې، ته لوړوي.

د لرغونپوهنې په څېړنو او پلټنو کې له نویو میتودونواوتخنیکونوڅخه ګټې اخستنې په تېرو ۲۵ کلونو کې د څېړنو او مطالعو مزي نورهم غزولي دي او همدارنګه اقتصادي اوتاریخي لرغونپوهنې هم ددې علم په پرمختیا کې ستر رول لوبولی دی.

اقتصادي لرغونپوهنه د لومړنیو انساني ټولنو ترمنځ اړیکې څېړې یاپه بله وینا اقتصادي لرغونپوهنه دماقبل التاریخ ټولنو ترمنځ د راکړې ورکړې او سوداګرۍ څرنګوالی راښیي، ددې څانګې د لاس ته راغلو توکو د مطالعې له مخې د هغه وخت د تخنیك د پرمختیا د کرګرۍ په برخه کې ځینې توکي د یادولو وړدي.

همداشان ددې واقعیت په نظر کې نیولو سره چې د پخوانیو ټولنو پېژندنه چې هېڅ رنګ ثبت شوي اثار یې نه شته خو د لرغونومیندل شویو اثارو له لارې کولای شو چې د تاریخي لرغونپوهنې په وسیله د هغو د لیکنو او انځورونو په څرنګوالی پوه شوچې په لرغونو اثارو کښل (تراشل) شوي دي.

د هغه میتود څرنګوالی چې د اصلي لیکنو او انځورونو لپاره ترې ګټه اخستل کېږي د هغو اثارو په څرنګوالي پورې اړه لري چې لیکنه پرې شوې وي.

پر هغه څه چې وغږېدم کولای شم چې ووایم د ګران افغانستان په پوهنیزو اوڅېړنیزو حلقو کې د یو داسي پوهنیز اثر چې د لرغونپوهنې عمومي بحثونه په کې په میتودیکه اوتیوریکه توګه څېړل شوي وي د رامنځ ته کېدو ضرورت یې له ډېره وخته راهیسې حسابیده. مخکې له دې د هېواد په تعلیمي او تحصیلي ټولنو کې او د کابل پوهنتون د ټولنیزو علومو د پوهنځي د محصلینو لپاره ددې اثر ضرورت تر ټولو زیات محسوسېده له نیکه مرغه ښاغلي پوهنوال محمد رسول باوري

دغه علمي تشه د (لرغونپوهنه). په ليکلو ډکه کړه او د مينه والو ضرورت يې پوره کړ.

ددې ترڅنګ ښاغلی پوهنوال باوري په کابل پوهنتون کې د لرغونپوهنې استاد و، د نوموړي ګټوروکارونو ددې علم د لابې روښانتيا لپاره دپوهنيزو ليکنو او څېړنيزو اثارو د خپرولو له لارې ډېر ښه کار تر سره کاوه. نوموړی د هجرت په کاله کې هم د خپل مسلك پر علمي څېړنه بوخت و.

د ښاغلي پوهنوال محمد رسول باوري اثر (لرغونپوهنه) په حقيقت کې د هغو ميتودونو او څېړنو له اصولو څخه کار اخيستل دي چې په دې وروستيو کلونو کې ترې د لرغونپوهنې په علم کې ګټه واخيستل شوه اود پرمختيا سبب شول. (لرغونپوهنه) د يو ميتوديك اثر په څېر په خپلو شپږو فصلونو کې د پرمختللې لرغونپوهنې د يو لړ موضوعګانو پوره انځور باسي.

له علمي ميتودونو اوپرنسپونوڅخه په ګټه اخستنې سره د مفکورو له څېړلو د منطقي تسلسل سره يوځاي موضوعات په روښانه توګه مطالعه کوي چې په اخره کې يولنډيز او پايله هم لري

(لرغونپوهنه اونوروعلومو سره يې اړيکي)

د لومړي څپرکي عنوان دی چې په کې د لرغونپوهنې پېژندنه توضيح او تشريح او له نورو علومو سره يې اړيکي په کې څېړل شوې دي. بې شکه له هر پوهنيز دسپلين او د څېړنې له نورو علومو سره تر يوټاکلي بريده اړيکې لري او د مرستندويه علومو په څېر يې له ميتودونو او تخنيکونو څخه د څېړنو په پايلو کې ګټه اخلي.

لرغونپوهنه تر ډېره حده له طبيعي او اجتماعي علومو سره ډېرې نږدې اړيکي لري چې په (لرغونپوهنه) کې پرې په ډېره ښه توګه بحث شوی دی له

دې جملې څخه د جيولوجي د ميتودونو او څېړنولـه اصولو څخه ګټه اخيستل د لرغونپوهنې بنسټيز توکي دي.

په نړۍ کې (ژوندي اورګانيزم) يو جيولوجيکي مفکوره ده داهغه وخت منځ ته راغله چې بيولوژي لا د ځانګړي علم په حيث منځته نه وه راغلې.

د اورګانيزم تاريخ د (paleontologie) په وسيله تاکل کېږي چې دا د جيولوجي يوه څانګه ده چې د حيواناتو او نباتاتو فوسيلونه چې د تيرو په پو ړيو کې وي مطالعه کوي.

د جيولوجي هغه څانګه چې د تيرو په پوړيو کې د حيواني او نباتي فوسيلونو د ځای پر ځای کېدو وخت ټاکي او څېړي د تاريخي جيولوجي په نوم يادېږي. په داسې حال کې چې د تيرو د طبقود مقطع ګانو عمر د ستراتيګرافي د علم په وسيله ټاکل کېږي. دا درې علوم يانې تاريخي جيولوجي،پاليونتولوژي او ستراتيګرافي د يواو بل سره زنځيري تړاو لري.له هغو ميتودونو او تخنيکونو څخه چې د تيرواوځمکې د پوړيو وخت او عمر په ټاکلو کې په پورتنيويادوشويوڅانګو کې ترې ګټه اخيستل کېږي په لرغونپوهنه کې هم ترې غوره ګټه اخيستل کېږي د لرغونپوهنې د څېړنو پايلې د وخت ټاکونکي ميتودونو څخه په ګټې اخستنې پورې اړه لري. په لرغونپوهنه کې له لاندې څېړنيزوارونو او علمي ميتودونو څخه کار اخيستل کېږي د ځمکې د پوښ د پوړونو او د تيرو تاريخ ټاکونکي ميتودونه،د توپوګرافي له نقشو او اطلسونو څخه، د جغرافيې دېېچلو موضوعاتو په څېړلوکې د هوايي فوتوګرافي څخه، د جغرافيې په ټاکلو سيستمونوکې د فکتورونو او مختلفو پديدويه څېړلو کې د تيورۍ له سيستم څخه. همداشان د بشري جغرافيې مطالعه په ځانګړې توګه د نفوسو جغرافيه چې د نفوسو شميره، د ګڼوالي اوزياتوالي کچه او د نفوسو داقتصاد د لوړوالي

ځانګړتیاوې، دنفوسو د جغرافیې وېش اوپراختیا، نژادونه او اتنوګرافي هم په خپله لمن کې رانغاړي، هم د لرغونپوهنې د څېړنو او تحلیلونو په غوره منابعو کې شمېرل کېږې یا بالعکس د اقتصادي او تاریخي لرغونپوهنې د مطالعو اوڅېړنو پایلو بنسټ تاریخي جغرافیه ده. د لرغونو سیمو نومونه چې د هغوی له ډلې څخه د افغانستان لرغوني سیمي لکه

جګوده(Joguda) پختوس یا پختیکا، اراکوزیا، ګندهارا، بخدی، نیساپا، هریوا، ویکرنه او داسې نور د لرغونپوهنې له مخې میندل شوي دي. په ټولیزه توګه د لرغونپوهنې ټول اړیکي له نوروټولوعلومو سره په لومړي څپرکي کې په ښه توګه څېړل شوي دي.

د(اثر) دویم څپرکی څېړنې،مطالعې او (ساحوي څېړنې) ته ځانګړی شوی دی.

په دې برخه کې د ساحوي څېړنود پرمخ وړنې لپاره د جغرافیایي موقعیت تثبیت لازم دی چې د توپوګرافیکي نقشواود هوایې فوتوګرافی څخه ترې ځانګړې ګټه اخستل کېږې د موقعیت له تثبیت څخه وروسته د پلټنو او د ځمکې پرمخ د سپړنو د تخنیك مرحله پیلېږي اولابراتوارونه د میندل شویو اثارود عمر د ټاکلو له لوري هر اړخیزه څېړنه اوڅرګندونه کوي.

د(لرغونپوهنه) لیکوال په هالنډ کې د لرغونپوهنې دعملي پلټنو او د کیندلوپه لړ کې د مستقیم ګډون له کبله دساحوي څېړنو په برخه کې د علمي اوعملي تجربو دلاسته راوړلو لپاره د کار دلارو چارو، میتودونو اوعلمي تخنیکونو څخه کاراخیستل انځوروي.

د دریم څپرکي په څېړنیزه لړۍ کې دلاس ته راغلوتجربو انعکاس په (اثر) کې ارزښتمنه اضافه ده.

په څلورم اوپنځم څپرکیو کې د لرغونواثارو یانې د ختینو لوښو، فلزي اثارو او عضوي اثارود بیاجوړولو موضوګانې شاملې دي، لرغوني اثاربايد په موزیم کې خوندي کړی شي چې د څېړنو بنسټ جوړوي. اوهمدارنګه د لرغونو اثارو څېړل دشکلونو او میتودونو د څېړنو له نظره لکه د لرغوني اثاروشکل څېړنه د وخت او ځای څېړنه مطالعه کوي.

شپږم څپرکی د لرغونو اثارو د تاریخ ټاکنې میتودونو ته ځانګړی شوی دی. په دې برخه کې د تاریخ ټاکنې بېلابېل میتودونه یانې د ستراتیګرافي میتودونه، تیپولوژي میتودونه چې د تاریخ ټاکنې نسبي میتودونه دي، د کاربن ۱۴ طریقه، د پالیو مګنیتي طریقه، د اندروکرولوژي طریقه په غوره ډول په کې څېړل شوي دي.

لرغونپوهنه په مستقیم ډول د لرغوني تاریخ ټاکنې له پلوه د تقویمي سیستم دامکاناتو لرونکې نه ده خو په طبیعي علومو کې د میتودونوانکشاف او پرمختیا د لرغونپوهنې لپاره دا امکان برابرکړی دی چې له هغې څخه په ګټه اخستنې سره نه یوازې د لرغونو اثارو سم تاریخ ټاکی، بلکې د پېښو کرونولوژي چې په شکل او دکلتور په تکامل کې لاس لري هم په کې څېړل شوي دي.

په لرغونپوهنه کې د مطلق تاریخ ټاکنې له میتودڅخه کار اخیستل په په لومړي کتار کې ځای لري.

له دې میتود څخه د ګټې اخیستلو وجه داده چې په توله نړۍ کې ترې ګټه اخستل کېږي اوهېڅ برید (محدویت) نه پېژني.

هاغه څه چې غالباد تاریخ ټاکنې د میتودونو په اړه په لرغونپوهنه کې په کاروړل شوي دي او په زړه پورې ښکاري دهغوی بېلابېل والی دی، داسې ښکاري چې د مختلفو میتودونو بېلابېل والی دلبندي شوی وي پرته د هغو پرنسیپونوله توپیر ونو او تخنیکونو څخه چې د فزیك او کیمیا په علومو کې وي اوپه دوی پورې اړه لري.

همدارنګه د وخت تاکنې نوي میتودونه کولی شي چې نوي میتودونه کشف کړي اوسني پراخو درجه بندیو ته نوره هم پراختیا ورکړي.

زه ښاغلی پوهنوال باوري ته ددومره ارزښتمن کتاب په لیکلو د زړه له کومې مبارکی وایم او د نورو پوهنیزو او څېړنیزو اثارو د منځ ته راوړلو لپاره ورته نور زیات بری او توفیق غواړم.

د (لرغونپوهنه) اثر نه یوازې د محصلینو او د علم د مینه والو ضرورت د لرغونپوهنې په برخه کې پوره کوي، بلکې ددې کتاب څېړنیزارونه، میتودونه، او پرنسیپونه به دهغو لیکوالواوپوهانو لپاره غوره اخذ وي چې د لرغونپوهنې د څېړنیزواوپوهنیزوموضوعاتود لیکلوسره مینه لري.

پوهنمل عارفي.

هالنډ د ۲۰۰۰ دسمبر

یادونه

زمونږ هېوادوالو د وروستیو پنځوسو کلونو په بهیر کې د لرغونپوهنې په اړه د ډېرو مطالعاتو او څېړنوله کبله د خپل هېواد له تاریخ او فرهنګ سره ډېره بلدتیا موندلې ده. دا څېړنې د کورنیو او بهرنیو متخصصینو او پوهانو له خوا ترسره شوې دي. په دې اړه کولای شو خدای بښلي عبدالحی حبیبي، ارواښاداحمدعلي کهزاد، مستمندي، ارواښادغبار، پوهاند میرحسین شاه، پوهاند الفشاه

ځدراڼ، طرزي او یو شمېر نور چې بهرني متخصصین دي، لکه مېرمن لویس دوپري، کزال، الچین، کارلتول مسن، جان، مارشال، کرشمن، مشینك، پوګاچینګوا، سریندي، ج.ګ.شو او داسې نور یاد کړو.

سربېره پردې د کابل پوهنتون د ټولنپوهنې ډیپارتمنټ یو شمېر ښوونکو هم له ډېرو ستونزو سره سره وکړای شول خپل علمي اثار د لرغونپوهنې محصلینو اومینه والو ته وړاندې کړي چې له دې جملې څخه یو استاد رسول باوري دی چې د لرغونپوهنې په اړه یې زیات شمېر اثار او لیکنې محصلینو او مینه والو ته وړاندې کړې دي.

د لرغونپوهنې له اثارو څخه یو دا دی چې ښاغلی رسول باوري په دې وروستیو وختونو کې د مهاجرت پرمهال په پښتو کښلی دی. دا اثر شپږ څپرکي لري، چې په لاندې ډول دي:

په لومړي څپرکي کې لرغونپوهنه په علمي توګه راپېژني او ددې پوهې اړیکي له نورو هغو سره پرتله کوي.

په دویم څپرکي کې دسیمه ییزو لرغونپوهانو څېړنې ارزول شوي، چې په دې اړه ډېر تاریخي او جغرافیایي معلومات له یو شمېر شفاهي موادو سره راټول شوي دي، چې دلرغونپوهنې محصلین او مینه وال په ښه توګه وکړای شي ددې پوهې په څېړلو سره خپله لار په سمه توګه لنډه کړي.

دریم څپرکی: په هالېنډ کې د لرغونپوهنې څېړنې ته یوه کتنه: په دې برخه کې لیکوال د هالېنډ د لرغونپوهنې د علمي چارو څېړنه کړې ده.

څلورم څپرکی: د لرغونو اثارو موندنه او بیارغونه: لیکوال په بنستیز او علمي ډول دلرغونپوهنې مجهز لابراتوار تر څېړنې او ښننې لاندې نیولی، خټین، اوسپنیز او عضوي اثار یې په ماهرانه توګه رغولي دي.

پنځم څپرکی: دلرغونو اثارو شننه او ځرګندونه: دا څپرکی دشکلي شنني، زماني او مکاني ارزونې، سیاقي شننې او د لرغونو اثارو څېړنې او شننې پر بنسټ ولاړ دی.

شپږم څپرکی: دلرغونو اثارو میټود جوړونه: دا څپرکی پر دوو برخو وېشل شوی: د تاریخ جوړونې نسبي میتود او دتاریخ جوړونې مطلق میتود. لیکوال په پای کې د کتاب پایله په دې ډول بیانوي چې ددې کتاب په لیکلو کې د کورنیواو بهرنیو لیکوالو له اثارو څخه کته اخیستل شوې، چې نومونه یې هم د کتاب په پای کې راغلي دي.

لیکوال وړاندې تردې چې دا کتاب ولیکي؟ په دې اړه یې یو شمېر خورې ورې لیکنې هم وکړې، د یادونې وړ ده چې پر ۱۳۷۰ ل کال دې لیکوال دې کتاب ته ورته یو کتاب هم کښلی او په کابل دولتي چاپخونه کې چاپ شوی و، له بده مرغه ډېر لږ شمېر یې د مینه والو لاسته ورغلی، پاتې یې سوځېدلي دي.

څرنګه چې زه د استاد باوري له ګټورو کارونو او په خپله دده له شخصیت سره د کابل پوهنتون له پېر راهیسې بلد یم، نو دا اثر یې پر دې ستایم چې په داسې سختو حالاتو کې هم استاد باوری خپل قلم نه دی ایښی او لا هم هڅه کوي چې دلرغونپوهنې د محصلینو او مینه والو لپاره خپلو څېړنو ته دوام ورکړي او همدا راز ددې کتاب چاپ او خپرول هم خپلوهېوادوالو ته یوه ګټوره هڅه ګڼم.

په مینه

شاه محمود محمود

د ټولنیزو علومو پوهنځي د تاریخ څانګې استاد

سریزه

نړیوال دپوهې په زور د ټولنې او طبعیت ټول پټ او ناسپړلي رازونه یو په بل پسې راڅرګندوي .

دا دی نن سبا د طبعیت یو بل پټ راز [دانساني جن جوړښت]دجنتیکي پوهې په مټ برملا شو،چې دطبیعي علومو لپاره د ستر او ښتون پیل ګڼل کېږي. د طبیعي او ټولنیزو علومو د ودې یون د همدا سې سترو او ښتونونو لړۍ ده ،هغه وخت چې چارلس لایل،لامارک او ډاروین دژوندیو موجوداتو په اړه خپله رایه څرګندوله او یا له هغه وړاندې یوناني فیلسوفانو د ژوندانه دمبدا او پیل څرک غوښته،او یا هغه وخت چې د مصر دلرغوني تمدن مخکښانو لیکدود منځته راوست او یا له هغه وخته چې لومړنیو انساني ټولنو منظم کورنۍ سیستم ومانه اویا هم له هغه وخته چې لومړني انسان د اور په لمبو کې ځان ته خواره

برابر کړل او یا تر هغه وړاندې لومړنیو انسانانو د کار وسیله وکاروله او یا دې ته ورته نورې پېښې،هره یوه د انساني ذهن د ودې په بهیر کې بېل باب او د پوهنې یوه ټاکلې مرحله څرګندوي چې په حقیقت کې هره یوه دا ډول پېښه د وروستیو پراختیاوو لپاره د ستر اوښتون پیل ګرځېدلې او منل شوې دي

پوهنه رڼاده داسې رڼا چې دانسان د څارونکي او لټونکي ذهن لپاره هر تورتم رڼا کوي او د هرې پوښتنې منطقي ځواب وايي،د پوهنو دا لړۍ یوازې دانسان د راتلونکي او یا اوسنیو حالاتو په پېژندنه او پوهنه محصوره او لنډه نه ده،بلکې دانسان د پخوانیو کړوړو او لاس ته راوړنو په اړه هم پر له پسې هڅې کوي،چې دهمدې هڅو له ټولیو څخه یو هم دلرغونپوهنې دسپلین،پیدایښت،وده او پراختیا ده

لرغونپوهنې هم دنورو علوموپه څېرد ودې ا و پرمختیا بېلابېلې مرحلې ترشا پرې ایښې دي په طبیعي ډ ول دهرې مرحلې ښېګڼې او بریاوې بلې مرحلې ته لېږل شوي دي ا و د غلطیو ا و ناخوالو د تکرار ا و بیا کېدو مخنیوی شوی‌دی. ددې څانګې لارویانو د خپل ځان پر وړاندې هره ستونزه دپوهې په مټ ا و د نورو علومو په مرسته لرې کړې او د زیات زیار ګاللو په وجه یې د لرغونپوهنې پرنسیپونه ا و میتودونه رامنځته کړي او هغو ته یې وده ورکړېده .دتجویز ا و خطا له اصل څخه بیا تر استقرار ا و قیاس پورې له مادي ا و میتافریکي څرګندونو څخه بیا تر انالوجیکي تعیمم پورې د څېړنې بېلابېلې لارې یې طی کړي او دادی اوس یې په نړۍ کې د نورو علومو تر منځ ټاکلی مقام ګټلی دی

لرغونپوهنه سره له دې چې ځوانه پوهنه شمېرل کېږي ا و دخپل ذاتي پیدایښت [Archeology]دلرغونپوهنې څخه یې لاځلورمه پېړۍ نه ده پیل کړې .خو له هغو علمي څانګو سره دڅنګ وهلو جوګه ده چې د ذاتي تاریخ دپېړیو شمېرېې شلوته رسېږي او یا له هغو اوښتې دي

چې دا په خپل وار سره ددې علمي څانګې د اړتیا ا و پیاوړتیا بېلګه ده.که [ایساك دې‌پري]پر [۱۶۶۵م کال د ډبرینو وسلو په اړه لومړنۍ نظریې خپرولې ا و فرانسوي عالم [ماګودل]پر [۱۷۳۰م] کال د ډبرینو وسلو دکارولو په ادعا له کنفرانس څخه په زور شړل شوی او یا [بوشته دی پتر]پر[۱۸۶۴م] کال له[دکلتي څخه تر لوریالي پورې زمانه] د اثر لیکلو جرات کړی دی ا و یا فرانسوي لرغونپوه [لارته]د لرغونپوهنې لپاره ځینې اصطلاحات منځته راوړي او بیا پر [۱۸۸۰م] کال د [ګبرل مارتلیه] د [تاریخ پیلامه] تر نوم لاندې د لرغونپوهنې بېلابېلې دورې تصنیف کړې دا ا و داسې نورابتکاري اقدامات ټول د هغو هڅو پرله پسې لړۍ ده چې د لرغونپوهنې څانګه یې د هدف لورې ته د رسولو جوګه کړې ده.له ۱۹ پېړۍ را وروسته نور ددې څانګې داحکامو ا و نتیجوپه اړه دشك ا و تردیدځای پاتې نه شو.

د شلمې پېړۍ په پیل کې دلرغونپوهانوله خوا دلرغونې نړۍ‌په اړه بېلابېلې مفکورې ا و نظریې منځ ته راغلې،دا چې دبشري تمدن منشا له کوم ځایه پیلېږي؟ څنګه پیل کېږي او پراختیا مومي؟ ا و داسې نورې پوښتنې هغه محرکه پېلوزي وه چې دنړۍ د بېلابېلو پوهانو ا و بېلابېلو علمي څانګو پام یې ځان ته راواړاوه د نامتو لرغونپوهانو [الیوشیمت،ګوردن چایلد ،مورګان] له خوا طرح شوی هغه مساله چې ټول بشري تمدن له پخواني مصري تمدن څخه اخستل شوی او وده یې کړې ده د یو شمېر نورو پوهانو لکه [جیولیان استوارو،اومېرمن بوسراپ]له خوا وننګول شوه ا و دهغې طرحې خلاف یې دهرې سیمې پرامکاناتو او وړتیا تکیه وکړه ا و دبېلابېلو تمدنونو د پیدابښت مساله یې توضیح کړه [چې لرغونپوهان لومړۍ‌طرح د diffiusion او دویمه طرحه د culturalEcology په نوم یادوي] دې طرحو اودې ته ورته نورو مسایلو د لرغونپوهنې څانګې لپاره دمتودیکي ودې تر څنګ دتیوریکي ودې زمینه هم برابره کړه چې اوس په نړۍ کې زیات شمېر

اثار، مجلې ا و جريدې د لرغونپوهنې دبېلابېلو اړخونو د توضيح ا و تفسير لپاره خپرېږي د بېلګې په توګه لـه دوه سـوه زياتې مجلې ا و جريدې يوازې هالېند کې دلرغونپوهنې په اړه دخپلو مينه والو لپاره خپرونې لري.

دلرغونپوهنې په درې ګونو څانګو کې [دفتري لرغونپوهنه ،ساحوي لرغونپوهنه ا ولابراتواري لرغونپوهنه]نامتو پوهان دشهرت لوړودرجوتـه رسېدلي ا و لرغونپوهنه يې هم د يوه منل شوي علم مقام ته رسولې ده.

دامريکايي لرغونپوه [دېتز](دلرغونو اثـارو تحليـل) اثـر دفلسـفي منطق په لرلـو سره نه يوازې دا چې دلرغونپوهنې د تحليـل او ارزونـې سطحه يې د لوړتيا پوړيوته رسولې بلکې دنورو تولنيزو علومو لپاره هم د ميتود ا و ارزونې دکرنلارې په توګه ګټور ثابت شـوي ا و کـارول شوي دي دهسـپانوي لرغونپـوه [انتونيـو پـاردو]څېړنـود هسـپانې هـېواد لرغونتيا په خپل اثر [نړۍ ا و لرغونې هسپانيا ۱۹۷۶م]دومره وځلوه چې د نورې نړۍد هېوادونو لرغونپوهان يې وپارول چې همداسې ليکنې يې وکړي په دې ډول پاردو په لرغونپوهنه کې ديو ټاکلي مکتب لارښود وګڼل شو .

[و. ی.سريا نيـدې] روسـي لرغونپـوه دمـيلادي کلونو دپـيل پـېړيو داسې سپړنې ترسره کړي [۱۹۷۹م]چې په اسيا ا و اروپا کې يې سيالي نـه شي کـېدلای په دې ترتيـب نومـوړی د همـدې پېړيو نـامتو لرغونپـوه وشمېرل شو، د امريکايي ا و انګليسي لرغونپوهانو څېړنې په مصر کې دبشري نړۍد لومړي تمدن زانګو نړيوالوتـه وروپېژندلـه نومـوړو پوهـانو [لاردکاروالون ا وکـارتر] پر [۱۹۸۳م] کـال دتوتنخمـان فرعـون په پيدا کولـو سره وځلـېدل، دهـالېندي لرغونپـوه [ايوخيـن ديبـوس لـه خـوا د جاوانومي انسان ۱۹۴۰ م دفوسيل پيدا کـېدل نړيوالـو تـه نوی ذهنيت ورکـړ. دا او يو شمېر نور لرغونپوهـان دمعـاصرې نړۍهغـه ستوري دي چې لرغونپوهنه يې لکه چې ښايي نړيوالوته وښودله.

دنړيوالو ستورو تر څنګ په سيمه ييزه توګه او هم دهېوادونو په سطحه يو شمېر لرغونپوهانو داسې ښې پايلې له خپلوڅېړنو څخه تر لاسه کړي چې نوم يې د نړۍ د نامتو لرغونپوهانو په شمېر کې راغلی دی.

دترای لرغوني ښار او شليمن ۱۸۷۰، کريت جزيره او ارتورايوانس ۱۹۴۱، دمصري تمدن او فرانسوي ماريت ۱۸۸۱، دسومريانو امپراتوري او فرانسوي دي بترزيك ۱۸۸۸. دسند مدنيت هړپه او موهنجودارو او سرجان مارشال ۱۹۲۲، اسان چيني يا تينانتروپ او فې ونګ جونګ ۱۹۳۰. دبابل او اشور تمدن او کال دوی اووی ادزري ۱۹۱۴. دايران دتيالك غونډۍ او ګير شمن ۱۹۳۳. دانقرې پا ګزکوی او الماني لرغونپوه ګ وينکلر د مرکزي امريکا لرغونې سېمې او امريکايي لرغونپوه جان دي ستيفن ۱۸۴۰ دمکسيکو سپړني او دواروسيلر ۱۹۱۰. او يو زيات شمېر نور يادولای شو چې د سيمې او يا يوه هېواد سپړنې يې له خپل نوم سره تړلي دي

په افغانستان کې د لرغونو اثارو لټون او دلرغونو سيمو سپړل په رسمي توګه له ۱۹۱۹ م کال وروسته پيل شوي دي، يو شمېر بهرني لرغونپوهان له خپلو هيتونو او تيمونوسره هېواد ته راغلل او يو شمېر سيمې يې سروې او وسپړلې. ددې هيتونو په ډله کې لومړی د فرانسوي تيم يادونه کېږي چې دفوشه په مشرۍ پر ۱۹۲۲ مېلادي کال افغانستان ته راغلل او دسپړنو امتياز يې تر لاسه کړ چې وروسته وروسته يې دهمکارۍ هڅو وده وکړه او د { D. A. F. A } په نوم يوخپلواکه موسسه پرانستل شوه چې دهېواد زياتې سيمې يې سروې او وسپړلې.

له فرانسوي تيم څخه وروسته په پرله پسې توګه روسي لرغونپوهان، ګرتسوف او واويلوف ۱۹۲۲ اوبياوروسته دهغوی پرله پسې هيتونه، امريکايي لرغونپوهان لوويس دوپري ۱۹۵۶ او بيا وروسته لارنس

نکل،کارلتون،سکون ا و نانسي دوپري ،هندي لرغونپوهان شري واستوا او کرشناديوا ۱۹۶۰ ا و بياد هغوی وروستي ټيمونه .

جاپاني لرغونپوهان شوشن کويامـا و مـاوريزيوتوزي ۱۹۶۵ ،ايتالوي لرغونپوهان پروفيسر تري او نور يو په بل پسې هېوادته راغلل او له افغاني لرغونپوهانو ا و متخصيصنو سره يې يو ځای څېړنې ا و سپړنې ترسره کړې دي

لومړني افغانان چې له بهرنيو لرغونپوهانو سره يې په څېړنو او سپړنو کې برخه اخستې ا و بيايې دهغو پر بنياد ارزښتمن اثار ليکلي دي دشمېر له مخې زيات نه دي خو دکار ا و هغو ارزښت يې دومره اوچت دی چې ويلای شو دهېواد له لرغوني تاريخ ا و لرغونپوهنې سره يې نوم تړلی دی.

مرحوم شاهي بای مستمندي، مرحوم استاد احمد علي کهزاد ا و علامه حبيبي ددې متخصيصنو په لومړي مقام کې شمېرل کېږي. په افغانستان کې د علومو اکاډمۍ تر پرانيستلو وروسته د لرغونپوهنې خپلواکه اداره منځ ته راغله چې پخواني تجربه لرونکي مورخين ا و لرغونپوهان يې راټول ا و دهېواد د لرغونپوهنې دودې او پراختيا لپاره يې متې راونغښتلې ا و پر ۱۳۶۴ ل کال د کابل پوهنتون د اجتماعي علومو په پوهنځي کې د لرغونپوهنې او انسان پوهنې ديپارتمنت په پرانيستلو دځوانو لرغونپوهانو په روزنه ا و پالنه کې د علومو اکاډمۍ د لرغونپوهنې انستيتوت سره اوږه پراوږه ارزښتمن ګامونه اوچت کړل. په دې برخه کې ددواړو ادارو اړوندانو په پوره مينه هڅې وکړې، په خاصه توګه د پوهاند داکتر الفشاه ځدراڼ پوهاند ولي محمدرحيمي، پوهاند سيدسلطانشاه همام، پوهنمل واك، پوهيالی عثماني، پوهنيار ام الخيرمقبل، پوهيالی سيد مسعود بدخش دکابل پوهنتون له خوا ا و د علومو اکاډمۍ له اړخه سرمحقق کبير رنجبر، محقق مير احمدجوينده، محقق ظاهر يوسفزی، محقق عبدالواسع فيروزي، محقق محمدنادر

نادر، محقق شکيب سالك، محقق مير عبدالروف ذاکر اود نورو نه ستري کېدونکې هڅې د يادونې وړ دي.

په افغانستان کې له ۱۹۲۲ م کال را په دې خوا بيا تر ۱۹۷۹ م کال پورې د بهرنيو او کورنيو لرغونپوهانو له خوا پر له پسې او منطقي سپړنې او څېړنې تر سره شوي دي، چې دڅېړنو پايلې يې نه يوازې د افغانستان د لرغوني تاريخ، بلکې د سيمې او حتى د نړۍ د بشري کلتوري تاريخ لپاره د ارزښت وړ ګرځېدلي دي.

د افغانستان د لرغوني هويت او وياړنو په روښانتيا سره ددې ځانګې لاروپانو يوازې د افغانستان ملي موزيم لپاره د څه نا څه اويا کالو په ترڅ کې تر سل زره زيات ارزښتناکه اثار او کلکسيونونه رايو ځاى کړل او د هېواد ملي موزيم يې دنړۍ د نامتو فرهنګي زېرمو په لست کې شامل کړ، خو اوس له بده مرغه دا کلتوري زېرمې [موزيمونه]يا بېخي تالاشوي او يا هم نيمګړي پاتې شوي دي.

له بلې خوا د هېواد کلتوري زېرمې له منځه تلل او دبيا بډاى کېدو لپاره داثارو راټولولو او پيداکولوته اړتيا شته او له بلې خوا د افغا نستان په سلو کې نوي لرغونې او تاريخي سيمې علمي سپړنو او څېړنو ته انتظار باسي چې دهېواد لرغونې وياړنې او لرغوني هويت راڅرګند شي، دهمدې دوه بنسټيزو غوښتنو له مخې مې ددې لنډې ليکنې اړتيا وليدله اود ليکلو تکل مې وکړ. ددې تر څنګ کېدى شي د کابل پوهنتون د لرغونپوهنې ځانګې له خواځوانو محصلينو له پاره د[حفرياتو اصول] د مضمون تر څنګ ملګرى درسي مضمون وګرځي، بايد ياده يې کړم هغه وخت چې د کابل پوهنتون د لرغونپوهنې ديپارتمنت کې په تدريس بوخت وم همداسې يوه هڅه مې کړې وه يو اثر مې د [الرغونپوهنې پرنسيپونه او ميتودونه] تر عنوان لاندې خپرېدوته تيار کړى و هغه خپور هم شو خو لاډ مطبعې له زېرمو نه ووتلې چې د ۱۳۷۱ کال خپل منځي جګړې پيل شوې، مطبعې او ور واخيست او په

لمبو کې يې لرغونپوهنه هم لمبه شوه؛ داوروستی لیکنه هم دهغه اثر پر بنسټ ولاړه ده، له هغه اثر سره يې له ځانګړي توپیرونه دادي چې هم په هالېند کې دليکوال دعملي زده کړو ا و تجربو زياتې شوي ا و د هالنډي لرغونپوهانو هغه کړنلارې په تفصيل يادې شوي چې د سپړنو پر وخت يې عملي کوي ا و يو شمېر نور مسايل چې لـه موضوع سره يې اړيکي نه درلودې ولې په پخواني اثر کې ځای شوې وې، په دې ليکنې کې حذف شوي دي خو هغه څه چې کټ مټ رانقل شوي هغه دپوهاند ضمير صافي هغه تقريظ دی چې دهماغه اثر له پاره يې ليکلي و.

همدا شان ددې ليکنې په پنځم فصل کې د پوهاند ډاکتر الفشاه ځدران له هغې ترجمې څخه پوره ګټه اخستل شوې چې د امريکايي لرغونپوه[يتز] د نامتو اثر [دلرغونو اثارو تحليل]څخه يې ژباړلې وه

په پای کې دلنډې پېژند ګلوی په نيت څرګندوم چې په دې ليکنه کې د موضوع اصلي بحث په شپږو فصلونو کې ترتيب شوی، همدا سريزه، په پای کې لنډيز ا و پايله ا وپه ورستيو پاڼو کې ددې اثر د ليکلو پر وخت د هغو کتابونو ا و اثارو لړی ليکل شوې چې د ګتې وړ ګرځېدلي دي، هيله من يم دا اثر د لرغونپوهنې ځانګې د لارويانو پوښتنو تـه د منلو وړ او قانع کوونکي ځوابونه ولري

او د مينه والو لپاره په زړه پورې وګرځي

لوستونکو په درنښت

پوهنوال باوري رودن هالينډ ۴/۸/۲۰۰۰

لومړی څپرکی

لرغو نپوهنه ا و له نورو علومو سره دهغې اړیکې

الف :لرغونپوهنه څه شی ده ؟

لرغونپوهنه چې په دري ژبه کې ورته د باستانشناسي اصطلاح کارول کېږي د بېلا بېلو پوهانو له خوا په بېل بېل تعریف سره معرفي شوې ده، ددې علم لپاره لاتیني اصطلاح له دوو کلمو څخه [Archeos] او [Logos] ترکیب ده چې په یو ځایي ډول ورته [Archeology] وايي.

دانګلیسي لرغونپوه [W.clark] په نظر لرغونپوهنه د تولنیزو علومو هغه څانګه ده چې په پر له پسې او منظمه توګه هغه منابع او مادي اثار لکه [دکار وسایل ،صنایع ،د ا وسېدو ځای او نور] چې د پخواني کلتور د پېژندلو لپاره وسیله ګرځي مطالعه کوي [۹:۲] د

برونوف [Brounov] په عقیده لرغونپوهنه د پخوانیو او له منځه تللو انساني ټولنو د کلتوراو فرهنګ مطالعه ده خو اتنولوجي [Ethnology] د اوسنیو معاصرو انساني ټولنو د فرهنګ او کلتور څېړنه ده. یو شمېر پوهانو لرغونپوهنه د انسان پوهنې [Anthropology]څلورمه څانګه بللې ده. د نومړو پوهانو له نظره انسان پوهنه پر څلورو اساسي څانګو وېشل شوې ده چې فزیکي انسان پوهنه [Physical Anthropology] ژبپوهنه [Philology] کلتور پوهنه [Ethnology] او لرغونپوهنه [Archeology] ورته وایي [۹: ۳] په هرصورت ارکیالوجي اصطلاح داوولسمې پېړۍ په جریان کې د [Jacques Spon]له خوا د لرغوني علم په مانا وکارول شوه چې اساسا هنري انداز یې مرجح شمېرل شوی و، خو اوس لرغونپوهنه هغه علم دی چې د مادي اثارو پر بنیاد د پخوانیو انسانانو او د هغوی د ټولنیز ژوندانه د بیا جوړونې او رغونې د توضیح دنده پر مخ بیایي [۳۴: ۲۶]. د لرغونپوهانو له خوا د لرغونپوهنې د بېلابېلو تعریفونو په نظر کې نیولو سره یو کلي مفهوم په بنیادي توګه عنوان کولای شو او هغه دا چې ددې علم [لرغونپوهنه]په وسیله د پخوانیو انساني ټولنو د راپېژندلو چارې بري ته رسولای شو په دې ترتیب لاندې تعریف د لرغونپوهنې لپاره هراړخیز او د زیاتو لرغونپوهانو لپاره د منلو وړ ګڼل شوی دی. "لرغونپوهنه هغه علم دی چې د خپلو علمي اصولو پر بنیاد د لرغونو انسانانو او د هغوی د اړوندو ټولنو د هراړخیزې ودې څرنګوالی راپېژني"

کله ناکله د ځینو لیکوالانو له خوا د لرغونپوهنې او تاریخ تر منځ د اهدافو ورته والی رابرسېره کېږي په داسې حال کې چې د تاریخ دعلم دنده دا ده چې د ټولنو تکاملي سیر د پېښو په پرله پسې پیوند کې د زمان او مکان په قید سره وڅېړي او د یون لوری یې څرګند کړي.

تاریخ د خپلو احکامو د بیان ا و تصدیق لپاره شواهد ا و منابع وړاندې کوي چې په عمده ډول دا منابع لیکل شوي ا و تحریري اسناد دي، مورخین د خپلو علمي ا و خاصو حکمونو د صدور لپاره د خپلو منابعو ا و شواهدو د تدقیق ا و علمي څېړنې ځانګړې لارې او میتودونه لري، د هماغو علمي موازینو د مراعات ا و کارولو په صورت کې له حوادثو څخه د منطقي حکم د صدور زمینه برابر وي او په نتیجه کې د ټولنې او یا ټولنود تېر شوي حالت دقیق بیان او کامله شرحه خپلو مینه والو ته وړاندې کوي.

مورخین خپلې څېړنې ا و پلټنې تر هغه وخته په پوره او کامله توګه تر سره کوي چې تاریخي اسناد او تحریري منابع وجود ولري، کله چې لیکل شوي اسناد ا و منابع وجود ونه لري مورخ خپل هدف ته درسېدلو په منظور نورې لارې چارې لټوي، په دې مانا چې یا به د شفاهي څېړنو لوري ته مخه کوي یا به د عیني شاهدانو ا و یا به ځینو هغو اثاروته چې د پېښو انعکاس وکړای شي مخ اړوي، چې په دې ټولو حالاتو کې د مورخ لپاره ټاکلي میتودونه ا ود څېړنې خاصې طریقې وجود لري چې له هغو څخه په ګټه اخستنې سره خپل هدف ته ځان ورسوي.

تر کومه ځایه چې پوهانو ا و څېړونکو معلومه کړې ده د انسان ا و د ځمکې پر مخ انساني ژوند د ملیونونو کالو را په دې خوا وجود لري، خو د لیك ا و لیکنې دود د انساني ژوند د اوږده تاریخ په یوه ډېره لنډه زمانه کې منځ ته راغلی دی، ځینې پوهان په دې عقیده دي چې د انسان له خوا لومړنی لیکنې له میلاد څخه ۳۵۰۰ کاله وړاندې منځ ته راغلی دی. [۵:۱۱] په داسې حال کې چې د ځمکې پر مخ د لرغوني انسان د اوسېدو څه نا څه ۲۰ ملیونه کاله تېرېږي ۲۳۵:۳۴] په دې ترتیب یوازې ۵ زره کاله شاوخوا د تاریخي څېړنو لپاره ټاکل کېدی شي او له هغه نه وړاندې زمانه چې د څېړنې اړتیایې جدي محسوسېږي

باید د لرغونپوهنې د علم په وسیله تر څېړنې او مطالعې لاندې ونیول شي.

لرغونپوهانو د مورخینو په څېر خپله د څېړنې ساحه پر بېلا بېلو دورو وېشلې چې په دې برخه کې د څو ارزښتنو او معیاري وېشنو د بېلګویادول ضروري برېښي.

انګلیسي لرغونپوه کرستین تامسن [Christian Tamson] د لرغونپوهنې تر مطالعې لاندې ساحه پر دریو لویو عصرونو وېشلې ده.

لومړی عصریې د ډبرې عصر په نوم [StoneAge] دویم عصر یې د [Bronz Age] او دریم عصریې د اوسپنې [Iern Age] د عصر په نوم یاد کړی دی. [۸:۴] فرانسوي لرغونپوه ګبریل مارتلیه [Gebrail J.D.Martelia] د ډبرې عصر پر څلورو دورو وېشلی دی، د ډبرې پخوانۍ دوره [Paleolitic] ،د ډبرې منځنۍدوره [Mesolitic] د ډبرې نوې دوره [Newlitic] ،څلورمه او ورستۍدوره د مس او ډبرې دوره [Aeneolitic] یا [Kalcolitic] په نومونو یادې کړې دي، [۳:۶] امریکایي لرغونپوهانو سرویس او سهلین [Sarvic and Sahlien] د لرغونپوهنې تر مطالعې لاندې ساحه پر څلورو دورو وېشلې ده : لومړۍ دوره ګروپي ټولنه [Band Socity] دویمه دوره قبایلي ټولنه [Trabel Socity] دریمه دوره رس لرونکې ټولنه [Chef doom] او څلورمه دوره یې د پاچا لرونکې ټولنې یا [King doom] په نومونو یادې کړې دي. انګلس او مارګن [Engals and Margan] تر تاریخ وړاندې زمانې پر درېو برخو وېشي چې د وحشت [Savage socity] بربریت [Barbarity] او مدنیت [Civilization] په نومونو یې مسما کړې دي.

لرغونپوهان د نورو پوهانو په څېرهدف ته د رسېدلو په لار کې له معینو پرنسیپونو او میتودونو څخه ګټه اخلي چې د هغو پرنسیپونو په کارولو سره منطقي نتیجې تر لاسه کوي. د بېلګې په توګه یو کمیاپوه

څېړنيزې عمده مرحلې چې د مشاهدې ،تشرېح او توضېح په نوم يادې شوې خپل هدف ته درسېدلو په منظور يو په بل پسې عملي کوي، په دې مانا چې د اوبو د ترکيب د پوهېدلو لپاره تر هر څه وړاندې داوبو مشاهده ضروري او حتمي ده، وروسته د اوبو ترکيب بايد تشرېح شي چې دکومو غازونو د ترکيب په نتيجه کې د اوبو يو څاڅکی جوړېږي او بيا وروسته د غازونو د توضېح مرحله رارسېږي چې په هغه کې د H هايدروجن او O اکسيجن کميت ښودل کېږي او په پای کې څرگندېږي چې د اوبو په يوه وړوکي څاڅکي کې د هايدروجن او اکسيجن يوه ټاکلې اندازه ترکيب شوې چې په نتيجه کې د اوبو کمياوي فورمول د [H_2O] په ډول معرفي شوی دی.

ټولنيز علوم هم د طبيعي علومو په څېر د څېړنې ځانگړې لارې او ټاکلي روشونه لري چې له هغو څخه په گټه اخستنې سره خپل هدف او منزل ته د رسېدو لار وهي .که د بېلگې په توگه ديوه تاريخي حکم د صادرېدو لپاره د مورخ څېړنيز ميتود ته پام وگرځوو يو مورخ د څېړنې خاص ميتود چې د طبيعي علومو په څېر مراحل لري پلي کوي هغه شواهد او اسناد چې د يوې تاريخي پېښې د ثبوت او څرگندتيا لپاره بايد وکارول شي په ذاتي توگه او بې له ټاکلو ميتودونو مورخ نه شي کولای شي هماغه سند وکاروي د يوه تاريخي حکم د صدور لپاره ضروري ده چې د تاريخ له څېړنيز ميتود څخه کار واخيستل شي،

کله چې مورخ ديوې پېښې په اړه څېړنه پيل کړي نو د هغې پېښې په اړه ليکل شوي اسناد او منابع لټوي [د منابع ډولونه او د هغو د را يوځای کولو ميتودونه هم يو له بل څخه متفاوت دي] کله چې منابع او لازم ليکل شوي اسناد يې پيدا کړل بيا د هغو د دقيقې څېړنې لپاره له لاندې ميتود څخه کار اخلي چې د سند په اړه خپل يقين غښتلی او لازم اعتماد حاصل کړي.

سند

مطلع | متن | اضافات
(حمد ،ثناوصفت او نور) | (اصل مطلب) | (مهر،طغرا،ترایه،امضا او نور)

د سند ټولې پاڼې پر دریو برخو وېشل کېږي ،د سند لومړۍ برخه چې د مطلع په نوم یادېږي هغه مقدمه ده چې په کې حمد و ثنا و صفت یا د خپلې روغتیا یادونه او یا هم د اصلي متن لپاره یوه اشاره لري.

دویمه برخه د سند اصلي متن دی، په دې برخه کې اصلي مطلب او هغه موضوع چې باید د مورخ لپاره د حکم د صدور زمینه برابره کړي لیکل شوې .او د سند دریمه برخه د [اضافاتو] په نوم یادېږي. په دې برخه کې د سند دقیق اصلیت او صلاحیت ښودل کېږي په دې مانا چې هر تاریخي سند په ورستۍ برخه کې د یوې ادارې ،مقام او یا د بانفوذه شخص یوه علامه چې د طغرا ،ټاپې،او یا ګوتې د نښانې په توګه تزین شوې وي وجود لري [۲۳: ۱۸]

میتود یوازې د علمي څېړنې د بېلابېلو طریقو مجموعه او مېخانیکي ټولونه نه ده چې د یوې موضوع د مطالعې لپاره له ژورتیا پرته او په تصادفي توګه خوښه شوې وي، بلکې میتود په خپل ذات کې د څېړنې د یوې موضوع او یا پدیدې په توګه د هغې د ذاتي قانونمندیو په واسطه ټاکل کېږي له همدې امله بېل علمونه او علمي فعالیتونه ځان ته جلا او بېل میتودونه لري چې د علم د محتوا او د علمي څېړنې له وسایلو څخه ترکیبېږي [۱ ::۲۴]

لرغونپوهنه هم د نورو علومو په څېر د څېړنې خاصې لارې او میتودونه لري هماغه د طبیعي علومو میتود چې یو کمیاپوه یې خپل هدف ته د رسېدلو په منظور تر لاس لاندې نیسي، په همدغه شان

لرغونپوه هم هماغه درې ګونې مراحل د خپلې څېړنې په تګلورې کې کار وي چې دا مراحل د مشاهدې ،تشرېح او توضېح په نومونو يادېږي.
د لرغونپوهنې څېړنو لومړۍ مرحله د مشاهدې [Observation] په نوم يادېږي او د څېړونكي هغه هڅې او فعاليتونه رانغاړي چې په لرغونپوهنه كې ورته د ساحوي تحقيق [Feld warek] اصطلاح هم كارول شوې ده .په دې مرحله كې لرغونپوه څېړونكى د لرغوني محل په هكله افاقي معلومات راټولوي، دبېلګې په توګه لرغونپوه تر څېړنې لاندې سيمې په اړه د هغې سيمې نوم ،جغرافيايي موقعيت،تاريخي سابقه او له نږدې اوسېدونكو څخه د شفاهي معلوماتو لاس ته راوړلو لپاره هڅې تر سره كوي [ددې اثر يو څېركى همدې مسالې ته ځانګړى شوى دى]
د زمانې په تېرېدو سره د تاريخي او لرغونو سيمو نومونه د بېلابېلو پېښو په نتيجه كې بدلون پيدا كوي او بدلېږي د بېلګې په توګه د بدخشان ولايت يوه ولسوالي چې د كوشاني امپراتورۍ په وخت كې يې مهم ستراتيژيك او اداري رول لوبولى دى د [لانشى] په نوم يادېدله ،كله چې د اعرابو لښكر دا پراخه زراعتي سيمه تر خپل تصرف لاندې راوستله هغې ته يې د بهارستان نوم وركړ .خو كله چې ددې سيمې اوسېدونكو د مغولي جګړمارانو پر وړاندې مقاومت وكړ وروسته له هغه چې د سيمې كور كلي وران شول او بيا مغولي واكمنانو خپل حاكميت پر همدې سيمه پيل كړ اودې سيمې ته يې د تغير په نيت د بهارك نوم وركړ چې په دې ترتيب د كوشاني دورې لانشى داعرابو د زمانې بهارستان دمغولو په دوره كې د بهارك په نوم ياد شو چې اوس هم د بدخشان ولايت په اداري تشكيلاتو كې د بهارك په نوم يوه ولسوالي وجود لري [۱۶: ۸۴] .
د لرغونپوهانو تر څېړنو لاندې سيمو په اړه چې كله جغرافيايي ،تاريخي،او شفاهي معلومات په مكمله توګه تر لاسه شي د لرغوني

محل لومړی سروې پیلېږي لومړی له محل [Site] څخه یوه مکمله نقشه ترتیب او ترسیمېږي او د موقعیت تاکلی حدودیې په واضحه توګه څرګندېږي او په دې ترتیب لرغونپوه څېړونکی د څېړنې دویمې مرحلې ته چې د تشریح په نوم یادېږي زمینه برابروي. د تشریح [Description] په مرحله کې لرغونپوه څېړونکی هڅه کوي چې له لرغوني محل څخه لاس ته راغلي اثار [هغه اثار چې د ابتدایي سروې په نتیجه کې لاس ته راغلي] دزمان، مکان او شکل له مخې تنظیم او تصنیف کړي په دې مانا چې لاس ته راغلي اثار له کومې کلتوري طبقې څخه تر لاسه شوي دي دا کلتوری طبقه په زماني لحاظ کومې دورې پورې اړه لري او کوم زماني رمز یا علامه په دې اثر کې برملا ښکاري او په دې ډول د زمان په اړه نورې پوښتنې باید ځواب ومومي وروسته د لاس ته راغلي اثر د مکان او موقعیت په اړه دقیق معلومات راټولېږي په دې ډول چې لاس ته راغلی اثر د کلتوري طبقې په کومه برخه کې واقع دی او یایې د کلتوري طبقې له نورو اثارو سره د موقعیت کوم نسبت درلود ایا په یوه لوړ ځای کې واقع و او که په یوه لرې برخه کې د نورو اثارو په منځ کې و او که یوازې په یوه ګوښه کې پروت و ؟ او په دې ترتیب د مکان په اړه نورې پوښتنې باید ځواب شي [زیاتره د لرغونې اثر ارزښت او مقام د هغه له مکان او موقعیت څخه برملا کېږي]لرغونپوهان هڅه کوي چې د لرغوني شي یا اثر د موقعیت په اړه پوره دقت وکړي ځکه د عملي کار [سپړنو] په جریان کې له جودیزیکي وسایلو څخه په پوره پاملرنې سره کار اخلي [د ساحوي څېړنو په برخه کې به په پوره تفصیل پر دې مساله بحث وشي.

د تشریح د مرحلې ورستی منظم فعالیت د کشف شویو اثارو د ټیپ او شکل په هکله د معلوماتو یو ځای کول دي. لرغونپوه څېړونکی تلاش کوي چې د لاس ته راغلي اثر شکل او ټیپ تعین کړي په دې مانا چې لاس ته راغلی شی څه شکل لري ؟ د کوم تکاملي حالت نمایندګي

کوي ؟ کوم عیني تحولات او تغیرات په نوموړي شي کې ځرګند او برملا دي ؟ د کومو اثارو سره ورته والی لري او له کومو اثارو څخه پرمخ تللی او له کومو اثارو څخه زوړ او پخوانی [وروسته پاتې موډل] ښکاري ؟ او په دې ترتیب نورې پوښتنې باید ځواب شي.
لرغونپوهانو د خپل څېړنیز میتود دریمه مرحله د توضیح یا [Explanation] په نوم یاده کړې ده.
په دې مرحله کې لرغونپوه څېړونکی هڅه کوي چې د کشف شویو اثارو بېلابېل اړخونه تر څېړنې لاندې ونیسي] په دې مرحله کې لرغونپوه څېړونکی هڅه کوي چې د کشف شویو اثارو بېلابېل اړخونه تر څېړنې لاندې ونیسي د توضیح مرحله څلور غوره اړخونه لري، دهغو د دقیقې او هراړخیزې څېړنې په نتیجه کې پوره ډاډمن معلومات تر لاسه کېدلای شي، تر هر څه وړاندې د کشف شویو اثارو سیاقي اړخ [Contcktual]تر څېړنې لاندې نیول کېږي په دې مانا چې د تر لاسه شوي اثر اصل او بنیاد په څه ډول دی او په کومې سیمې پورې اړه لري وروسته د اثر علمي [Functional] اړخ تر مطالعې لاندې نیول کېږي په دې ډول چې نوموړی اثر د څه شي لپاره کارول شوی دی او په کومو موارد و کې کارول کېده د استعمال یو مورد یې درلود او که په بېلابېلو موارد و کې کارول کېده او داسې نورې پوښتنې باید ځواب شي. د توضیح د مرحلې دریمه جنبه یا اړخ د اثر ساختماني اړخ [[Structural دی په دې مانا چې باید ځرګنده شي دا اثر په کومه طریقه جوړ شوی دی له کومو موادو څخه استفاده شوې چې دا اثر جوړ شوی او بالاخره د دې مرحلې وروستۍ جنبه د سلوکي [Behavioral] اړخ څېړنه ده په دې برخه کې د اثر کلتوري او سلوکي اړخ تر څېړنې لاندې نیول کېږي په دې مانا چې باید ځرګنده شي اثر د کوم سلوك او کلتور استازیتوب کوي او یا په خپله اثر کې د کلتور کومه بېلګه شته او داسې نورې پوښتنې. [۴۶:۹-۴۹]

په هر ډول له یادشویو مطالبو څخه په ډاګه کېږي چې د تاریخ علم او دلرغونپوهنې د اهدافو تر منځ ورته والی شته خو ددې دوو علمي څانګو د څېړنې میتودونه او تحقیقي طریقې یو له بل څخه متفاوتې او بېلې دي. ددې تر څنګ د تاریخ له علم د څېړنې ساحه او د لرغونپوهنې علم د څېړنې ساحه هم عمدتا متفاوته او بېله ده. د تاریخ علم د بشري تاریخ هغه برخه څېړي چې لیکنې او خطي اسناد وجود ولري په داسې حال کې چې لرغونپوهنه د بشري تاریخ هغه برخه څېړي چې انسان د ځمکې پر مخ ژوند پیل کړی او بیا د لومړنیو مدنیتونو تر غوړېدو پورې زمانې واټن تر څېړنې لاندې نیسي .یا په بل عبارت د لرغونپوهنې څېړنې د انساني ژوند له پیل څخه بیا تر هغه وخته چې لیکنې او خطي اسناد د پېښو د پوره روښانه کېدلو توان پیدا کوي تر مطالعې لاندې

نیسي.
لرغونپوهان د څېړنې په جریان کې خپل هدف ته د رسېدو په منظورد یو شمېر ټولنیزو او طبیعي علومو مرستې ته اړتیا لري په ځینو مواردو کې لرغونپوهنه له نورو علومو سره مرسته کوي او په ځینو مواردو کې له نورو علومو څخه مرسته غواړي .یا په بله مانا د لرغونپوهنې او نورو علومو تر منځ اړیکي یا یو جهته او یا هم متقابلې دي، په دې برخه کې د لرغونپوهنې او یو شمېر علومو تر منځ اړیکي تر مطالعې لاندې نیسو چې څرګنده شي لرغونپوهنه په کومو مواردو کې له نورو علومو څخه مرسته غواړي او په کومو مواردو کې نورو علومو سره مرسته کوي

ب: د لرغونپوهنې او نورو علومو تر منځ اړیکي :

۱ _ لرغونپوهنه او سکه پوهنه (Nomis Mathic)

سکه پوهنه د ټولنیزو علومو له ډلې څخه ډېر نوی دسپلین دی چې د هدف او موضوع له مخې یې په ډېره لږه موده کې زیات ارزښت موندلی دی .ددې علم په وسیله کولای شو چې د بېلابېلو مسکوکاتو هراړخیزه

شوي څرګنده شوي چې ددې دورې مسکوکات په زیاته پیمانه له طلا څخه په دایروي ډول جوړې شوي دي منځنی وزن یې [۱۲۲] ګرینه او اندازه یې [۸، ۱۰] انچه تثبیت شوي دي [۲۹:۱۲۱]

د کنشکا ددورې دا مسکوکات چې د علمي سپړنو [حفریات]په جریان کې لاس ته راغلي داسې ښکاري چې د سکې پر مخ کنشکا له یوې نېزې سره حك شوی دی. په کوشاني مسکوکاتو خاصتا کنشکا د دورې په ټولو مسکوکاتو کې نېزه په یوه یا بل ډول تر سترګو کېږي. د نېزې موجودیت چې په زیاتو پخوانیو مروجو سکو کې لیدل کېږي ځان ته مفهوم او افاده لري پخواني رومیانو نېزه پر دې سربېره چې یوه مقدسه وسیله یې بلله هغه یې د عظمت او شوکت سمبول هم ګاڼه

هندو شاهانو [هندو ساکي] په خپلو مسکوکاتو کې د نېزې علامه د جګړې د یوازې موثرې وسیلې په توګه منلې او هغه یې د خپلو مسکوکاتو پر مخ حك کوله، خو د کوشاني شاهانو په ځانګړې توګه د کنشکا د مسکوکاتو پر مخ د نېزې حك کېدل له یوې تاریخي پېښې سره اړوند بلل شوې ده.

نامتو مورخ علامه ابوریحان البیروني د کنشکا د نېزې په اړه په خپل اثر تحقیق اللهند کې لیکي : کله چې کنك پاچا ته د قنوج واکمن تحفه ورسېدله او ورته وړاندې شوله کنك پاچا د تحفې په لیدلو سره عصبي او په غضب شو د کنك د قهر علت دا و چې د تحفې پر سر د لاس د علامې پر ځای د پښې علامه موجوده وه په همدې علت یې د قنوج واکمن له منځه وړلو نیت وکړ لښکریې ترتیب او د قنوج پر لوري یې حرکت وکړ د قنوج واکمن له دې خبرې سره وارخطا او لاره چاره یې ورکه کړه خو د قنوج د واکمن یوه هوښیار وزیر د کنك افراد داسې دښتې ته وهڅول چې ډېره پراخه او له اوبو څخه خالي وه په دې وخت کې چې د کنك لښکر د پراخې دښتې یوې او بلې خوا ته منډې وکړې ستړي او ستومانه شول او ټول له تندې څخه له حرکته ولوېدل په داسې حال کې

چې لښکرېې مرګ سره مخامخ و کنک پاچا خپله نېزه په هماغه دښته کې ښخه ووهله او له هماغه ځایه اوبو فواري داري وکړې او لښکریان د تندې له مصیبت څخه وژغورل شول [۱۲۲:۲۹]

په دې ترتیب داسې ښکاري چې کنشکا په خپلو تابع سیمو کې د نظامي اقتدار تر څنګ روحي تفوق هم درلود له یفتلي شاهانو څخه راپاتې شوي مسکوکات چې د علمي سپړنو په وسیله تر لاسه شوي او یا په ناڅاپي توګه د عامو خلکو په وسیله لاس ته راغلي غالباله نقرې څخه جوړې شوې سکې دي چې د چلند او راکړې ورکړې ارزښت یې درلود، د یو شمېر پوهانو په عقیده د یفتلي شاهانو مسکوکات په عمده توګه د ساساني شاهانو په ضرابخانو کې جوړېدلې او یفتلي شاهانو د علامو او مشخصو په حك کولو به یفتلي شاهانو ته ورکول کېدې. هیون تسنګ چیني زایر یفتلي پاچا په درباري کېږدۍ کې لیدلی چې د طلا پر مېز ناست او د ځلوېښتو ملکونو تحفې او مالیات یې منل [۱۲۶:۲۹]

په دې ترتیب لرغونپوهان د سکه پوهنې علم له اساساتو سره بلدتیا ته اړ دي چې د مسکوکاتو د خصوصیاتو ،ساختمان ،نوعیت ،ارزښت او داسې نورو اړوندو ذاتي مسایلو له مطالعې څخه معینې او ټاکلې نتیجې تر لاسه کړي او یا دا چې د سکه پوهنې څانګې د پوهانو هغه نتیجې چې له لرغونو مسکوکاتو څخه یې تر لاسه کړي په خپل واك کې ولري چې وکړای شي د څېړنې په لار کې د پرابلمونو د حل لپاره وکارول شي او په دې ډول د لرغونو اثارو تر څنګ له مسکوکاتو څخه هم د یوه شاهد په توګه د خپلې ادعا د ثبوت لپاره کار واخلي خو هغه مطلب چې د یادولو اړتیا یې بیابیا شته هغه دا دی چې د مسکوکاتو څېړنه د مسکوکاتو د علمي څانګې نومسماتیك دنده ده یوازې د سکې پوهنې د علم په مرسته کېدی شي د مسکوکاتو هراړخیزه مطالعه تر سره شي او لاس ته راغلې نتیجې یې د لرغونپوهانو د لارې مل وګرځي.

۲ ـ د لرغونپوهنې او انسانپوهنې [Anthropology] تر منځ اړیکې

پخوا تر دې چې ددې دوو ټولنيزو علومو تر منځ اړيکې وڅېړو لازمه ده چې انسانپوهنه وپېژنو. د انسانپوهنې لاتيني اصطلاح } [Anthropology] ده چې د دوو کلمو [Anthrops] د انسان په مانا او [Logos] د علم په مانا ترکيب شوې چې په دري ژبه کې ورته بشرشناسي او پښتو ژبه کې ورته د انسانپوهنې علم نوم کارول کېږي.

د نولسمې پېړۍ تر لومړۍ نيمايي پورې د انسانپوهنې علم نوم پر ټولو هغو ټولنيزو علومو چې د انسان د څېړنې د يوه يا بل اړخ دنده يې درلودله اطلاق کېده وروسته وروسته د ټولنيزو علومو ترمنځ د بېلابېلو خپلواکو علمي څانګو منځ ته راتلل او د هغو وده ددې سبب شوه چې د انسانپوهنې لپاره هم ټاکلې ځای پاتې شي او د يوه مستقل دسپلين په څېر مشخصه موضوع او د څېړنې خاصې لارې او ميتودونه د ځان لپاره ولټوي او وده ورکړي له هغه وروسته انسانپوهنه د يوه مستقل علم په څېر منځ ته راغله او د نورو علومو منځ کې يې د حداو بريد ليکې څرګندې او د ارزښتمن دسپلين په څېر وپېژندل شوه.

لرغونپوهنه د ټولنيزو علومو هغه پوهه ده چې د انسان د پيدايښت څرنګوالی او د انسان د فزيکي خصوصياتو د ودې لوری څرګندوي ددې علم په وسيله کولای شو چې د انسان د پيدايښت زمينې وڅېړو او همدا شان کولای شو د انسان د فزيکي ودې لوری او د ودې لارېون بېلابېلې مرحلې له پخواني انسان څخه بيا تر اوسني معاصر انسان هوموسپين [Homosapien] پورې تر

څېړنې لاندې ونيسو، د انسان پوهنې دې اړخ ته د انسان فزيکي پوهنې [Physiccal Anthropology] نوم هم ورکړل شوی دی.
دا چې لومړی ژوندی موجود څنګه منځته راغی ؟ په کومو شرايطو کې بې ساه ماده پر ژوندي موجود واوښتله ؟ نوې ژوندی مادې څنګه د خپلې ودې لارې ووهلې ؟ او په پای کې د انسان د ظهور او د ودې بېلابېلې مرحلې څنګه ترسره شوې دي ؟او داسې نورې پوښتنې د انسانپوهنې په محدوده کې مطرح کېدلای شي په دې ترتيب د منطقي ځوابونو د تر لاسه کولو لپاره همدا انسانپوهنه مرستندوی ګرځي.
انسانپوهنه ديوه خپلواکه دسپلين په څېر د څېړنې خپل ميتودونه لري او له هغو څخه د کار اخستلو پر بنياد مطرح شويو پوښتنو ته ځوابونه مومي. د انسانپوهنې او يو شمېر طبيعي علومو ترمنځ په ځينو مواردو کې ورته والی ليدل کېږي په ځينو مواردو کې هغه لابراتوارونه او وسايل چې د طبيعي علومو لپاره کارول کېږي انسانپوهنه هم خپلو اهدافو ته د رسېدلو په لار کې همدې لابراتوارونو او تخنيکي وسايلو څخه کار اخلي خو هغه اړتيا چې ددې علم څېړونکي يې لري هغه يوازې د لرغونپوهانو په وسيله لرې کېدی شي دا څرګنده خبره ده چې لرغونپوهان د خپلو څېړنو په لار کې داسې اثار او توکي لاس ته راوړي چې د هغو تحليل او مطالعه يوازې د انسانپوهنې په وسيله ممکنه ده او په عين حال کې دا توکي د انسانپوهنې د موضوع بنيادي مواد دي چې بايد انسانپوهان هغه په خپل واك کې ولري يا په بله مانا د انسانپوهنې لپاره اومه مواد د لرغونپوهانو له خوا کشف او رابرسېره کېږي
لرغونپوهان د ځينو لرغونو سيمو څخه له پخوانيو انسانانو پاتې شونې او فوسيلونه لاس ته راوړي، ددې اثارو پېژندنه يوازې د

انسانپوهنې په وسیله ممکنه ده له یوې خوا د لرغونپوهانو له خوا کشف شوي اثار د انسانپوهانو لپاره د هغه علم اصلي مواد او توکي دي او له بلې خوا د انسانپوهانو په مرسته د کشف شویو اثارو بیان او توضیح د لرغونپوهانو اصلي ستونزه حلوي په دې ترتیب ددې دوو علمي څانګو تر منځ د پرله پسې او ضروري اړیکو چې ورته متقابل اړیکي ویلای شو شتون څرګند او لازمي دی چې لرغونپوهان د انسانپوهانو د کار اومه مواد برابر کړي او انسانپوهان د لرغونپوهانو په وسیله کشف شوي اثار ارزیابي، تحلیل او وپېژني.

هالېنډي لرغونپوه [Dubois] پر [۱۸۹۱] کال په جاوا کې علمي څېړنې تر سره کړې، ددې څېړنو په جریان کې یې د یوه پخواني انسان د سر کوپړۍ[جمجمه] تر لاسه کړې، وروسته له هغه چې د انسانپوهنې د پوهانو له خوا نوموړې جمجمعه مطالعه او وڅېړل شوه څرګنده شوه چې دا جمجمه یا د سر کوپړۍ د هوموسپین [Homo Sapien] انسان نه، بلکې له هغه نه د پخواني انسان یوه جمجمه ده چې بیا یې د سینانتروپ [Sinan thropus] یا د پیکن انسان په نوم یاد کړ. ددې تر څنګ انسانپوهانو د خپلو څېړنو په جریان کې دا هم څرګنده کړه چې نوموړی انسان له خپلې ټولنې یا ډلې سره په اشاره یې ژبه خبرې کړې دي یا په بله مانا د سینانتروپ انسان ډلو په خپل منځ کې د افهام او تفهیم کلمات یا ژبه نه درلوده فقط د اشارو په وسیله یې د خپل منځي مسایلو حل او فصل تر سره کاوه [۵: ۱۶] الماني لرغونپوهانو د نیاندر نومي دره کې د یوه پخواني انسان فوسیل تر لاسه کړ چې هغه وروسته د نیاندرتال [Neander taler] په نوم مسما شو انسانپوهانو څرګنده کړه چې له [۱۲۵۰۰۰] کاله څخه

بیا تر [۱۳۵۰۰۰] کاله پخوا د انساني ډلو دا بېلګه د لویدیزې اروپا په زیاتو سیمو کې اوسېدله، د ښکار په وسیله یې ژوند کاوه چې د موسترین مرحلې د انساني خوراك ځرګندونه نمونه ده. د انسانپوهانو څېړنو ځرګنده کړه چې نیاندرتال د اوسني معاصر انسان په شان ځېره او کړه وړه درلودل خو لایې د خپلې ودې هغه پړاو نه وو پوره کړی کوم چې اوسني معاصر انسان پوره کړی دی، په دې ترتیب نیاندرتال د لرغونو او معاصرو انسانانو تر منځ د وصل کړۍ جوړه کړې ده [۳۴: ۲۲۰]

امریکایي لرغونپوه کارلتون .س.کون د پنسلوانیا پوهنتون استاد د افغانستان د بدخشان ولایت د کوردرې په سپړنو او څېړنو کې د پخواني انسان داسې یو فوسیل تر لاسه کړ چې د فزیکي جوړښت له مخې د فلسطین له کارامیل انسان سره ورته والی لري، د پنسلوانیا پوهنتون څېړنو وښودله چې له کوردرې څخه تر لاسه شوي فوسیل له هغه ډلې انسانانو څخه دی چې لاهوموسپین مرحلې ته نه و رسېدلی خو د فزیکي جوړښت له مخې له نیاندرتال انسان څخه څه نا څه پر مختللی او د ودې یو بېل پړاو ځرګند وي [۱۳۶:۲۸]

له یاد شویو بېلګو څخه جوتېږي چې د لرغونپوهنې او انسانپوهنې تر منځ اړیکې دوه اړخیزه اړیکې دي له یوې خوا لرغونپوهان د خپلو سپړنو [Excavation] په جریان کې د پخوانیو انسانانو فوسیلونه او هډوکي تر لاسه کوي او هغه په خپل وار د انسانپوهنې لپاره د څېړنې او تحقیق اومه مواد دي هغه وخت چې د انسانپوهنې څېړنې د پخوانیو انسانانو په پاتې شویو فوسیلونوتر سره شي په طبیعي ډول د څېړنو نتیجې د لرغونپوهانو لپاره د زیات ارزښت وړ ګرځي دا ځکه چې انسانپوهان د فوسیل

هرارخیزه څېړنه کوي اود هغه د تکامل او ودې حالت تاکې او څرګندوي ترڅو له دې نتیجې څخه لرغونپوهان هم اغیزمنه ګټه واخلي.

۳ _ د لرغونپوهنې او ځمکپوهنې [Geology] تر منځ اړیکې :

ځمکپوهنه څه شی ده ؟ ددې پوهې د مطالعې اساسي مواد کوم دي ؟ اودکومو پرابلمونو د حل لاره پرانیزي ؟ دا هغه پوښتنې دي چې ددې علم په تعریف او محتوا کې یې حل تر لاسه کولای شو ځمکه پوهنه چې په دري ژبه کې ورته زمین شناسي وایي د دوو لاتینو کلمو [Geos] د ځمکې او [Logos] د علم یا پوهې په مانا ترکیب شوې چې اوس اوس د جیولوجي [Geology په نوم مسما شوې ده، ځمکپوهنه هغه علم دی چې د ځمکې بېلابېل قشرونه د ښه پوهېدو په نیت تر څېړنې لاندې نیسي، د ځمکې پوهنې د اساسي مباحثو څخه یو هم د ځمکې د پورتنې پوښ[قشر بیروني] هرارخیزه څېړنه ده، د ځمکې پوښ څنګه جوړ شوی ؟ له کومو موادو څخه ترکیب شوې ؟ د معادنو او د ځمکې د پورتنې پوښ په منځ کې د پرتو منرالونو خصوصیات څه دي ؟ او داسې نورې پوښتنې ددې علم په درې ګونو څانګو کې یې حل موندلای شو چې عبارت دي له : د ځمکې د تشکیل او تغیر په لړه د پوهېدلو څانګه ! د ځمکې د متشکله موادو پېژندلو څانګه ! د ځمکې د جوړښت د تاریخي بهیرپوهنې څانګه! د همدې درې ګونو څانګو په وسیله ځمکپوهنه له خپلو مینه والو سره مرسته کوي [۱۵ :۳]

ځمکپوهنه د ځمکې د پیدایښت ، شکل ، او د ځمکې پر مخ او یا دننه کې د موادو ترکیب او څرنګوالی تر مطالعې لاندې نیسي او لرغونپوهنه د لومړني انسان له پیدایښت څخه بیا تر معاصر انسان پورې کلتوري مرحلې تر څېړنې لاندې نیسي په طبیعي توګه یو د

بل مرستې ته اړتيا لري. اساساً لرغونپوهان د ځمکپوهنې علم د پوهانو له څېړنيزو نتيجو څخه ګټه اخلي په دې مانا چې په زياتو مواردو کې لرغونپوهان له داسې پرابلمونو سره مخامخ کېږي چې د ځمکپوهنې په مرسته يې حل ممکن او عملي کيدی شي په ځينو مواردو کې که چېرې د ځمکپوهنې مرسته له لرغونپوهنې سره نه وي کيدی شي چې يا هېڅ حقيقت ته لاره ونه موندل شي او يا هم حقيقت نيمګړی پاته شي.

دا چې لومړنيو انساني ټولنو د ځمکې په کومو سيمو کې خپل ګډ ژوند پيل کړی دی ؟ دا پوښتنه د جيولوجي په مرسته حلېدی شي په دې ډول چې د ځمکې تاريخ او د تشکل لوری بايد دا څرګنده کړي چې کومې سيمې د پخوانيو انسانانو لپاره د اوسېدو مناسب ټاټوبي وو ؟ او کومو سيمو د اوسېدو مناسب امکانات درلودل ؟ او ددې تر څنګ يوازې جيولوجي کولای شي د هغو ډبرينو وسايلو په هکله رڼا واچوي کوم چې د پخوانېو انسانانو له خوا د کار د وسايلو په توګه کارول شوي دي په دې ډول د ځمکپوهنې پوهان له لرغونپوهانو سره د مرستې پراخې زمينې لري چې د اړيکو په نه لرلو سره د علمي څېړنو پايلې يا نا مطلوبې او يا هم نيمګړې تر لاسه کېږي، لرغونپوهان په خپل وار له جيولوجستانو سره په ځينو خاصو مواردو کې مرستندوی واقع کيدی شي د بېلګې په توګه د انسانانو له خوا د لومړي ځل لپاره له ځينو منرالونو او معدني موادو څخه ګټه اخستنه چې د لرغونپوهانو د سپړنو په نتيجه کې څرګنديږي د جيولوجستانو لپاره ډېر شمېر پوښتنو حل موندلای شي د بېلګې په توګه لومړنيو انسانانو له چقماقي ډبرو څخه وسايل جوړ کړي او کارولي دي ، او يا دا چې په مصر کې د لومړي ځل لپاره د مسو فلز شپږزره کاله

پخوا تر میلاد د هغه وخت انسانانو له خوا کارول شوي دي او داسې نور خو په عمده ډول د ځمکپوهنې ځانکه د لرغونپوهانو سره د زیاتو پرابلمونو په حل کې مرستندوی ګرځي د ځمکپوهنې ځانګې د مرستې موارد زیات دي خو دلته به د بېلګې په توګه ځینې موارد یاد کړو ماوریزیوتوزي جاپاني لرغونپوه په خپله یوه مقاله کې د [په دریمه ق م زریزه کې دلاجوردو سوداګري کې] داسې لیکي : کله چې هیرمن [Herman] د سومریانو په یوه پخوانۍ هدیره کې څېړنې تر سره کړې د نورو اثارو تر څنګ یې د لاجوردو غمي ډوله ډبرې هم تر لاسه کړې، وروسته جیولوجستانو د خپلو څېړنو په نتیجه کې څرګنده کړه چې نوموړې لاجوردي ډبرې د افغانستان څخه د سوداګرو له خوا راوړل شوي دي چې د یوې تجارتي متاع په توګه یې په مستعدو کورنیو پلورلي دي [۹۵:۲۷]

ځینې وختونه لرغونپوهان د خپلو څېړنو په جریان کې له زیاتو جدي پرابلمونو سره مخامخ کېږي د بېلګې په توګه ځینې لرغوني محلات په داسې سیمو کې واقع شوي چې په وروستي وخت کې نوموړې سیمه د انساني عادي ژوند امکانات نه لري خو کله چې لرغونپوهان سیمه تر څېړنې لاندې نیسي په ډاګه کېږي چې په نوموړې سیمه کې د بشري کلتور بقایاوې شته په داسې حال کې چې اوس په نوموړې سیمه کې د اوسېدو هېڅ ډول شرایط نه شته د بېلګې په توګه : کله چې مسیو کزل فرانسوي لرغونپوه د افغانستان د مندګېك په سیمه کې سپړنې تر سره کړې څرګنده شوه چې په دې سیمه کې څه نا څه درې سوه کاله پخوا تر میلاده انساني ټولنو ژوند کړی دی او له ځان څخه یې داسې اثار پرې ایښي چې د یوه مستقل او پرمختللي کلتور نمایندګي کوي، په داسې حال کې

چې د مندګېك اوسنی سیمه داسې موقعیت لري چې د هېڅ راز کروندګرۍ وړ شرایطوڅخه برخمنه نه ده، زراعت او کروندګرۍ لپاره تر ټولو اساسي فکتور د پراخو اوبو شته والی دی په داسې حال کې چې د مندګېك سیمه دا امکان نه لري په همدې وخت کې جیولوجستانو د لرغونپوهانو مرستې ته راودانګل او د مسالې حل یې د خپلو څېړنو په ترڅ کې پیدا کړ هغه دا چې جیولوجستانو څرګنده کړه چې د هلمند سیند د نورو یخچالي سیندونو په څېر خپله بستره تخریبوي اوله ژورو یې دا څرګنده شوه چې له څه نا څه پنځه سوه شاوخوا کالو په جریان کې د هلمند سیند په خپل بستر کې کښېنستلی [ژورو] او اوس د اوبو د راپورته کېدو امکانات نه لري

۴ _د لرغونپوهنې او کلتورپوهنې [Ethnography] تر منځ اړیکې

د اتنوګرافي اصطلاح له دوو یوناني کلمو څخه چې [Ethnos] د خلکو او [Graphy] د لیکنې پر ماناڅخه ترکیب شوې ده په دري ژبه کې ورته مردم نګاري یا مردم شناسي وایي په ځینو هېوادونو کې د اتنوګرافی اصطلاح په عوض د اتنولوجی [Ethnology] اصطلاح کارول کېږي چې عین افاده او مانا لري.

اتنوګرافي هغه علم دی چې د انساني ټولنو [مادي او معنوي] فرهنګ او کلتورڅېړي هغه وخت چې نوموړی علم د خپل پیدا ینبت او ودې په لومړیو مرحلو کې وو داسې تصور موجود و چې ښایي ددې علم لپاره د څېړنې خاصه موضوع پاتې نه وي، په دې مانا چې ددې علم په وسیله تر ټولو وړې او کوچنۍ ټولنې تر بحث لاندې نیول کېږي یوه داسې زمانه به وي چې نورې داسې ټولنې چې څېړنه

دې پرې نه وي تر سره شوي پاتې نه وي په داسې حال کې چې اوس اوس د اتنوګرافۍ د مطالعې ساحه نه يوازې دا چې محدوده نه ده بلکې يوه پراخه او هراړخيزه ساحه لري، دشمېر له مخې دکوچنيو او نويو ټولنو مطالعه او څېړنه پر مخ بيايي، په دې ترتيب کولای شو د اتنوګرافي لاندې تعريف چې ددې علم له محتوا سره سمون خوري بيان کړو. اتنوګرافي هغه علم دی چې د ټولنو تر منځ فرهنګي ورته والی او توپيرونه تر مطالعې لاندې نيسي بې له دې چې د مطرحو ټولنو شمېر او وده په نظر کې ولري [۱۰:۱۲]

لرغونپوهان د خپلو علمي څېړنو په جريان کې له داسې اثارو او لرغونو توکو سره مخامخېږي چې د هغو تفسير او تغير او له نوموړو اثارو څخه د منطقي نتيجې لاس ته راوړل د اتنوګرافۍ د علم له مرستې پرته ممکنه نه ده او يا دا چې په نوموړو اثارو پوره پوهېدل به نيمګړي وي.

انساني چاپېريال د ډول ډول پديدو په وسيله متاثره کېږي په ځينو مواردو کې دا تاثير د مخامخ او مستقيم ارزښت په توګه ښکاره ... ځرګندېږي او په ځينو مواردو کې مخامخ او مستقيم تاثيرات نه، بلکې د معنوي او مادي اړيکو په وسيله څرګندېږي د بېلګې په توګه انساني چاپېريال له هغو مادي پديدو څخه چې په مخامخ [مستقيم] ډول اوپه ډاګه متاثر کېږي هغه د انساني ژوند په توليدي او عيني برخو کې د اثارو شته والی دی لکه د کار وسايل ، د اوسېدو ځای ، غذايي مواد ، طبيعي او جغرافيايي حالت او نوردي، ددې تر څنګ داسې پديدې هم په انساني چاپېريال کې راڅرګندېږي چې د انسان او ټولنې په لومړني ضرورتونو کې نه شمېرل کېږي خو دانسان چاپېريال متاثره کوي لکه

عقیده،عنعنه،ټولنیزه ټاکلې رابطه او نور. لرغونپوهان کله نا کله دداسې اثارو په کشف بریالي کېږي چې اتنوګرافیکي څېړنې او تفسیر ته اړتیا لري او اتنوګرافران له خپلو خاصو علمي تګلارو څخه په کار اخستلو منطقي او ډاډمنې نتیجې تر لاسه کوي او د لرغونپوهانو په واك کې یې ورکوي. پر ۱۹۴۸ میلادي کال روسي لرغونپوه (مسان دانو) لرغونې سیمه چې د ازبکستان جمهوریت کې واقع ده تر څېړنې او سپړنې لاندې ونیوله، د نورو اثارو تر څنګ یو لوی نغری [اتشدان] هم کشف شو، ددې نغري د تفسیر او توضیح لپاره د اتنوګرافي علم مرسته ضروري وه چې لرغونپوهان پوه شي نوموړی نغری د څه شي لپاره کارېده؟ اتنوګرافانو د خپلو څېړنو په نتیجه کې اعلان وکړ چې دا په مرکزي برخه کې ددې لوی نغري شته والی د هغو اوسېدونکو له خواد مرکزي او جمعي عبادت ځای په توګه کارول شوی دي، په دې مانا چې دانو اوسېدونکي د نغري په چارچاپېر درېدل او عبادت یې تر سره کاوه [۱۸:۹۲]

لرغونپوهان د خپلو څېړنواوهدف ته د رسیدو لپاره خاص علمي میتودونه کاروي هغه لرغونې اثار چې د سپړنو په نتیجه کې لاس ته راوړي د هغو اثارو هراړخیزې څېړنې لپاره د نورو علومو په څېر د مشاهدې ،تشرېح او توضیح مراحل یو په بل پسې تطبیق او عملي کوي هغه وخت چې د شاهدی او تشرېح مراحل د لرغونو اثارو د ارزیابی او تحلیل په اړه پای ته ورسېږي بیا نو د توضیح مرحله پیلېږي، د توضیح په مرحله کې د تر څېړنې لاندې اثر څلور اړخونه لکه سیاقي ،سلوکي ،عملي او ساختماني مطالعه کېږي چې په دې څلورو اړخونو کې یو هم د اثر یا شي د سلوکي اړخ

ده، په دې مانا چې تر څېړنې لاندې اثر د سلوك او کلتوري خوا څرګندتیا باید تر سره شي.

د توضیح په سلوکي مطالعه کې د لرغوني شي فرهنګي اړخ راڅرګندېږي په دې مانا چې د پخوانیو انسانانو او یا انساني ټولنو د سلوك کوم راز ددې اثر څخه تر لاسه کېدلای شي کله نا کله داسې اثار تر لاسه کېږي چې دوه اړخیزه څېره لري د بېلګې په توګه له هغه یوه زاړه کودړي [لوښه ظرف سفالي] څخه چې تر لاسه شوي کېدی شي یو مانا او تفسیر یې دا وي چې دا کودړي د ورځنی کارونې لپاره اوعادي ظروف و او ښایي دا مانا هم ورکړي چې دا کودړی د ځینو خاصو مذهبي مراسمو په ترڅ کې کارول کېده، د همدې ستونزې د حل لپاره له لرغونپوهانو سره د اتنوګرافرانو مرسته ضروري او حتمي ده .

لنډه دا چې لرغونپوهنه د یوه خپلواك دسپلین په توګه له نورو ټولنیزو او طبیعي علومو سره اړیکي لري له ځینو علومو سره دا اړیکي یو اړخیز اوله ځینو علومو سره دوه اړخیز دي له دې ټول بحث څخه لږ تر لږه دوه لنډې نتیجې تر لاسه کولای شو، ټول علوم چې تر اوسه په خپلواك هویت معرفي شوي، یو له بل سره یو اړخیزه یا دوه اړخیز اړیکي لري دویم دا چې د علومو تر منځ د یو ټاکلي مرز [سرحد] مطلقیت نه شي کېدلای علوم یو او بل ته د هدف تر لاسه کولو په نیت اړتیا لري، دا اړتیا کله د نیمګړتیا د لرې کولو په ډول تبارز کوي او کله کله د یوه پرابلم د کلي حل ضروري برخه ګرځي، د علومو په منځ کې د څېړنیزو میتودونو ورته والی او توپیرونه د هغه علومو په موضوع او هدف پورې اړه لري که د علومو تر منځ هدف او موضوع یو له بل سره ورته وي بیا یې کړنلارې هم یو او بل ته نږدې څرګندېږي او پرعکس که یې موضوع ورته والی ونه لري بیا نو د میتود، توپیر هم روښانه او په ډاګه کېږي.

دویم څپرکی

د لرغونپوهانو ساحوي څېړنې

د لرغونپوهانو له نظره لرغونپوهنه له دريو بنيادي څانگو څخه جوړه شوې ده لومړۍ څانگه يې د ساحوي لرغونپوهنې يا [Fieldwork Areheology] دويمه څانگه يې د لابراتواري لرغونپوهنه يا [Laboratoial Archerlogy] او دریمه څانگه يې د شعبوي لرغونپوهنې يا [ChairArcheology] په نومونو يادې کړې دي. هغه ډله لرغونپوهان چې خپله دنده په سيمه او ساحه کې تر سره کوي د ساحوي لرغونپوهنې دندې پر مخ بيايي چې د نورو څانگو لپاره د څېړنې د اومو موادو د راټولولو او لاس ته راوړلو هڅې دي دا ډله پوهان سربېره پردې چې د خپلې څانگې پر ټولو ميتودونو او اصولو پوره برلاسي لري د نورو دووڅانگو پر اساساتو او بنيادي مسايلو هم بايد پوه او لازمه خبرتيا ولري دا ځکه چې د لرغونپوهنې درې واړه څانگې يوبل سره نه پرېکېدونکي اړيکي لري او يا په بله مانا يودبل تکميلوونکې برخې دي، له دې څانگو څخه د يوې څانگې د څېړونکي تېروتنه د ټولو څانگو د څېړونکو د کار په نتيجه کې منفي تاثير ښندي، خو د ساحوي لرغونپوهنې څانگې د څېړونکي تېروتنه هغه نه جبرانېدونکې خطا بلل کېږي چې ددې علم دوه نورې څانگې هم په کلي ډول نا سمې لارې ته برابروي په دې ترتيب د ساحوي لرغونپوهنې پوهان او څېړونکي بايد په پوره او کامل دقت سره خپلې دندې د خپلو علمي موازينو په مراعات سره تر سره کړي.

په علمي ډول د لرغونو سيمو سپړنه :

لرغونپوهان د خپلو څېړنو زياته زمانـه په لرغونـو سيمو کې د علمي کيندنو او سپړنو په منظور په پرله پسې هڅو لګيا وي د لرغونپوهانو دا ډول علمي او عملي فعاليتونه د منظم پلان او علمي ميتودونو په رڼا کې تر سره کېږي چې دا ميتودونه د پر له پسې علمي تجربو محصول او لاس ته راوړني دي .هغه ساحه يا حوزه چې لرغونپوهان يې د څېړنې او سپړنې لپاره ټاکي د سايټ [Site] په نامه يادوي سايټ هغه ځای ته ويل کېږي چې لرغونپوهان يې د خپلو څېړنو لپاره د لرغونو اثارو د کشف او د لاس ته راوړلو په منظور ټاکې کېدی شي چې سايټ ډېره وړوه نقطه وي او هم کېدای شي چې ډېره پراخه سيمه راونغاړي د يوه لرغونپوه څېړونکي لپاره هغه علامه چې ديوه ښکاري انسان د خطا شوي غشي په وسيله ديوې بلې ډبرې پر مخ ايجاد شوي وي سايټ يا د سپړنو ځای په توګه ارزښتمن دي او هم کېدی شي ديوه پراخه لرغوني کلي او يا لرغونی ښار وران شوي کورونه او ماڼۍ سايټ وګرځي او د لرغونپوه لپاره د څېړنې محل او سيمه وشمېرل شي.

لرغونپوهان خپل هدف ته د رسېدو لپاره مادي منابع اود پخوانيو کلتورونو پاتې شويو اثارو ته اړتيا لري دهمدې اړتيا پر بنياد هڅه کوي څو لرغوني سيمې تشخيص او د سپړلو پلان يې ترتيب کړي ددې پلانونو د تطبيق لپاره د لرغونپوهانو له خوا ټاکلي ميتودونه او خاص روشونه عملي کيږي چې په دې برخه کې په زيات لنډيز د سپړنې د عملياتو بهير او د مشخصو ميتودونو يادونه کوو.

الف :دټاکل شوې سيمې په اړه د تاريخي معلوماتو راټولول :

د ټاکل شويو سيمې په اړه تر هر څه وړاندې د لرغونپوه څېړونکي له

خوا د نومـوړې سـيمې يـا ځای پـه هکلـه د تـاريخي معلومـاتو راټولـول ضروري او حتمي دي په دې برخه کې لرغونپوه څېړونکی بـايد ځينـې پوښتنې له ځان سره مطرح کړي او بيا د هغو د حـل لپـاره ځوابونـه ولټوي د بېلګې په توګه څېړونکی بايد وپوښتي چې په دې ټاکل شوې سيمه کې کومه تاريخي پېښه تر سره شوې ده ؟ يا دا چې دا سيمه د کومـې تـاريخي دورې په متنونو کې ياده شوې ده ؟ کومو مورخينو ددې سيمې يادونـه کړې ده ؟ او په دې ترتيب نورې پوښتنې چې لرغونپوه څېړونکی يې بـايد ځواب ومومي خو تر ټولـو ارزښتمنه پوښتنـه دا ده چې ټاکـل شوې سيمه اوس په څه نـوم يادېږي او پخوا پـه کومـو نومونـو يـاده شـوې ده ؟ دنـوم د بدلون عوامل يې څه وو ؟ په اوسني او پخوانـي نـوم کې څه ورتـه والی او توپيرونه ليدل کېږي ؟ په دې برخه کې د څو لنډو بېلګو يادونه کوم.

د کوشاني پاچاهانو په زمانه کې د امو سيند پـر غـاړه يـو مشـهور ښار چې د تبادلې او راکړې ورکړې مرکز و د (نومي) په نامـه يـادېده نومـوړی ښار د اعرابو تر لښکرکشۍ وروسته د (قلعه احنـف) پـه نامـه يـاد شـو خـو کله چې چنګېزي لښکر په دې سيمه کـې واکمـن شـول د نومـوړي ښار نـوم يې(ينګي قعله) کېښود چې همدا اوس هـم د تخـار ولايـت يـوه ولسـوالۍ ده [۲۵: ۱۱]

په ويدي سرودونو کې د [هراوتي] په نوم يوه سيمه يـاده شـوې ده چـې اوسنۍ جغرافيه پوهان يـې د ارزګان ولايـت د [دهراوت] ولسـوالۍ بولـي يا پخواني [کوبها] چې اوسنی کابل ګڼل شـوی پخوانـی پوراشـاپورا چـې اوسنی پېښور ګڼل شوی، پخوانی ګندهارا چې اوسنی ننګرهار بلل شـوی او داسې نور [۱۶: ۳۸] په دې ترتيب د لرغونپوه څېړونکي لپـاره د ټاکـل شوې سيمې په اړه د تاريخي معلوماتو راټولول تـر ټولـو لومړی ارزښتمـن کار دی.

ب: د ټاکل شوې سيمې په اړه دجغرافيايي معلوماتو راټولول :

لرغونپـوه څېړونکی بايد د ټاکـل شـوې سيمې پـه هکلـه جغرافيـايي معلومات هم تکميل او بشـپړ کړي، د سيمې پـه اړه بېلابېلو جغرافيـايي پوښتنو ته ځوابونه ومومي د بېلګې په توګه نوموړې سيمه د طول البلد او

عرض البلد په کومو درجو کې واقع ده ؟ کوم هېواد او په کوم ولایت او ولسوالۍ پورې اړه لري ؟ په جیولوجیکي لحاظ یې جوړښت څنګه دی ؟ کوم طبیعي منابع او ذخایر لري ؟ د انساني ټولنو او انساني جمعیتونو د اوسېدو لپاره کوم امکانات او ظرفیتونه لري ؟ دا او په دا شان نورې پوښتنې چې د لرغونپوهانو له خوا د جغرافیایي معلوماتو د راټولولو تر عنوان لاندې څېړل کېږي د عصري حفریاتو یا سپړنو لپاره ارزښتمن مواد بلل شوي دي، په دې برخه کې د یوې بېلګې یادونه کوم کله چې امریکایي لرغونپوه کارلتون. س، کون د قره کمر او دره کور لرغونې سیمې وسپړلې څرګنده شوه چې د قره کمر سیمه د بحر له سطحې څخه لږترلږه [۲۳۰۰] فټه لوړه او د وادۍ له امواروسیمو څخه یې لوړوالی [۴۵۰] فټه وو، د کارلتون کون په عقیده ددې سیمې په ټاکنه کې د پخوانیو انساني ډلو له خوا عمدتاً دوو فکتورونو نقش درلود. لومړی دا چې دا مناره د سیمې په لوړه ارتفاع کې واقع وه او د نورو وحشي خوړونکو او داړونکو حیواناتو له تعرض څخه نسبتاً خوندي وه دویم دا چې د نوموړې منارې څخه د وادي ټولې برخې او لاندې سیمې په پوره دقت څارل کېدل چې ددې څار په وجه یې د حیواناتو د ښکار کولو اسانتیا درلوده.

ج : د ټاکل شوې سیمې په اړه د شفاهي معلوماتو راټولول :

وروسته له هغې چې لرغونپوه څېړونکی د ټاکلې شوې سیمې په اړه تاریخي او جغرافیایي معلومات بشپړ کړل باید د ټاکل شوې سیمې په اړه شفاهي معلومات د سیمې له نږدې اوسېدونکو څخه راټول او بشپړ کړي لرغونپوه څېړونکی په دې مرحله کې هڅه کوي چې هغه افواهات ، شایعات ، روایات او حکایات چې د لرغونې سیمې په اړه د سیمې نږدې اوسېدونکو په منځ کې وي راغونډ کړي، د شفاهي معلوماتو راټولول له څېړونکي سره په بېلابېلو مواردو کې مرستندوی ګرځي د بېلګې په توګه پخوا تر دې چې د طلا تپې لرغونې سیمه د لرغونپوهانو له خوا وسپړل شي د هغې سیمې نږدې اوسېدونکو ددې تپې په هکله په شفاهي شایعاتو او حکایاتو کې ویل چې په نوموړې غونډۍ کې طلایي اثار

ذخیره شوي دي او دا یوه ستره خزانه ده چې د لویو افغي مارانو په وسیله ساتل کېږي، کله چې پروفیسور سریانیدې پر [۱۹۷۹-۱۹۷۸]میلادي کال د نوموړې تپې څېړنه او سپړنه تر سره کړه څرګنده شوه چې په رښتیا هم د طلا یوه خزانه موجوده وه له دې څېړونو څخه تر ۲۱۰۰۰ زیات طلایي اثار تر لاسه شول [۱۴: ۴۱]

په تاجکستان کې یوه لرغوني غونډۍ چې د [اجینه تپې] په نوم یادېدله د نږدې کلیو اوسېدونکو ددې تپې په اړه شایعات او روایات درلودل چې دا غونډۍ د جن او پري ډوله موجوداتو مرکز دی خو کله چې سیمه تر څېړنې لاندې ونیول شوه څرګنده شوه چې د یوې سترې مجسمې چې اوږدوالی یې ۲۱ مترو ته رسېده او په پراته حال کې واقع وه یو شمېر نورې ډارونکې مجسمې هم موجودې وې او په دې ترتیب زیات نور مثالونه او بېلګې یادولای شو چې له لرغونپوه څېړونکي سره د معلوماتو د بشپړېدو په لار کې مرسته کوي.

د: د ناکل شوې سیمې په اړه د مادي معلوماتو راټولول :

لرغونپوهان د مادي معلوماتو د راټولولو په جریان کې اساسا درې لارې پر کار اچوي او یا په بله مانا د مادي معلوماتو د راغونډولو پروسه په درېو مرحلو کې تر سره کېږي. لومړی دا چې لرغونپوه څېړونکی هڅه کوي چې له لرغوني محل یا سیمې څخه چې د سپړلو لپاره ټاکل شوې ده هغه مادي اثار او علایم چې په تیت او پاشلې توګه یې د محل په بېلابېلو ځایونو کې ځای نیولی راغونډ او تصنیف کړي معمولا په لرغونو سیمو کې داسې اثار او منابع په پاشلې او تیت ډول موقعیت نیسي چې یا به د طبیعي عواملو لکه بارانونو ،سېلابونو ، او زلزلو په وسیله له خپل اصلي موقعیت څخه لرې شوي او په نامناسب حالت کې یې د محل په بل ځای کې واقع شوی وي او دا هم ممکنه ده چې دا ډول اثار د انسانانو په وسیله له خپل اصلي موقعیت څخه دیوه یا بل هدف لپاره او یا هم په نامریي ډول انسانانو له خپل اصلي ځایه څخه بې ځایه کړی وي، په هر ډول د سپړنو او څېړنو لپاره له ټاکل شوې سیمې څخه د مادي معلوماتو لومړۍ مرحله همدا د محل په، منځ او شاوخوا کې د تیتو پرتو لرغونو

اثارو مادي راټولول او غونډول دي.

د مادي معلوماتو د راغونډولو دويمه مرحله هغه علمي هڅې دي چې لرغونپوهان يې د لرغونو سيمو د سپړلو لپاره د علمي او منطقي نتيجو د حاصلولو په منظور تر سره کوي، پخوا تر دې چې له دې علمي فعاليتونو څخه لنډه يادونه وکړو لازمه ده چې له يو تعداد هغه وسايل چې لرغونپوهان يې ددې هڅو په جريان کې کاروي او ورڅخه ګټه اخلي فهرست کړو سره ددې چې ددې ډول وسايلو لست ترتيبول ساده کار دی خو د هغو استعمال او له هغو وسايلو څخه کار اخستنه د لرغونپوهانو لپاره د پاملرنې وړ خبره ده په دې برخه کې د يو شمېر هغو وسايلو يادونه کوم چې شته والی يې حتمي دی :

واتر پاش{ Waterpas{Instrument

توډيليتTeudeliet

منزولهManzoula

کي پريګلKiprigel

پلانشيتPlaan shiet peper

ماتن پاشMaaten passe

د سپړلو ماشينDeopgravcn machien{rups kraan}

اوسپنيزې قطۍ Iezer baake

پلاستيکي پاکټونهZaake

پلاستيکي پاګټونهBake

د تصفيې ماشينef machine

تصفيه کونکیZeef

درجه لرونکی خط کشBaak

د عکاسۍ ډوډول کمرېCamera

جينراتور Generator او نور تخنيکي لازم وسايل

د کار وسايل :

يوم، کلند، کراچۍ، تبر، تيشه، دسپتنې [Troffel] ډول ډول چاقوګان، برسونه، سوان، المونيومي مېخونه، او نور.

د معیشت وسایل :

دېګونه، کېلاسونه، کاسې، غوريګان، خېمې، کانتینرونه، المونیومي مېزونه، چوکۍ، او نور.

د دفتر وسایل :

کاغذ، قلم، رنګ، پنسل، پنسل پاك، کاك کاغذ، سریښ، اونور د سفري بکسونو تر څنګ د دوا او درملو مکمل ضروري اقلام اونور پر یادو شویو وسایلو سربیره د هرې سیمې او محل مطابق نور وسایل او اړتیاوې باید د لرغونپوه څېړونکي له خوا مشخص او اکمال شي.

تر ټولو ارزښتمنه خبره دا ده چې د ترانسپورت امکانات باید هرومرو ولري هغه څه چې د لرغونپوه څېړونکي د علمي هڅو ارزښت او اهمیت جوتوي هغه د لرغوني سیمې د سپړنې او څېړنې په اړه د سیمې حکومت او مرکزي دولت له خوا د اجازې شته والی دی، هېڅ ډول حفریات او سپړنې منطقي او علمي نتیجې نه شي تر لاسه کولی چې له لرغونپوه څېړونکي سره د سیمې او مرکزي حکومت قانوني اجازه نه وي یا په بله مانا سپړنې او څېړنې هغه وخت علمي نتیجه تر لاسه کولی شي چې د محلي حکومت او مرکزي دولت له خوا د سپړنې اجازه د څېړونکي په واك کې وي، ددې مسالې ارزښت په دې کې پروت دی چې علمي څېړنې باید د منظم پلان له مخې تر سره شي اودداسې پلان تطبیق یوازې د حکومت په اجازه ممکن دی، خو هغه حفریات چې په نا قانوني توګه تر سره کېږي هغه به څکه منطقي او علمي پایلې ونه لري چې د کارګرانو او څېړونکو د مصوئنیت احساس نه شي کېدلای په دې ترتیب د ارزښتمنو اثارو د ورانېدو او ورکېدو تر څنګ له لاس ته راغلو اثارو څخه د علمي منابعو په توګه د مربوطې فرهنګي دورې شاهدان نه شي ګڼل کېدی.

کله چې لرغونپوه څېړونکې د یوې ټاکل سیمې د سپړنو تصمیم نیسي په هغه صورت کې د یوه نسبتاً مجهز لابراتوار چې د یوې انتقالي واسطې په وسیله له یوه ځایه بل ځای ته په هوسایۍ انتقال او ولېږدول شي شته والی ضروري بریښي ددې لابراتوار اړتیا په هغه صورت کې

لاړیاتېږي چې د لرغوني سیمې [هغه چې په نظر کې نیول شوې وي] فاصله د ښار او صنعتي مرکز څخه په زیات واټن کې وي، په دې لابراتوار کې چې د عاجلو او فوري پرابلمونو د حل په منظور تهیه کېږي هغه ضروري او عاجل مواد چې په دې ډول لابراتوار کې یې لرل ضروري دي: ډول ډول سریښ [مصنوعي یا طبیعي] الکول ،دتېزابو بېلابېل ډولونه لکه د مالګې تېزاب،د ګوګردو تېزاب،چسپي مواد لکه پولي وینل بویترال،پولي وینل اسکاك،میتاکریلایت،او داسې نور مواد چې د عاجلو فعالیتونو په منظور لکه د اثارو استحکام،پیوند ،بیا جوړونې لپاره کارول کېږي .

کله چې لرغونپوه څېړونکی د خپل اړتیا وړ او د سپړنې لپاره ضروري وسایل تیار او برابر کړل بیا د مادي معلوماتو د غونډولو دویمه مرحله پیلېږي دا مرحله له خاصو علمي میتودونو څخه په کار اخستنه عملي کېږي، هغه وخت چې څېړونکي ته جوته شوه نوموړې سیمه د سپړلو لپاره کافي مواد او اثار لري بیا د یوه امتحاني کوهي [څاه] په کېندلو پیل کوي خو پخوا تر دې چې امتحاني کوهي وکېني د لرغوني محل یوه دقیقه نقشه ترسمېږي چې د ساحې ټول طبیعي عوارض په برجسته توګه وښودل شي، څلور واړو خواوته پرتې سیمې معرفي شي. د طوالبلد او عرض البلد درجې وښودل شي د بحر له سطحې څخه لوړوالی او د ځمکې له سطحې څخه ارتفاع یې څرګنده شي او داسې نور مسایل چې په نقشه کې یې د ښودولو امکانات موجود وي برملا او وښودل شي د نقشې تر ترتیب وروسته له لرغوني محل دقیقه اندازه [پراخوالي،ارتفاع او نور] وښودل شي بیا وروسته له لرغوني محل څخه لرې دې یوه فرضي نقطه چې د [Detam Puant] ورته وایي تعین شي ددې فرضي نقطې مشخصات باید څرګندوي او داسې یوه بارزه نقطه وي چې د ځای تغیر یې ممکن نه وي په هر صورت کله چې فرضي نقطه وټاکل شوه بیا نو د امتحاني کوهي په سپړلو پیل کېږي، د امتحاني کوهي د کېندنې د ځای ټاکل د هغه د پراخوالي صلاحیت د لرغونپوه څېړونکي په واك کې دی، د لرغوني محل هغه ځای په پام کې نیسي چې د لرغونپوه څېړونکي په

نظر د زیاتو اثارو د شتون امکان ولري ددې تر څنګ د امتحاني کوهي د پراختیا په اړه لرغونپوه واک لري چې د محل په تناسب د کوهي پراختیا په نظر کې ونیسي په دې مانا چې که چېرې د سپړنې سیمه پراخه وي په هغه صورت کې امتحاني کوهي هم باید پراخه برخه ولري چې د ساحې او لرغوني محل د مناسبې فیصدۍ حد ولري که تصور وکړو چې تر څېړنې لاندې محل ۱۰۰ متره مربع ځای وي باید د امتحاني کوهي لپاره مناسب ځای د ۱۰ متره مربع په اندازه وټاکل شي، امتحاني کوهي باید په مربع ډول وکېندل شي ۱۰ په ۱۰ متره یا **۱۵** په **۱۵** متره کې او یا په دې ډول زیات یا لږ ساحه کې یې د سپړلو کار عملي شي.

کله چې لرغونپوه څېړونکی پر خپل اساسي فعالیت پیل وکړي د محل دښې پېژندګلوۍ امکانات تر لاسه کوي له همدغه امتحاني کوهي څخه لاس ته راغلي اثار کېدی شي د همدې سیمې د بېلابېلو فرهنګي اثارو نمایندګي وکړي، له هرې کلتوري طبقې څخه لاس ته راغلي اثار باید په بېل او ځانته پاکتونو کې ځای پر ځای شي د یوې کلتوري طبقې اثار بایدد بلې کلتوري طبقې له اثارو سره ګډ نه شي یا په بله مانا د امتحاني ځاه د بسپړلو پر وخت باید په پوره دقت د لرغونپوه څېړونکي پاملرنه د محل ستراتیګرافي ته ګرځېدلې وي ستراتیګرافي د لرغونپوهنې او ځمکپوهنې لپاره کارول شوې اصطلاح ده چې [Strata] طبقه یا قشر[Grafie]لیکنه یا پوهنه ده چې په ترکیبي ډول [Stratigrafie] لیکل کېږي ددې اصطلاح د پرنسیپ له مخې تر ټولو زړه طبقه تر ټولو کښته طبقه ده او تر ټولو ځوانه طبقه ترلوړه طبقه ده [۳۴:۲۹۴]

لرغونپوهان د څېړنو په جریان کې بېلابېلو لرغونو اثارو او شواهدو سره مخ کېږي ددې اثارو د ښه پېژندلو لپاره د دریو کټه ګوریو یا درې ډوله اثارو ویش منځته راغلی دی.

لومړۍ کټه ګوري اثار د ارتیفکت [Artefact]لاسي صنایع ،دویمه کټه ګوري فیوچر[Features] د ابداتو علامې ،دریمه کټه ګوري اسامبلج [Assemblage]د اثارو مجموعې په نوم یادېږي، ددې یادوشووکټه ګوریوله اثارو څخه هره یوه کټه ګوري د څېړنې او سپړنې خاص اصول او

موازين لري چې د خاصو موازينو په مراعات او کاروني سره د منطقي او لازمي نتيجې حصول ممکن کاردی خو د نه مراعات په صورت کې نه يوازې دا چې ددې اثر ذاتي ارزښت به له منځه تللی وي بلکې د سپړنې ټولې لړۍ ته د انحراف خطر متوجه کېږي چې پايلې به يې هېڅ ډول ګټه ونه لري .

د ارتيفکت [Artefact] اصطلاح له دوو لاتيني کلمو څخه ترکيب شوې ده [Arts]د هنر په مانا چې د هالندي ژبې [Kunst]سره معادل ده او[Factum]د صنعت په مانا چې د هالندي ژبې له[Gemaakt]سره معادل ده چې کلي مفهوم يې پر ټولو هغو وسايلو چې په مصنوعي طريقه توليدشوي وي اطلاق کېږي يا په بله مانا ارتيفکت [Artefact] د انسان په لاس جوړ شوي وسايل دي. په لرغونپوهنه کې دا اصطلاح پر ټولو مصنوعاتو دلالت کوي خو نه پر ټولو وسايلو ځکه چې ځينې پخواني وسايل او اوزار د پخوانيو انسانانو له خوا په هماغه طبيعي ډول کارول شوي دي [۳۴:۳۱]

او د [Features]اصطلاح مانا د سپړنې هغه ځايونه دي چې د پخوانيو ابداتو ښېلګې ولري يا په بله مانا د پخوانيو ابداتو علايمو او ښېلګو ته فيوچر وايي دا ډول اثار يا د سپړنې په ځای کې د ځمکې پر مخ پيدا کېږي او يا هم د يوې ښکاره ښېلګې په توګه څرګندوي [۳۴:۱۰۵]

او اسامبلج [Assemblage]چې د لرغونو اثارو د مجموعې په نوم ياد شوی دی د اثارو دا کټه ګوري د لرغونو انسانانو خاصتا د ډبرې پخوانۍ دوره [Paleolithicum]او د ډبرې منځنۍ دوره [Mesolithicum]هغه اثار چې له ښکاري او مېوه ټولوونکو انساني ډلو څخه پاتې شوي دي چې معمولا په يوه محدود ځای کې ددې ډول وسايلو او اوزارو شتون زيات برېښي کله چې لرغونپوهان له داسې مجموعې سره مخامخ شي هغه د اسامبلج [Assemblage]په نوم يادوي [۳۴:۳۲]

ټول هغه شواهد او اثار چې له يوه لرغوني محل څخه لاس ته راځي د ارتيفکت په نوم يادېږي لکه خاورين لوښی، تبرچې، ډبرينې چړې، د زينت وسايل، غشي، ليندۍ، او له ډبرو څخه جوړې شوې د کار وسايل او

اوزار، ایدات یا کورونه او د فیوچر هغه جوړشوي کلتوري ودانۍ، کورونه، او د اوسیدو نور ځایونه چې پخوانیو انسانانو د خپل ژوند د سهولت په منظور جوړ کړي وي، لکه کورونه، تنورونه، کلي، ښارونه، او داسې نور چې لرغونپوه څېړونکی یې ذاتي انتقال نه شي تر سره کولای، خو ددې تر څنګ له لرغوني محل څخه ښايي داسې وسایل اوالات هم تر لاسه شي چې په طبیعي ډول او ځېرې سره د یوې کلتوري طبقې په منځ کې واقع شوي وي، په دې مانا چې پخوانیو انسانانو یو شمېر داسې وسایل او اوزار هم کارولي دي چې د هغه په جوړېدو کې بشري قوه نه ده مصرف شوې هماغه ډول چې په طبعیت کې وو په هماغه ډول د انسانانو له خوا استعمال شوي او کارول شوي دي، د بېلګې په توګه ښايي ځیني داسې دایروي ډبرې چې انسان هغې ته شکل نه دی ورکړی په طبیعي توګه ګردې او دایروي جوړې شوې وي چې پخوانیو انسانانو کې به ځینو د دانو غلو د میده کولو په منظور ورڅخه کار اخستی وي او اوس د یوې کلتوري طبقې د نورو اثارو تر څنګ د لرغونپوه له خوا تر لاسه شي.

په هر ډول کله چې دامتحاني ځاه د کیندنې لړۍ تر وروستنۍ طبقې یا د ځمکې تر پاکې لایې پورې ورسېدله نو د لرغونپوه څېړونکي وظیفه ده چې له لرغونو اثارو څخه د ټولو کشف شوواثارودکارت کتلاک ترتیب او تنظیم کړي.د کارت کتلاک ترتیب په خپل وار یوه بله مرحله ده چې د موزیمونو کار کوونکي په دې برخه کې د خاصو میتودونو لرونکي دي، خو لرغونپوه څېړونکی باید د ټولو کشف شویو اثارو او شواهدو د کوډ نمره وټاکي او دیوې لنډې بیوګرافۍ په څېر مطلب له اثارو سره یو ځای کړي او هر اثر چې ذاتي ارزښت لري په بېل پاکټ کې ځای پر ځای کړي [د کوډ نمره او لنډه بیوګرافي دیوه کارت په وسیله کېدی شي] د کوډ ټاکلو لارې هم د لرغونپوهانو تر منځ توپیر لري چې یوه ډېره پخوانۍاو ساده لاره یې له لنډیزونو [محففات] څخه ګټه اخستل دي، دبېلګې په توګه :که فرضیه داسې ونیسو چې سپړنې د ارزګان ولایت دهراوت ولسوالۍ کې تر سره شوي دي او له دې جملې څخه د یوه کوډړي کوډ

تاکل وي په دې ترتيب ليکل کېږي، {O,D,9,2} په دې مانا چې {O} ارزګان، {D} دهراوت {9} د سپور شمېره او [2]د طبقې نمره ده د همدې لنډيزونو په ليدلو ويلای شو چې دا اثر د ارزګان ولايت د هراوت ولسوالۍ د لرغوني سيمې له{9} سوو او دويمې طبقې څخه لاس ته راغلی دی [په راتلونکي فصل کې به مفصل توضيح شي] کله چې د لومړني کوډ تاکلې مرحله پای ته ورسېدله بيا د يو شمېر رسمي اسنادو په وسيله د يوه قرارداد له مخې لرغونپوه څېړونکی خپل کشف شوي اثار له ټولو لازمو اسنادو سره يو ځای موزيم يا مخزن ته سپاري .

دریيم څپرکی

په هالند کې د لرغونو سيمو د علمي سپړني بهيرعملي چارې

د نړۍ په ګوټ ګوټ کې د لرغونپوهانو لـه خـوا د بېلابېلو لرغـونـو سيمو سپړنه او څېړنه په پر له پسې توګه پر مخ ځي. هالندي لرغونپوهان هم د نورې پرمختللې نړۍ د لرغونپوهانو په څېر د خپل هېواد لرغونې سيمې يو په بل پسې سپړي او لاس ته راغلې پايلې يې د هالند ،اروپا او په پای کې د نړۍ د بشري تاريخ مرستندوی ګرځي. په هالند کې د لرغونو سيمو د سپړنو او څېړنو چارې د بېلابېلو ادارو او موسسو له خـوا تر سره کېږي چې شمېر يې لسګونو موسسو او ادارو ته رسېږي، ددی ټولو ادارو څارنـه او لارښوونـه د رفـاه، عـامي روغتيـا او کلتـور وزارت،ايـالتي لرغونپوهنـې،د ښاروالیـو لرغونپوهنـې او د تحصيلـي او تحقيقـي پوهنتونونو د ادارو له خوا په منظمه توګه پرمخ بېول کېږي، چې د ځينو ادارو او موسسود پېژندګلوی لنډه يادونه به وکړو :

دهالند هېواد د رفاه عامي روغتيا او کلتور وزارت په چوکات کې يو

شمېر تحقيقي او تحصيلي موسسې شته چې تر هېواد دننه او بهر د لرغونو سيمو د سپړنې او څېړنې دندې پر مخ بيايي، ددې وزارت يوه مهمه اداره د {R,C,B} يا {Raad voor Het Cultuurbeheer} چې کېدی شي [د کلتور ځارونکې شورا]په مانا يې افاده کړو. دا موسسه چې د ۱۹۹۰ ميلادي کال له جنورۍ مياشتې راهيسې د همدې وزارت په مربوطاتو کې علمي هڅې ترسره کوي د يو شمېر پخوانيو ازادو موسسو په عوض مينځته راغله دا اداره په ځينو مواردو کې د هالندله يوې بلې موسسې {R,O,B} سره نږدې اړيکې او ګډې چارې لرلې.

د هالند په {W,V,C} وزارت کې يوه ډېره تجربه لرونکې موسسه د {R,O,B} په نوم يادېږي {Rijksdienst Voor Het Oudheidkundig Bodemonderzoek} په هالند کې تر ټولو نامتو موسسه چې د لرغونو سيمو د سپړلو او څېړنو دنده لري چې په پښتو ژبه کې ورته د [لرغونو اثارو د علمي سپړنو دولتي اداره [مرکز]] ويلای شو همدا موسسه ده. ددې دولتي موسسې بنسټ پر ۱۹۶۱ ميلادي کال رسماً ايښودل شوی دی، په داسې حال کې چې د لرغونپوهنې لپاره د دولتي خدمتونو اداري لومړنۍ هڅې پر ۱۹۴۷ ميلادي کال پيل شوې دي چې بيا همدې اداري پراختيا او ودې د {R,O,B} دولتي موسسې د منځته راتللو زمينه برابره کړه،له دې سره سره چې د لرغوني زماني دولتي موزيم او د هغه اړوند پوهنتون د لرغونو سيمو د سپړلو حق ځان ته ساتلی خو په عمومي توګه د لرغونو سيمو سپړنه د {R,O,B} په وسيله تر سره کېږي، ددې دولتي موسسې د هراړخيزې ودې لپاره پر ۱۹۹۲ ميلادي کال يوه بله اداره چې تر اوبو لاندې لرغونپوهنې اداره {Afdeling Archeolog Onder Water} په نوم يادېږي هم له همدې موسسې سره وتړل شوه د {R,O,B} له خوا د هالند د لرغونې تاريخ په برخه کې پامور خدمتونه تر سره کړي دي د بېلګې په توګه ددې موسسې د ځينو سترو کارنامو يادونه کوو:

د هالند په غربي سواحلو کې د تاريخ او ماقبل التاريخي څېړنو تر سره کول.

د شرقي رودخانې په سيمه کې د {Maasdal} څېړنه چې په رومي

دورې پورې اړه لري.

د هالند په منځي [امـوارو] رودخانو په سیمه کې د منځنیو پېړیو د پېل اثار تر لاسه کول.

د {Urbanisatie} هغـه سپړنې چې د منځنیـو پېړیـو یـو شـمېر ښاري مرکزونه یې تر لاسه کړل.

د ټول هـالند لپـاره د لرغونپوهنـې یـوه نقشـه چـې مقیـاس یـې {1:100000} اټکل شوی د همدې موسسې له خوا ترتیب شوې ده **[د هیرلن یوه قطعه عکس]** په هـالند کې یوه بله اداره چې د لرغونو سیمو سپړنه او څېړنه ترسره کوي او د {W,V,C} پـه وزارت پـورې اړه لـري، هغـه د هـالند نامتو موزیم دی چې د [لرغونې زمانې دولتي موزیم] په نوم مشـهور دی پرله پسې هڅې او فعالیت لري چې د {R,M,O} په لنډ نـوم او مکمـل نـوم یې {Rijks Museum Van Oudheden} دی چې پـه پښتـو کـې ورتـه د [د لرغونې زمانې دولتي موزیم]ویلای شو.

د {R,M,O,}موزیم له خوا په هالند کې دننه او بهر سپړنې او څېړنې تر سره شوې دي له هغو سپړنو څخه چې ددې موزیم د علمي ډلو لـه خوا تر سره شوي کیدی شي د بېلګې په توګه پـه مصر کې د ساکارا {Sakkara} نومـې لرغونـې څېړنـې چـې د انګلیسـي لرغونپوهـانو ټولنـې یـا {EgyptExpleration Socity} سره یو ځای تر سره کړې دي همدا شان په سوریه کې د {Balikhdal} لرغونې سیمه چې د سابي ابیاد {Sabi Abyad} په منطقه کې واقع ده د {R,M,O,} موزیم د علمي ډلو له خوا سپړل شوې ده له دې یـادو شوو سیمو څخه د لرغونې زمانې [د ډبرو پخوانـۍ دوره او منځنـۍ دوره]اثـارو تـر څنګ د لومړنیـو مدنیتونـو اثـار چې لـه ۵۵۰۰ څخه تر ۴۵۰۰ پخوا تر میلاد مربوط ګڼل شوي دي د همدې موزیـم د علمي کارونو پایلې دي [۳۲:۴۲]

د هغې احصایې له مخې چې په دې ورستیو کلونو کې خپره شوې د {R,M,O,} په موزیم کې اوس اوس د نړدې ختیځ لرغوني اثار چې شمېرې د ۸۰۰۰ څخه تر ۹۰۰۰ توکو پورې رسېږي ساتل شوي دي، همدا شان له مصر څخه له ۲۲۵۰۰ څخه تر ۲۵۰۰۰ اثار لـه کلاسیکې نـړۍ څخـه

۲۰۰۰۰ اثار او د هالند له قبل التاريخ دوري څخه ۲۰۰۰۰ اثاروړ ايالتونو څخه راټول شوي، د رومي دورې ۲۰۰۰ اثار او منځنيو پيړيو څخه هم ۲۵۰۰۰ ارزښتمن اثار ساتل کيږي [۳۲:۴۳]

په هالند کې د هر ايالت لپاره د لرغونپوهنې خپلواکه اداره شته چې د خپل ايالات په اړه د سپړنو صلاحيت او واك يې ورسره ساتلی دی، په دې برخه کې يوازې د يو شمېر ايالتي لرغونپوهنو ادارو د نوم او ادرس په ليکلو بسنه کوو:

1 Groningen: Onderzoek: BAT Post straat 6,9712 ER Groningen

2 Drenthe: Drents Museum Afdeling Archeology Brink 1-5 Post bus 134,9400AC Assen

3 Utrecht: Provinciaal en Gemeentelijk Depot van BodemvondstenZwaansteeg 11,3511VG Utrecht

4 NoordBrabant: Depot. Noord-Brabants Museum, verwerstraat 41 Postbus: 1004, 5200BA Denbosch

لنډه دا چې د هالند په ۱۲ ايالتونو کې د لرغونپوهنې خپلواکې ادارې په خپلو اړوندو سيمو کې د لرغونو سيمو د جوتولو، سپړلو او څېړلو دندې پر مخ بيايي په داسې حال کې چې پر دې ايالتي ادارو سربېره لکه چې وويل شول د هېواد دننه او بهرنورې دولتي موسسې هم شته چې د لـــــــرغونپوهنې د څېړلـــــــو او سپړلو دندې پر مخ بيايي [۳۲:۴۵]

په هرډول د ۱۹۹۸ پر سپتامبر مياشت هالند ته د راتلو سره سم مې د هالند د 1COM دريس مېرمن {M.C.van der sman}سره د ښاغلي داکتر {Dr piet S.M. pouw} د {Reinwardt Academie} د موزيم پوهنې پوهنځي داستاد په وسيله د پېژندګلوۍ غونډه وشوه، له هغه وروسته د هالند د لرغونپوهنې اړوندو ځانګود لټون او له هغو سره د اړيکو د تامين په نيت مې پرله پسې هڅې وکړې او په پای کې وتوانېدم چې د ښاغلي {Will Nouwen} په مرسته مې د هالند د نامتو لرغونپوهنې موسسې {R,O,B} له يو شمېر لرغونپوهانو سره پېژندنه وشوه او په پای کې د همدې موسسې له خوا په لمبورخ {Limburg} ايالت کې د هيرلن {Heerlen} لرغونې سيمه کې د سپړنې په يو پراخ عملياتي پروګرام کې برخمن شوم، د همدې سپړنو د تجاربو پر بنياد غواړم د سپړنې عملي

لاربنود تر نوم لاندې د ځینو اړینوضروري مطالبو یادونه وکړم .
پخوا تر دې چې د سیمې د سپړلو چارې پیل شي دلرغونپوه څېړونکي له خوا باید یو شمېر ضروري فعالیتونه تر سره شوي وي دا ضروري مخکینۍ هڅې پر دوو برخو وېشل کېږي: لومړی د سپړلو ترمخه د لازموعملي هڅو بشپړتیا او دویم د سپړلو د لړۍ ضروري توکي برابرول له لازموعملي هڅو بشپړتیا څخه هدف دا دی چې د سیمې په اړه تاریخي، مادي، جغرافیایي او نور لازم معلومات باید راټول شوي وي چې د سپړلو حکم د هماغو معلوماتو پر بنیاد عملي شي ضروري توکو برابرولو څخه منظور دا دی چې په سیمه کې باید د محلي ادارې اجازه نامه او د هغوی همکاري په لیکنې ډول د یوه قرارداد په څېر تنظیم شوي وي او تر څنګ یې د معیشت وسایل د کار تخنیکي او ابتدایي الات لکه د سپړنې ماشین، د لابراتوار ځینې برخې او د کار وسایل او ددې تر څنګ ډېره مهمه خبره د سپړنې لپاره کارکوونکي باید د یوه منظم مهال وېش پر بنیاد عیار شوي وي د کار زماني دوره د ورځې دکار ساعتونه ،د تفریح وختونه او د عملیاتو لیکل شوی پلان، ددې ضروري مسایلو تر تهیه کیدو وروسته لرغونپوه څېړونکی د خپل څېړنیز ټیم سره ساحې ته ځي او سپړنې پیلېږي ددې لپاره چې د سپړنې د عملیاتو پروسه په منظمه توګه توضیح او تشریح شي لازمه به وي د یوه لنډ راپور په توګه د سپړنې هغه پروسه چې د {R,O,B,} موسسې د هیرلن په سیمه کې عملي کړې او زه هم ددې عملیاتو برخه وال وم ولیکم د هیرلن سپړنې د ۱۹۹۹ کال د جولای له ۲۶ نېټې څخه بیا د سپتامبر تر ۳ نېټې پورې تر سره شوې، د سپړنو علمي لاربنوونه د {Jos Deeben}او اداري مشري یې د {Jose Schreurs} پر غاړه وه {Jos Deeben} د هالنډې د لرغونپوهنې نامتو موسسې {R,O,B} مشهور لرغونپوه دی چې د هالند په بېلابېلو سیمو کې یې سپړنې تر سره کړې او اوس د هالند د ډبرې د عصر {Stone Age} چې په هالنډي ژبه کې ورته {Steeritijd} وایي د نامتو متخصص په توګه پېژندل شوی دی، نوموړی د زیات شمېر اثارو مولف دی، لیکل شوې مقالې یې په انګلیسي او

هالندي ژبو په هالند کې دننه او بهر خپرې شوي دي، د {Jos Deeben} وروستی اثر پر ۱۹۹۸ میلادي کال د {Bijdragen aan het onderzoek naar de steentijd in Nederland}تر عنوان لاندې د {R,O,B} اداري له خوا خپور شوی دی، ددې اثر د عنوان پښتو مانا [د هالند د ډبرې عصر په هکله علمي لیکنې]ده(Jose Deeben) هم یوه فعاله علمي کارکوونکې وه چې په هالنډي کې یې د لرغونپوهنې په اړه زیات شمېر مقالې خپرې شوي، وروستۍ مقاله یې د {Maastricht klinkers} په نوم خپره شوه چې په هالنډکې د زیاتو لرغونپوهانو د پاملرنې وړ وګرځېدله .

د کار لومړۍ ورځ : د هیرلن {Heerlen} ښار ترټن ستېشن ته نږدې پروت دی چې د هالنډ له بېلابېلو سیمو څخه لږ تر لږه ۱۵ تنه ځوانان اود پاخه عمر کسان راټول شول او د لسو بجو شا او خوا وخت و چې زه هم وررسېدم د دو موټرو په وسیله د سپړنې محل ته ورسول شو دا ساحه چې د یوې لوړې تپې څېره یې درلوده د سپړنې دوه نورې دورې یې هم زغملې وې، راغلي کسان ټول یو له بل سره معرفي شول هر یوه خپل نوم او تخلص په لوړ اواز چې ټول یې واوري یاد کړل، د لرغونپوهانو له عادت سره سم په ساحه کې د تخلص پر ځای اصلي نوم اخستل کېږي د بېلګې په توګه د سپړنو د علمي لارښود نوم {Jos} او تخلص یې {Deeben} دی خو په ساحه کې ټولو هغه ته په {Jos} ویل او دا عادت د ټولو په مورد کې عملي وو.

ساحه پخوا ټاکل شوې وه دخپل ځان تر خپل معرفي کولو وروسته {Jose} ټولو راغلو کسانو ته ساحه لنډه معرفي کړه، د پخوانیو سپړنو نتایج یې وویل او د اوسنیو عملیاتو د پلان هغه برخه چې موږ ټول باید خبر شوي وای د هغه په اړه یې معلومات ورکړل، د کار د پیل نقطه یې وټاکله او د راغلو کسانو تر منځ یې د کار وېش واوراوه، د بېلګې په توګه ما [رسول باوري]ته د ټاکلې سیمې د اندازې نیولو په برخه کې کار په ګوته شو او دا د کار لومړنی پیل هم وو. فقط کار پیل شو [هره ورځ به د کار وېش اورول کېده] د سلو او دوه سوو متره فیتو په وسیله مو د سپړنې د لومړنۍ مرحلې ساحه وټاکله، دا ساحه چې ۵۰ متره یې

اوږدوالی وو، ۴۰ متره یې سور درلود، د فلزي مېخونو په وسیله به مو مشخصه کړه د همدې محدودې شوې سیمې په دننه کې د سپړنې ماشین {Rups Kraan} پر کار پیل وکړ او د سپړنو ګډوونکوونکو له ماشین سره یو ځای د پاکې شوې ساحې د روښانتیا لپاره پاك کاري پیل کړه {Schoon maaken} د ماشین په وسیله به د یو متر په اندازه خاوره د ساحې له مخې لرې کېدله او د ساحې د پاك کارۍ لپاره یو یا دوه سانتي خاوره د یوم په وسیله لرې کیدله چې د سپور {Spoor} څرګند ونه په واضېحه توګه وشي د پاکې شوې ځمکې پر مخ د متفاوتې علامې شتوالی د سپور په مانا دی {Spoor} چې په پښتو ژبه کې ورته د اثر او یا علامې مانا کارولای شو، سپور تر څېړنې لاندې سیمې هغه برخه ده چې په هغې کې د کلتوري اثارو د شتون بېلګې ولري، سپور په لومړي ځل نه شي تاکل کېدی چې ایا کلتوري اثر به ولري که نه خو دا چې د ځمکې له نورو برخو څخه یې یا رنګ بېل څرګندېږي او یا یې د خاورې ډول متفاوت وي، د سپور په مانا پېژندل کېږي کله چې سپور وټاکل شي بیا د هغه د سپړنې چارې داسې ترسره کېږي.

لومړی : له سپور څخه یوه قطعه عادي عکس اخستل کېږي .

دویم : سپور د عمومي نقشې پرمخ ترسیمېږي .

دریم : سپور د یوه خط په وسیله پر دوو برخو وېشل کېږي .

څلورم :پر وېشل شوی سپور له یوې یا بلې خوا د سپړلو کار پیل کېږي .

پنځم : د سپور د هرو پنځو ثانیو سپړل شوې خاوره په بېل پاکټ یا پلاستکي خریطو کې اچول کېږي .

شپږم : دسپور له هرو پنځو سانتي مترو [5c,m]څخه لاس ته راغلې اثار د یوه کارت په وسیله راجستر کېږي او په بېل پاکټ کې ساتل کېږي .

اووم : له هرو لسو سانتي مترو {10c,m}وروسته د ساحې له عمومي سطحې څخه د سپور د ټیټېدو د اندازې معلومول د واترپاس { Water Pas}په وسیله .

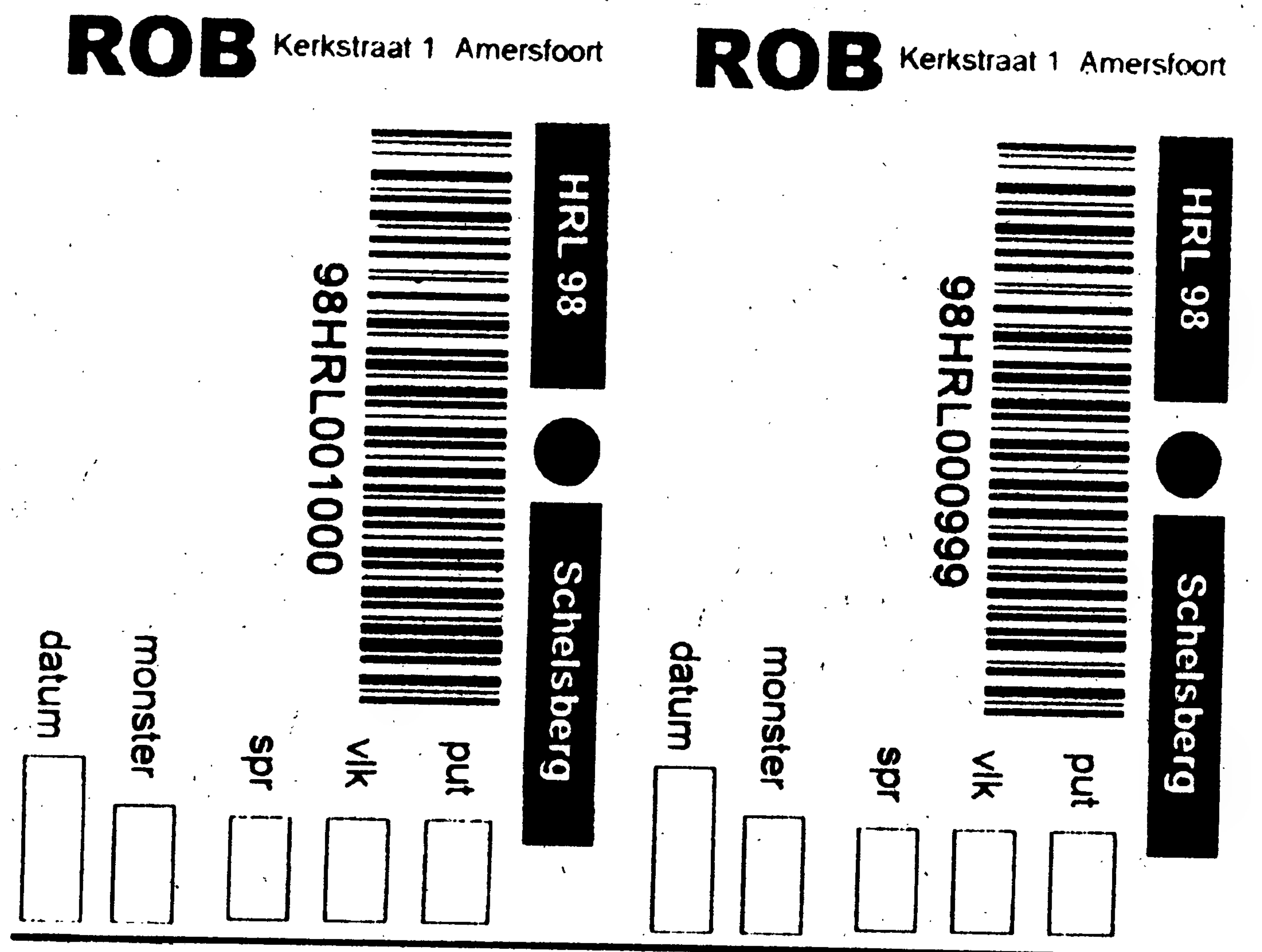
اتم : د واترپاس په وسیله تر اندازې ټاکلو وروسته د یوې قطعې عکس اخیستل [که چېرې په لومړی یا دویمې پنځه سانتي متره اندازې کې کوم فوق العاده اثر پیدا شو د هغه اثر د عکس اخیستلو پروسه استثنایي ده] .

نهم : د سپور د سپړلو کار د همدې اصولو پر بنیاد تر پاکې ځمکې رسېږي .

لسم : له سپور ځخه تر لاسه شوې خاورې د زیف ماشین{Zeef machine} په وسیله تصفیه او مینځل کېږي ، په دې ترتیب د سپور له ټاکلو ځخه بیا تر وروستی مرحلې د سپور د سپړلو پروسه پرمخ ځي د پاملرنې وړخبره دا ده چې هره مرحله ځان ته د کار لاره او هرارخیزې توجه ته اړتیا لري، د بېلګې په توګه د سپور ترسیمېدل د عمومي نقشې پرمخ یو ستونزمن کار دی، ددې کار لپاره لومړی باید د سپور ټوله ساحه یا {Put} وېشودل شي [لرغونپوهان تر ځېړنې لاندې ساحې په ټاکلوسره حدود وویشي چې هر تقسیم ته یې {put} ویل کېږي]وروسته بیا د سپور وسعت او پراختیا دجیودیزیکي وسایلو په وسیله ټاکل کېږي تر هغه وروسته د سپور شکل ته پام کرځي چې دایروي دی که مثلث شکله او یا مسطتیل شکله او یاهم نامرتب او نامنظم .

په دې ډول په عمومي نقشه کې د سپور کاپي د مقیاس په نظر کې نیولو سره ترسیمېږي د سپور دپروفیل {Profiel} رسمېدل ځان ته میتود لري چې لرغونپوهان یې د جیودیزیکي مضامینو په ترڅ کې د پوهېدو جوګه کېږي [{Profiel} د سپور هغه نیم مخ دی چې لرغونپوهان یې د کلتوري طبقو دمعلومولو لپاره جوړوي] له سپور د هرو پنځو سانتي مترو ځخه لاس ته راغلي اثار باید په یوه کارت کې راجستر او بېل پاکټ کې واچول شي په دې کارت کې چې د اثر د بیوګرافی حیثیت لري د پر له پسې نمرې تر څنګه کله نور معلومات لکه ایا دا اثر د {put} ځخه تر لاسه شوی ؟ له{vlak} یا صحنې ځخه تر لاسه شوی؟ له سپور {spoor} ځخه تر لاسه شوی او که یوه نمونه ده ؟ ددې تر څنګ د تر لاسه کېدو نېټه ضروري پاملرنه غواړي. {R,O,B} ادارې هغه دوه کارتونه

چې د همدې چارې لپاره کارول شویدي.

د کارت توضیح : {H,R,L, 98 Schelsberg} د هیرلن د سخیلبیرخ کلتور {R,O,B} د سپړنې دسولې اداري نوم دی .

{98 HRI 000999} د هیرلن ۹۸ کال د کارت پرله پسې نمره

{PUT} ساحه، {VLOK} صحنه، {SPOOR} طبقه، {MANSTER} نمونه، {DATUMS} تاریخ یا نېټه.

د واترپاس {Water pas} په وسیله د سپور {Spoor}د سپړل شوې اندازې ټاکل هم پوره دقت ته اړتیا لري د ټولې ساحې د عمومي سطحې ژوروالی د ځمکې له لومړنۍ طبقې څخه باید څرګند شوي وي یا په بله مانا باید معلومه وي چې تر سپړنې لاندې ساحه د ځمکې له لومړنۍ قشر څخه په څومره اندازه ژوره ده تر هغه وروسته بیا د ساحې د هر سپور د ژورتیا اندازه ټاکل کېږي، واترپاس یا په دري ژبه کې ورته د دوربین اصطلاح ورکړ شوې ده په یوه ټاکلي ځای کې چې دهغې ورځې په جریان کې تغیر نه خوري یا په بله مانا نه بېځایه کېږي او د پټ{put} شماره یې هم ثبت کېږي له هغه دوربین څخه د سپور په دننه کې یو لوی

خط کش یا {Liniaal Maaten} یا [داندازه کولو خط کش] د سپور په ټاکلي ځای کې درول کېږي او د جیودیزیکي اصولو پر بنیاد د سپور اندازه او ژوروالی څرګندوي ټاکل شوې اندازه د نقشې پرمخ د هغه سپور سکېل{Scala} په نظر کې نیولو سره لیکل کېږي [په لاندې دو عکسونو کې د بلجیم هېواد د بروکسل د لرغونپوهنې دیپارتمنت یو تن محصل{Alexander} چې د عملي زده کړو پراکتیك{Praktijk} لپاره د هیرلن سپړنو ته رالېږل شوی وو لیدل کېږي]

الکساندر{Alexander} د هیرلن{Heerlen} په لرغوني سیمه کې د{Water}

د بلجيم هېواد يو تن د لرغونپوهنې محصل{Alexander} د انذازې پيداكولو خط كش (Liniaal maten) سره ليدل كېږي

له سپور ځخه د عكس اخستل هم ځانته شرايط او د ځينو مراحلو ترسره كول ايجابوي، د بېلګې په توګه : هغه وخت چې له سپور څخه د عكس اخستلو اړتيا وي تر هر څه لومړی سپور او د سپور شا او خوا پاك كاري كېږي بيا د سپور په يو ټاكلې برخه كې يو كارت چې معمولا

چوكات شوی وي اينبودل كيږي [دا كارت د يو شمېر معلوماتو لرونكی وي چې تاسو يې يوه كاپي وينئ]په كارت كې د ښهرونكې اداري نوم او ادرس، د پروژې او د پروژې اجراكوونكي نوم ،د ښاروالې نوم، كوډ او كال ،او د اثر نوم يا د سپور نومره لكه چې د كارت په يوه كاپي كې ليدل كيږي د {R,O,B} د عكس اخستلو فورمه او د همدې موسسې ادرس د كارت په يوې خوا ليكل شوي او په مقابل كې يې د پروژې نوم،دښاروالې نوم او كال او د اثر نوم ليكلو لپاره ځاى ټاكل شوی دی، تر هغه وروسته په روښانه ليك {HRL-99} چې د{Heerlen 1999} كال د سپړنو نمايندګي كوي د كارت په وروستۍ برخه كې د ساحې،صحنه،پروفيل،سپور،تاريخ،او د عكاس نوم ليكلو لپاره ځاى ټاكل شوی دی، په هر ډول له همدې كارت سره يو ځاى يوه وړه لوحه چې په سپين او سره رنګ جوړه شوي وي [د اندازې ښودلو لپاره] اينبودل كيږي او بيا د عكس اخيستلو چاره تر سره كيږي.

ROB Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek
Kerkstraat 1
38 11 CV
Amersfoort

Proj. naam .... Proj. nr. ....
Gem. code + jaar .... Krt. bl. ....
Obj. naam .... Obj. nr. ....

Foto-opname formulier

HRL-99

Omschrijving:

Putnr.:
Vlaknr.:
Profiel:
Spoornr.:
Datum:
Fotograaf:

Volgnr.:

Neg. Nr.:
Dia Nr.:
Arch.:

لـه سـپور څخـه راایسـتل شـوې خـاورې د زیـاتې څېړنـې لپـاره پـه
پلاستیکي کڅوړوکې اچول کېږي او د هرې {5CM} خاورې کڅوړې پـه
بېلابېله توګه د {Zeef machine} تـه د وینځلو او تصفیـې پـه غـرض وړل

کېږي، د وینځلو پروسه هم زیاتې پاملرنې ته اړتیا لري، د زیف ماشین په خپل منځ کې د غلبېل په څېر وسیله لري، چې هغه ته{Zeef} وایي، نوموړې وسیله د ماشین په ټاکلي ځای کې ځای پر ځای کېږي او د شامپو او صابون [دا کمیاوي مواد دي چې د همدې هدف لپاره تولیدېږي]اله اوبو سره یو ځای د سپور څخه د راوړل شویو خاورو مینځل تر سره کېږي [عکس] او د زیف ماشین په وسیله پاك وینځل

په عکس کې (Jos Deeben) او یوه محصله د زیف ماشین

(Zeef machine) شاته په کار بوخت دي.

شوي اثار د سپور له پخواني کارت سره یوځای په یوه پلاستیکي کڅوړه کې له نوي کارت سره چې په هغه کې هم د اثر په اړه فورمولتې معلومات دي اچول کېږي لنډه دا چې د سپړنې ورځني کارونه په همدې ترتیب پر مخ ځي، لرغوني اثار لاس ته راځي او په مناسبو پاکټونو او کڅوړو کې ساتل کېږي کله چې د ساحې ورځنی کار پای ته رسېږي د کار ټول وسایل لکه یوم، بېلچه، کلند، دزیف ماشین، اونور ټول پاك او وینځل کېږي بیا وروسته د ترانسپورت هغه وسایط چې د سپړنې د عملیاتو لپاره بېل شوي د سپړنو ګډونکوونکي خپلو خپلو درسونو ته رسوي [باید وویل شي چې د سپړنو ګډونکوونکي ټول د خپلې خوښې کسان {Vrijwilig}دي چې د معاش او حق الزحمې په بدل کې کارنه کوي، بلکې د خپلې خوښې کار دی، د لرغونپوهنې مینه وال په هالند کې د سپړنو موسسو ته راځي او په خپله خوښه دکار لپاره نوم لیکي اود خپل کار وخت ټاکي، د سپړنو اړوند اداره له خپل پلان سره برابر د کار داوطلبان او د سپړنې پروګرام داسې تنظیموي چې هم کار پرمخ ولاړ شي او هم رضاکاران ستړي او مایوسه نه شي، د بېلګې په توګه د سپړنو په جریان کې د اونۍ یوه ورځ د تفریح په نوم د مربوطې سیمې موزیمونو،لرغوني ځایونو او پارکونو ته ځي کیدی شي په اونۍ کې یوه ورځ یا د څوورځو څو ساعتونه وي] سپړنوله ګډونکوونکو څخه یو شمېر د شپې له خوا د هغو اثارو په مینځلو او پاکولو بوختېږي چې د ورځې په بهیر کې یې تر لاسه کړي وي .

د اثارو د مینځلو او پاکولو کار هم پوره مواظبت او پاملرنه غواړي ټول هغه اثار چې پاك او ومینځل شي په خاصو فورموکې ثبت او راجستر کېږي، د بېلګې په توګه یوه هغه فورمه باید ډکه شي چې د ورځې په جریان کې دټولو پیدا شویو اثارو لپاره اختصاص شوې ده [ایا لومړۍ فورمه] چې د کشف شویو اثارو د لست فورمه {Vondstenlist} یې بولي د {put}نومره د ساحې نومره پخوانۍ یا تعقیبي نومره د سپور نومره د نمونې کود ،پروفایل نمره او د یوې ورځې ترضیح ځای چې دا اثر

راټول شوی او که په سپور کې پیدا شـوی داثـاروتعداد پـه بنیـادي ډول د کومې سیمې څخه پیدا شوي او تاریخ یا نېټه هم لـري پـه دې ترتیـب ټول هغه اثار چې د ورځې په جریان کې پیدا شوي په همدې فورمـه کې ثبت او راجســتر کـېږي، د همـدې کشـف شــویو اثــارو د لســت فورمــه {Vondstenlijst} باید د خپلې پېژندنـې علایـم هم ولـري لکـه چې تاسې د فورمې فوتوکـاپـي وینئ چې پـه هغـې کـې د {R,O,B} نـوم او ادرس پـه روښانه لیك لیکل شوی دی، ددې تر څنګ د پروژې نوم د ښاروالۍ نوم او د اثرکوډ یـاد اثـارو د مجموعـې نـوم او همـدا شـان د پـروژې نومـره د کارت نومره او د موضوع او مضمون یا اثـر نومـره هم پـه دې فورمـه کې واضحـه لیـدل کـېږي دا فورمـه چې د اثـارو د ضـروري پـاکېدنې او مینځلو وروسته لیکل کېږي، د ساحوي څېړنـې د عملـي کـار وروستنی کـار ګڼل کیـږي لرغونپـوه څېړونکی ټول راجسـتر شـوي اثـار او د هغـو لست موزیم او یا بلې موسسې ته چې پخوایې د قرارداد په وسیله ښودنه شوې وي ورکوي.

ROB Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek

VONDSTENLIJST

Projnaam
Gem. code + jaar
Obj naam

Proj nr
Kr bl
Obj nr

Put	Vlaknr	Volgnr	Spoornr	Monstercode	Profiel	Vondstomstandigheden/verzamelwijze	Inhoud	Bijz. vondsten naar	Datum

د سپړنو په جريان کې لرغونپوه څېړونکی بايد له ورځينيو مسايلو سره د دقت او پاملرنې تر څنګ ابتکاري چلند او رويه ولري په دې مانا چې د سپړنې کار په ټولو سيمو او دلرغونو زمانو په ټولو دورو کې يو ډول نه دی اوان د يوې ورځې کار د بلې ورځې له کار سره بنايي تفاوت او توپير پيدا کړي او يا دا چې د کار په جريان کې داسې يوه پېښه وشي چې وړاندېزيې نه وي شوی، بايد لرغونپوه څېړونکی د غير ناڅاپي پېښو پر وخت ځان ورك او له لاسه ورنه کړي او يا داسې هم واقع کېږي چې د ساحې په يوه برخه کې د ډېر ارزښتمن اثر څرك ولګېږي لرغونپوه څېړونکی بايد د ساحې نورې برخې هېرې نه کړي او خپله پاملرنه يوازې هغه اثر ته ونه ګرځوي، په هرډول د سپړنې چارې ابتکاري چارې دي نو ځکه لرغونپوه څېړونکی هم له مسايلو سره بايد ابتکاري چلند ولري په ټينګارسره د يادونې وړده چې د سپړنې سيمه او د سپړنې لپاره د ټاکلې دورې په اړه د سپړنې چارې او د سپړنې ميتودونه کاملا توپير لري، پورتنۍ ياده شوې پروسه په يوه خاورينه غونډۍ کې د ډبرې دورې، په ځانګړې توګه د نوې ډبرې منځنۍ دورې يا {Middenneolithisch} ته غوره ګڼل شوې ده، ځکه له همدې ميتود څخه چې يادونه يې وشوله کار واخستل شو او له دې طريقې څخه په کار اخستنې سره د سپړنې چارې ډېرې په برياليتوب پرمخ تللي او وروستۍ پايلې يا نتيجې يې هم د هالند هېواد د لرغوني تاريخ په ځانګړې توګه د ډبرې د منځنۍ دورې لپاره ډېرې ارزښتمن او دنويو معلوماتو راوړونکې سپړنې وګرځېدلې، د سپړنې هغه عمليات چې د اندهوفن{Eindhoven} د ښاروالۍ مربوطاتو، په ځانګړي ډول{Smal Eindhoven} په سيمه کې چې د منځنۍ پېړۍ {Middel eeuws} اثار يې درلودل او د سپړنو مشري د همدې ښاروالۍ د لرغونپوهنې ادارې د مشر {Nico Arts} پر غاړه وه د سپړنې

میتود یې د هیرلن د سیمې د سپړنې له میتود څخه متفاوت و [په دې سپړنو کې هم لیکونکي برخه درلوده] خو هغه سپړنې چې د {Merhoven} په نوم په لرغونې سیمه کې تر سره شولې د سپړنې د میتود له مخې د هیرلن د سپړنې د میتود او دکار له ډول سره ورته والی درلود ، لنډه دا چې د هرې لرغونې سیمې او هرې لرغونې دورې د میتود او د چارو د سمبالتیا ډول د سیمې او دورې په ایجاباتو پورې اړه لري خو د لرغونپوه څېړونکي ابتکاري چلند د سپړنو او څېړنو په پرمختګ او تنظیم کې بنیادي رول او ارزښتمنه برخه لري ·

څلورم څپرکی

د لرغونو اثارو بیا جوړونه

د لرغونو اثارو زیاته برخه په مستقل او یا هم ویجاړ شوي ډول د لرغونپوهانو لاس ته رسېږي دا ډول مواد او اثار که له ډبرې څخه جوړ شوي وي او که له فلز او یا عضوي موادو څخه بیا هم بیا جوړولو ته اړتیا لري لرغونپوهان اود لرغونو اثارو د بیا جوړولو متخصصین له خپلو خاصو علمي میتودونو څخه په ګټې اخستنې سره دا اړتیا لرې کوي او نوموړي پوهان زیار باسي چې لرغونی [شی] په هماغه شکل چې پخوایې درلود [د کار اخستنې په اولو وختونو کې]د بیا جوړونې هڅې تر سره کړي .

د لرغونو اثارو بیاجوړونه {Repareren} په دوه ډوله تر سره کېږي، لومړی د لرغوني اثر[شي] بیا جوړونه په تیوریکي ډول [ګرافیکي عددي او نور] دویم د لرغوني اثر بیا جوړول په طبیعي ډول یا د اثر مادي جوړښت [د هغه شي له پارچو او ټوټو څخه] معمولاً د لرغونو اثارو تیوریکي بیاجوړونه د علمي څېړنو په منظور تر سره کېږي په داسې حال کې چې د لرغوني اثر طبیعي بیاجوړونه د موزیمي ښودنې

[نمایش موزیم] په منظورترسره کېږي چې د لرغونو اثارو د بیا جوړونې دواړه ډولونه ځانته خپل خاص پرنسیپونه او میتودونه لري چې په لنډه توګه به ددې اصولو یادونه وکړو:

تر هر څه دمخه ددې مطلب یادول ضروري دي چې د لرغونو اثارو له بیا جوړونې څخه هیله او هدف څه دی ؟ دې پوښتنې ته یو ډېر لنډ ځواب شته او هغه دا چې اول د لرغوني اثر بیاجوړونه د علمي څېړنو د ښه بري او له هغو څخه د منطقي پایلو د تر لاسه کېدو په نیت د لرغوني اثر بیاجوړول ضروري دي، دویم دا چې د موزیمونو مینه وال هغه اثار چې په پخوانۍ څېره او شکل ویني د زیاتې پاملرنې وړ یې ګرځي، نسبت هغه اثر ته چې ټوټې یې ایښودل شوې وي [۲۵:۲۶]

د لرغوني اثارو تیوریکي بیاجوړونه په لرغونو اثارو کې د هغو پدیدو بیا راپیدا کول دي چې په تخنیکي،تکنالوژیکي،او وظیفوي لحاظ یې مطالعه او څېړنه زیات ارزښت لري، د تیوریکي بیاجوړونې د کار نتیجه کېدی شي د حساب،فورمول،شکل،چارت،انځورونو،او حتا کلماتو د توضیح په څېر وړاندې شي، په هغه صورت کې چې د تیوریکي بیاجوړونې د کار په نتیجو پوره باوري واوسو کېدی شي له نوموړي اثر څخه د ارزښتمنې منبعې په توګه د لرغونو اثارو د څېړنې لپاره ګټه پورته کړو که ددې مثال بل اړخ ته وګورو د لرغونو اثارو تیوریکي او له هغې جملې نه ګرافیکي بیاجوړونه په عمده ډول د لرغونپوهانو ډلې ته ضروري او لازمي ده چې د لرغونو اثارو په هکله علمي څېړنې تر سره کوي .

د لرغونو اثارو طبیعي بیاجوړونه د دوو په ډول پنځوس فیصده د هغو پارچو ضرورت او موجودیت لازموي چې لرغونی [شی] ورڅخه جوړوو، که چېرې یو لرغونی خاورین لوښی په نظر کې ونیسو او وغواړو چې د طبیعي بیاجوړونې په ډول یې جوړ کړو په هغه صورت کې ضروري ده چې د نوموړي خاورین لوښي لږ تر لږه په سلو کې پنځوس پارچې یا ټوټې وجود ولري چې وکړای شو په طبیعي ډول هغه خاورین لوښی بیاجوړ کړو چې په پخوا زمانو کې د انسانانو د ګټې

اخستنې لپاره موجود و ، د لرغونو اثارو دا ډول بیاجوړونه د موزیمي ښودنو[نمایشات موزیمي]لپاره ضروري او ډاډمنه طریقه ده .

که د لرغونو اثارو ددې دوو طریقو له تفصیلي بحث څخه تیر شو ضروري بريښي چې د موضوع په اړه د بېلګې په توګه د ځینو لرغونو اثارو د بیاجوړونې د هڅو پروسه په لنډه توګه بیان کړو، خو وړاندې تر دې چې د بېلګو پر بحث پیل وکړو لازمه ده چې دیوه مجهز لابراتوار او په هغه کې دهغو موادو چې د اثارو د بیاجوړونې لپاره ضروري دي یادونه وشي .

الف : مجهز لابراتوار : تر هر څه دمخه د ترمیم او بیاجوړونې لابراتوار باید داسې ځای کې موقعیت ولري چې لازمه روښنایي،هوا ،د تحویې وسایل،او منظم برېښنایي مصون سیستم ولري، په لابراتوار کې باید د الماریو بېلابېل ډولونه موجود وي لکه ښیښه یې الماری،فلزي الماری، د لرګیو الماری چې د لرغونو اثارو د ساتنې او پالنې لازم شرایط برابر کړای شي، ددې تر څنګ ځینې مخصوصې الماری چې د کیماوي موادو د ساتنې لپاره جوړې هم باید په لابراتوار کې موجود وي، د لرغونو اثارو د بیا جوړونې په منظور په کیماوي او رادیواکتیفي موادو باندې د کار کولو لپاره لاندې وسایلو ته اړتیا شته : مخصوص کیماوي لوښي په بېلابېلو اندازو چې ځینې یې دښیښې ځینې یې فلزي وي ربړي لاس پوښې [دستکش هاي رابري]ګیرامونه،عطرښندونکي پنبه،ململ،د اندازه کولو وسایل،لکه طبي ترازو ،ډول ډول وزنونه،درجه لرونکي بېلابېل لوښي،ترمامیترونه،زنګ لرونکي ساعت،او نور په همدې ترتیب لیدنیز وسایل[وسایل بصري]میکروسکوپ،زره بین،اود هغې ډولونه او نور د لرغونو اثارو د پاکېدو لپاره کلك اونرم فلزي، پلاستیکي ،مومي،برسونه،ډول ډول ړمنځی دجراحی چړې اود هغوډول ډول سیتیونه! د فلز پرېکولو بیاتي او دا ډول نور وسایل .

په لابراتوار کې باید ځینې کیماوي مواد هم موجود وي لکه

مصنوعي کنډري [صمغ مصنوعي] پولي بيتل ميتا کريلايت، پولي وينل بوتيرال، پولي وينل اسکاك او نور عضوي محلولونه لکه اسيتون، ګيستون، ستيرايت، بنزول، او نور. انتي سيپتکونه : خالص سپرايت، فورمالين، تيمول او نور.

تېزابونه لکه : د ګوګړو تېزاب، د مالګې، سرکې، ليمو تېزابونه او نور. قلوي ګانې: سوديم هايدرواکسايد، پوتاسيم هايدرواکسايد او نور د نرمېدلو وسايل: ګلسيرين، د رسم غوړي، کوچك، پارافين، طبيعي موم او نور چونه [اهاك] هم بايد موجود وي تر ټولو مهمه خبره د اور وژلو وسيله او د خطر زنګ بايد حتما موجود وي چې کارکوونکي د لاژم امنيت په لرلو سره خپلې هڅې تر سره کړي، په لابراتوارونو کې ياد شويوشيان او يو زيات شمېر نورو مواد چې دلته يې يادونه نه ده شوې بايد موجود وي چې د لرغونو اثارو د بياجوړونو پروسه په ښه ډول پرمخ ولاړه شي، خو ددې ترڅنګ بايد لرغونپوه سره دځينو کيماوي او مصنوعي موادو او وسايل وي چې په ساحه کې د سيمو د سپړلو او څېړلو پر وخت ورڅخه ګټه واخلي او له هغو څخه لومړنۍ او عاجلې مرستې پوره کړي، اوس به د لرغونو اثارو د بيا جوړولو د څو بېلګو په توګه د خاورينو لوښو يادونه وکړو، څرګنده به شي چې د خاورينو لوښو بياجوړول کومې مرحلې لري او تر څه ډول عملياتو وروسته بيا موزيم ته د لېږلو جوګه کېږي د موزيم په ويترونونو کې د مينه والو پام ځان ته واړوي.

ب : د خاورين لوښي بيا جوړونه : لرغوني خاورين لوښي هغه وسايل دي چې له اخښل شويو ختو څخه جوړې شوي او د اور د تودوخې په وسيله د اومه حالته پاخه حالت ته رسېدلي وي، دا ډول خاورين لوښي په بېلابېلو شکلونو او څېرو د لرغونپوهانو له خوا په لرغونو سيمو کې د سپړنو په جريان کې رابرسيره کېږي، دا ډول خاورين لوښي چې پخواني انسانانو کارولي او ورڅخه يې ګټه اخستې ده، په عمومي توګه د مقاومت په دريو حالاتو کې تر لاسه کېږي.

لومړی حالت يې ډاډمن حالت يا [قناعت بخش خوب]دويم حالت يې

ویجاړشوی حالت او دریم حالت یې زیات ویجاړ شوی حالت دی یا په بله مانا لرغونی خاورین لوښی په عمومي توګه په دریو حالتونو کې تر لاسه کېږي، لومړی حالت یې هغه دی چې لوښی نسبتا ثابت پاتې شوی وي هغه ته د قناعت وړ حالت هم وایي دویم حالت یې هغه دی چې خاورین لوښی په کلي یا قسمي توګه نه وي خراب شوی یوازې ځینې برخې یې خرابې شوې وي هغه ته ویجاړ حالت وایي او دریم حالت یې هغه دی چې شی په کلي توګه له خپل اصلي حالت څخه وتلی وي یوازې د علایموشته والی یې پر موجودیت دلالت وکړي، دې حالت ته ډېرویجاړشوی حالت وایي [۲۵:۳۶]

ددې دریو حالتونو د پاکولو او بیاجوړولو طریقې او میتودونه یو له بله سره توپیر لري په دې برخه کې ددریو حالتونو له لنډ بیان سره بحث ته دوام ورکوو.

لومړی حالت : هغه خاورین لرغونی لوښی چې د قناعت وړ حالت یا ډاډمن حالت کې لاس ته راغلی وي زیاتو هڅو ته اړتیا نه لري ښایي دا ډول ظروف او لوښي په ډېره لږه اندازه پیدا شي چې یوازې د اهکي رسوباتو لرونکي وي، کېدی شي د لوښي پرمخ د اهکي رسوباتو له منځه وړلو لپاره له یو نسبتا سخت پلاستیکي برس څخه کار واخستل شي او په عادي اوبو منځلو یې پخوانی حالت اعاده شي په ځینو خاصو حالاتو کې کله نا کله له جراحي چاقوګانو څخه هم کار اخستل کېږي په دې ډول نه چې د لوښي کیفیت ته تاوان ورسوي فقط ددې چاقوګانو په وسیله د لوښي ځینې مضمین اهکي ټکي چې دلوښي پرمخ ښکاري لرې کېدی شي چې دا هم د متخصیصینو لازم مهارت ایجابوي.

دویم حالت : که چېرې لرغونی خاورین لوښی په ویجاړ شوي حالت کې په لاس راشي په هغه صورت کې دلرغوني لوښی پر مخ د اهکي قشرو له منځه وړلو لپاره ضروري ده چې د مالګې تېزاب له اوبو سره یوځای په یوه ښېښنه یي لوښي کې واچول شي او خاورین لوښی ورو

ورو ښيښنه يي لوښي کې ورغوړه شي، دا لرغوني خاورين لوښی تر هغه وخته په همدې محلول کې ساتل کېږي چې د هغه پرمخ اهکي قشر او لکې له منځه ولاړ شي. په ياد بايد ولرو چې د لرغوني خاورين لوښي پرمخ د اهکي قشر ضخامت د توجو وړ دی که چېرې د اهکي قشر ضخامت د لوښي پرمخ زيات وي په هغه صورت کې له يوې خوابايد لرغوني لوښی تر زياته وخته په محلول کې وساتل شي او له بلې خوابايد د تېزابو [دمالګې د تېزاب] فيصدي لوړه کړو چې وکړای شي اهکي قشر په خپل ځان کې حل کړي، کله چې د اهکي قشر څخه د لرغوني خاورينت لوښي په پاکېدو مطمين شو بيا نو لرغوني لوښی د ګيرۍ يا دستګير په وسيله له محلول څخه رابهروو په دې برخه کې بايد زيات احتياط وشي کله چې خاورين لوښی د تېزابو څخه وايستل شو بايد هڅه وشي چې له تېزابو څخه پاك او له اوبو څخه وچ شي کله چې په پوره ډول لوښی له تېزابو څخه پاك او وچ شو له سره بايد په روانو اوبو کې کېښودل شي چې هغه پخواني جدارونه او منفذونه چې په لوښي کې وو راڅرګند شي، دا وروستۍ پروسه د ډېرينو اثارو لپاره ضروري نه ده.

دريم حالت: که چېرې يو لرغوني خاورين لوښی په زيات ويجاړ شوي حالت کې لاس ته راشي د نوموړي خاورين لوښي بياجوړونه او پاکېدنه زياتې هڅې او هاند ته اړتيا لري.

لومړی بايد دا خاورين لوښی په يوه مرطوب او نرم برس پاك شي او په دې ترڅ کې بايد هڅه وشي چې د لوښي بهرنۍ رنګ ته زيان ونه رسېږي او يا لااقل د زيات تغير مخنيوی وشي او د ټوټو د بيا پيوند په صورت کې بايد پاملرنه وشي چې زيات مصنوعي او يا طبيعي کنډرې د لوښي پرمخ ښکاره نه شي که چېرې اړتيا ليدل کېږي بايد د لوښي له دننه خوا څخه د سريښو له استعمال څخه کار واخيستل شي ددې ډول لوښو څخه د اهکي قشر له لريکولو لپاره د تمپانيکي څخه چې په تېزابو لړلی وي کار اخستل کېږي او دا عمليه يوازې د لاسپوښو په وسيله تر سره کېږي، که چېرې لرغوني خاورين لوښی په هغه اندازه

خراب او ویجاړ نه وي چې یوازې د اهکي قشر په وسیله پیوند شوی وي په هغه صورت کې باید لاندې عملیه په نظر کې ونیول شي: د لرغوني خاورین لوښي حالت ته باید پاملرنه وشي په داسې حالت کې چې دا لوښی زیات منفذونه لري او له ځمکنیو محلولونو څخه په زیاته اندازه مشبوع وي، په هغه صورت کې درطوبت ژر ترژره لرې کول ښایي د نوموړي لوښي دله منځه تللو سبب وګرځي نو ځکه باید هڅه وشي چې د مالګینو محلولونو د لرې کولو زمینه برابره شي او یا د هغو منفذونو پرمخ پنبه کېښودل شي چې په ژلاتینو لړلي وي او همدا شان په سلو کې د پنځوسو په اندازه ګلیسرین دی هم ورسره ګډ شي، له دې سربیره خالص الکول هم ضروري وي چې یوه انتي سپتیك ماده [ضد مکروب] ځیني جوړېږي په دې ترتیب کیدی شي د رطوبت د لیرې کولو زمینه برابره شي.

وروسته له هغې چې دزیات ویجاړ شوي خاورین لوښي پر مخ د اهکي قشر د لرې کولو پروسه او عملیه پای ته ورسېدله لوښی د وچېدلو لپاره په یوه مخصوصه الماری کې چې زیات حرارت په کې موجود نه وي ایښودل کېږي د وچېدو لپاره کېدی شي له یوې داسې کوټې څخه هم کار واخستل شي چې سیوری په کې وي، او د لمر رڼا هغه ته ونه رسېږي او هم په ازاده هوا کې دا عملیه تر سره کېدلای شي که چېرې دا ډول لرغوني خاورین لوښي ته چې د وچېدلو لپاره تیارشوي وي د لمر وړانګې ورسېږي ښایي د دې لوښي بهرنی قشر ویجاړ اود هغې پرمخ درزونه راپیدا شي په هر صورت په مجموع کې د خاورینو لوښو د بیا جوړونې او ترمیم لپاره دوه لویې طریقې شته چې لومړۍ طریقه یې د خاورینو لوښو دسطحې بیاجوړول دي چې په دې دواړو طریقو کې له مصنوعي کنډرو [صمغ] څخه کار اخستل کېږي په دې ترتیب هغه خاورین لوښي چې د بیاجوړولو لړۍ یې وهلې ده د لرغونپوهانو لپاره هغه مناسب اثار چې باید وڅېړل شي او یا پر هغو باندې د علمي تحقیقاتو د یوازینۍ منبع او ماخذ اتکا وشي د کتې وړنه شي ګرځېدلای دا ډول اثار یوازې په موزیمونو کې د ننداري لپاره

اینبودل کیږي.

وروسته له هغه چې زیات ویجاړ شوی خاورین لوښی په الماری کې چې د تودوخي درجه یې تر یوسل لسو درجو سانتي ګراده لږه وي وچ کړو دبیاجوړوني او ټینګښت لپاره لاندې کمیاوي موادوته اړتیا لیدل کیږي له ۳ څخه تر ۱۰ فیصده پورې مصنوعي کنډرې، لکه پولي بوتیرال، تیزاب لرونکي میتاکربلایت، پولي وینیل بوتیرال، بنزول لرونکي الکول او قلوي، له دې موادو څخه دلرغوني خاورین لوښي په سطحي ټینګښت کې کاراخیستل کیږي او د یوه نرم برس په وسیله ورو ورود لوښی پرمخ کارول کیږي.

چې نوموړي مواد په کامله توګه په لوښي کې جذب شي او که چېرې په اساسي ډول د لوښي ټینګښت په نظر کې وي په هغه صورت کې ټول لوښی له نوموړو موادو څخه په جوړ شوي نسبتا غلیظ محلول کې اینبودل کیږي [باید پاملرنه وشي چې ددې ډول عملیې پر وخت د تودوخي درجه تر ۳۵ درجو زیاته نه وي ځکه چې د اور اخستلو امکانات لري]او پس له هغه چې مواد یې په خپل ځان کې جذب کړل بیرته ایستل کیږي او په نوموړي لوښي کې له بهرنۍ او دننۍ خواو څخه د اضافي موادو لرې کولو پروسه هم باید په زیاتې پاملرنې سره تر سره شي، ځکه چې کېدی شي د لوښي کومه پارچه یا ټوټه بې ځایه شي په هغه صورت کې د دویم ځل لپاره د همدې پروسې تر سره کول زیات مفید نه بریښي، په هر صورت کله چې د لوښي شا او مخ پاك شو بیا د ننداري لپاره د موزیم په ویترینونو کې اینبودل کیږي [۲۵:۴۶]

د خاورینو لوښو د بیاجوړولو لپاره ضروري ده چې د هغه لوښي لږترلږه ۵۰ فیصده پارچې او یا د هغه دتنې برخې ولرو، د طبیعي جوړونې په پروسه کې د لوښي د جوړولو کار د لوښي اخرې برخې ته رسیږي لومړی د لوښي د خولې برخې پارچې د مېز پر یوه خوا اینبودل کیږي بیا د لوښي دمنځنۍ برخې پارچې د مېز پر بله برخه اینبودل کیږي او بیا د لوښي د وروستنۍ برخې [قاعده] پارچې د مېز پر بله برخه ځای پر ځای کیږي او په دې ترتیب د بیاجوړولو کار دوام مومي

باید متوجه اوسو چې د خاورینو لوښو د جوړولو پروسه ډېره ورو او بطي وي. باید هڅه ونه کړو چې هغه په مصنوعي ډول سریع کړو، ځکه چې په سریع او چټك جوړولو کې د سهوې او غلطۍ امکانات زیات وي کله چې د لوښي له دریو برخوڅخه لویې پارچې یابلاکونه جوړ شول بیا نو [بلاکونه] یا د لویو پارچو د [د درې لویو پارچو]یو ځای کېدل تر سره کېږي چې باید په افقي ډول سره وصل شي.

ج : د فلزي اثارو بیاجوړول : د فلزي اثارو مرمت کاري له هغه اثر څخه د اوکسایدو قشر(زنګ) لرې کوي دا وظیفه هغه وخت ښه ترسره کېدلای شي چې تر مرمت کارۍ لاندې اثرواضیح وي یا په بله مانا پېژندل شوی وي چې د اکسایدونو [زنګونو]د منځته راتللو او د هغه اثر پرمخ د پاتې کېدلو زمانه او دوره یې څرګنده شي او د هغه زنګ خصلت او مقاومت وپېژندل شي، د بېلګې په توګه که چېرې د یوه فلزي اثر مخ تول په اهکي یا زنګي قشر پوښلی وي او موږ ونه شو کړای چې په عادي توګه هغه وپېژنو په هغه صورت کې ضروري ده چې له رادیوسکوپ څخه کار واخلو که چېرې په لابراتوار کې دا ډول رادیوسکوپ نه وکېدی شي چې له طبیعي رادیوسکوپ څخه د هغه اثر د پېژندلو په لاره کې استفاده وکړو، په هر صورت فلزي اثار د خپل حالت د پېژندلو له مخې پر څلورو کټه ګوریو وېشل کېږي:

ښه یا ډاډمن حالت : د فلزي اثارو ښه یا ډاډمن حالت هغه حالت ته وایي چې فلزي اثر یا [شی] مکمل روغ ساتل شوی وي، یوازې د یوه نازك اهکي قشر په وسیله پوښل شوی وي برونزي اثار چې ډاډمن حالت ولري هغه د یوه نازك جلالرونکي تاریك پوښ لرونکی وي

دقناعت وړ حالت : هغه حالت ته د قناعت وړ حالت ویلای شو چې د فلزي اثر یا [شي]اصلیت یا ذات مکمل جوړ وي خو بهرنی قشر یې د یوه ډبل یا پنډ زنګ [اکساید]په وسیله پوښل شوی وي.

وران حالت : وران حالت هغه حالت ته وایي چې فلزي اثر یا

(شی)

هغه ساختمان چې پخوایې درلود له منځه تللی وي فقط هسته یې سالمه پاتې وي نور ټول اثر د [اکساید] زنګ په وسیله یا له منځه تللی وي او یا داسې پوښل شوی وي چې اصلي شکل ته یې تغیر ورکړی وي.

ویجاړ حالت : دا حالت نو د فلزي اثر هغه حالت ښیي چې اثر بیا [شی] په کلي ډول پر اکساید تبدیل شوی وي د داسې لرغوني فلزي اثر په بهرنۍ سطحه کې لوړې او ژورې[اکړوپ شوي] ښکاري شکل یې تغیر شوی او جسامت یې زیات شوی وي.

د هغه اثر مرمت کاري چې په ډاډمن حالت کې تر لاسه شوي وي کېدی شي په مېخانیکي ډول[د لاس په وسیله] تر سره شي ټول هغه اضافي مواد او نازك زنګ چې د فلزي اثر پرمخ ښکاري باید دلاس په وسیله لرې کړو او که چېرې ځینې د زنګ علامې [اکساید] د[شي] پرمخ لاپاتې وي کېدلای شي هغه د رقیق تېزابي محلول په وسیله لرې کړو، وروسته له هغې چې د لرغوني فلزي اثر میخانیکي عملیات پای ته ورسېدل هغه باید په پاکو او مقطرو اوبو ځو ځله ومینځل شي همدا پروسه پر هغو اثارو چې له برونزو څخه جوړ شوي وي د تطبیق وړ ده، د[شي]پرمخ د زنګ علامې د جراحۍ د چاقو او د فولادي ستنې په وسیله له منځه وړو، پر برونزي اثارو د اکساید یا زنګ ټولې علامې باید له منځه یوړل شي دا ځکه چې که ځینې علامې د اثر یا [شي]پرمخ پاتې شي بیاد اکساید کېدو پروسه په چټکۍ سره پرمخ ځي که هر څه یې د ساتلو لوري ته پاملرنه هم وشي بیا هم مفید نه تمامېږي، د برونزو لرغوني اثر تر مېخانیکي پاکېدو وروسته باید په ګرمو اوبو ښه ووینځل شي د هغه فلزي اثر لپاره چې په قناعت وړ حالت کې یا ویجاړ حالت کې ترلاسه شوي وي د مېخانیکي پاکارۍ تر څنګ د هغه اثر د پاك کارۍ او مرمت لپاره له دوو کیماوي برقي امکاناتو څخه کار واخلو په دې برخه کې لاندې مطالبو ته پاملرنه په کار ده.

۱ـ وروسته له هغه چې د اثر یا [شي] زنګ په زیات دقت د اوبو په وسیله ووینځل شي نوموړی اثر په یوه تشت کې چې په هغه کې پخوا له

پنځو څخه تر لسو فیصدو سودیم هایدرواکساید او پوتاشیم هایدرواکساید اچول شوي وي د لسو یا دولسو ساعتونو لپاره ایښودل کیږي وروسته له هغه باید لس فیصده تېزاب په ځانګړې توګه عضوي تیزابونه لکه د لیمو تېزاب،سرکه،او نوردې په تشت کې واچول شي، وروسته له هرو پنځلسو دقیقو فلزي اثر [شي]دی د نرم برس په وسیله په اوبو کې ووینځل شي د اوبو حد او اندازه باید هومره وټاکل شي چې د زنګ د مینځلو توان ولري دا عملیه تر هغو دوام کوي چې فلزي اثر یا [شي]مکمل له اکساید یا زنګ څخه خلاص شي، وروسته له هغې چې د پاکارۍ پروسه پای ته ورسېدله بیا فلزي اثر یا [شی] په یو بل تشت کې چې په هغه کې له پنځو څخه تر لسو فیصدو پوتاشیم هایدرواکساید یا سودیم هایدرواکساید محلول موجود وي غوټه کیږي تر څو د تېزابو خاصیت منحل او له منځه ولاړ شي، وروسته بیا اثر د ګرمو او تودو اوبو په وسیله مینځل کېږي او په ځاصې الماري کې چې د حرارت درجه یې لږه وي ایښودل کیږي چې وچ شي، د یادونې وړ ده چې د فلزي اثارو د پاک کارۍ او مرمت لپاره له مېخانیکي،کیماوي،الکترونیکي لارو څخه کار اخیستل کېږي خو د عادي فلزي اثارو او نجیبه فلزي اثارو د پاک کارۍ او مرمت کارۍ میتودونه بېل دي چې د موضوع متخصصین یې د استعمال موارد پېژندلای شي.

د: د عضوي اثارو بیاجوړونه:د عضوي اثارو بیاجوړونه له نورو ډبرینو،فلزي،او خاورینو اثاروسره توپیر لري هغه عضوي اثار چې مرمت کار به ورسره مخامخ وي کېدلای شي چې له لرګي څخه جوړ شوي وي یا د حیواناتو له پوستکي او وړیو څخه یا هم له هډوکو څخه جوړشوي وي. عضوي اثار نسبت نورو اثارو ته له خپل چاپېریال څخه زیات متاثره کېږي که چاپېریال زیات لنده بل ولري پر عضوي موادو او اثارو یوډول تاثیرات څرګندېږي او که بالمقابل وچ محیط هم وي بیا اثار په خپل وجود کې بل ډول تاثیرات لري خو په وچ محیط کې نسبت لنده بل ته د عضوي اثارو د پایښت او مقاومت حالت زیاتېږي په دې برخه کې به له لرګیو څخه دجوړ شویو لرغونو اثارو له بیاجوړونې او پاک کارۍ څخه د

بېلګې په توګه يادونه وکړو .

د هغو اثارو بياجوړونه او مقاوم کول ستونزمن کار دی، په زياتو مواردو کې ددې ډول اثارو پوره مرمت او بياجوړول د هغه اثر د زيات تحريف او بدلون سبب ګرځي، همدې کبله يوازې په ډېر ضروري حالت کې له لرګي څخه جوړشوي لرغوني اثار په کلي ډول ترميم او د بياجوړونې کار يې تر لاس لاندې نيول کيږي هغه لرغوني اثر چې له لرګيو څخه جوړ شوی وي، مرمت او بياجوړونه يې حتمي وګڼل شي. لرغونپوه څېړونکي يا د موزيم کارکوونکي بايد لاندې ټکوته پاملرنه ولري : د لرګي لرغوني اثر د ټاکلي حرارت په وجه [چې د بخار په وسيله منځ ته راځي] د نرمېدلو لپاره مرطوب ساتل کېږي او په دې ترتيب له لرګي څخه جوړ شوی لرغوني اثر د تاوېدلو او انعطاف توان مومي خو په بدل کې د هغه مقاومت لږېږي [بايد زياته پاملرنه وشي چې لرغوني اثر مات نه شي]وروسته له هغې چې د انعطاف توان يې وموند بيا په بل قالب يا هغه لرګي کې چې د قالب په ډول جوړ شوی وي ځای پر ځای کېږي او يا هم د دوو نورو لرګيو تر منځ چې خپل پخواني شکل واخلي کلك ساتل کېږي په دې وخت کې بايد متوجه اوسو چې د لرغوني اثر پر ټولو برخو بايد فشار يو ډول وساتل شي دا چې د فشار حد او اندازه بايد څومره وي دا د څېړونکي او مرمت کوونکي صلاحيت دی ان که چېرې د فشار له وجې د دوو تختو تر منځ لرغوني اثر مات هم شي اجازه نه شته چې تر پوره وچېدو پورې هغه د تختو له منځه وباسي کله چې لرغوني شی وچ شو بيايې د سرېښولو پروسه پيلېږي.

له لرګي څخه جوړ شوی لرغوني اثر بايد په ورو او کرارۍ سره وچېدو ته پرېښودل شي که نه بنايي د ژر وچېدو له وجې يا مات شي او يا هم عارضه پيدا کړي، يا په بله مانا درزونه پيدا کړي، که چېرې اثر انعطاف وموند په هغه صورت کې بايد د وچېدو پروسې ته لږترلږه څو شپې او څو ورځې منتظر پاته شو، په دې صورت کې بايد د اثر د مصونيت په خاطر ځينې محلولونه لکه انتي سپتيك ياد ندرياالين په ټاکلې فيصدۍ سره لرغوني اثر ټول غوړ شي، څو د عارضي تکليف مخنيوی يې وشي. کله نا

کله له ځینو هغو اثارو چې له لرګیو څخه جوړ شوي وي د مصنوعـ کندړو[صمغ] څخه په ګټه اخستنې سره د بیاجوړونې پروسه پرمخ بیایي، د ترمیم د کار په پای کې باید لرغونی اثر د مصنوعي کندړو[صمغ]په وسیله سریښ شي کله نا کله دا د یوې وسیلې په واسطه په منظمه توګه د لرغوني اثر پرمخ شیندي او ټولو برخو ته په مناسبه اندازه سریښ رسیږي او کله نا کله لرغونی شی د سریښو په یوه تشت کې غوټه کوي، په دې وروستی طریقه کې باید پاملرنه وکړو چې په هغه تشت کې چې سریښ اینښودل شوی، باید تر درې فیصده پورې دیتول ماده هم ګډه شوي وي په داسې حال کې شی د څو ورځو لپاره په همدې محلول کې پرېښودل کېږي او دتشت سر هم باید تړلی پاتې شي وروسته له څو ورځو به ولیدل شي چې لرغوني شی هم د جسم او هم د رنګ له مخې توپیر پیدا کړی، په دې صورت کې پوهېدلای شو چې اوس نو دا لرغونی اثر له محلول څخه مشبوع شوی دی او دا حالت د بیاجوړونې د کار پای هم دی .

دا لرغونی اثر چې اوس نسبتا درونډ شوی او له بلې خوا یې خپل لازم مقاومت هم له لاسه ورکړی دی په زیات احتیاط باید له محلول څخه راوایستل شي ددې لپاره چې د لرغوني اثر اضافي مواد او د محلول اضافي اندازه لرې شي بیا هم باید متوجه اوسو چې د لرغوني اثر د وچېدو پروسه قصدا ګړندی نه شي یا په بله مانا داسې هڅه ونه شي چې اثر دې ژر ترژره وچ شي باید په طبیعي ډول د وچېدو پروسې ته منتظر پاتې شو، پخوا تر دې چې اثر مکمل وچ شي باید دوامداره مراقبت یې وکړای شي هغه اضافي توکي او له محلول څخه پاتې شوني چې د اثر پرمخ لیدل کېږي په ډېر احتیاط باید لرې او اثر پاك وساتل شي .

پنځم څپرکی

دلرغونو اثارو تحلیل او کره کتنه

لرغونپوهنه د یوه بېل او مستقل علم په څېر خپل ځان ته د څېړنې ساحه او هدف ته د رسېدلو ډاډمن میتودونه لري لرغونپوهان هڅه کوي چې له پخواني انسان او انساني ډلو څخه راپاتې شوي مادي اثار چې په حقیقت کې د لرغونپوهنې منابع دي د ساحوي څېړنو او سپړنو له لارې څرګند او تر لاسه کړي او بیا همدا مادي اثار داسې چې هر یویې د یوې پېښې او یوه بدلون شاهد وګرځي، له لرغونو سیمو څخه لاس ته راغلي اثار کټ مټ هغه بیان نه دی چې لرغونپوهان یې د خپلو علمي څېړنو د نتیجې په توګه د مینه والو په واك کې ورکوي، بلکې له نوموړو اثارو څخه د منابعو په توګه د پخوانیو انساني ډلو د ښه پېژندلو لپاره ګټه اخلي له هر اړخیزې څېړنې او کره کتنې څخه وروسته لرغونپوهان د پخوانیو انساني ټولنو د راپېژندلو هڅه کوي لکه چې د لرغونپوهانو

څېړنيزې لارې او د لرغونو سيمو د سپړلو چارې له نورو ورته ټولنيزو علومو سره بېلې والې لري، د لرغونو اثارو تحليل او کره کتنه هم خپل ځان ته خاص اصول او موازين لري چې له هغو ميتودونو او پرنسيپونو څخه په کار اخستلوسره لرغونپوهان کولای شي خپلو اهدافو او هيلوته په منطقي او علمي ډول ځان ورسوي، د لرغونو اثارو د تحليل او کره کتنې د اصولو منځ ته راتګ د لرغونپوهانو د پرله پسې عملي هڅو او زيار نتيجه ده، په هره اندازه چې لرغونپوهنې د يوه خپلواك دسپلين په څېر پراختيا موندلې په هماغه تناسب د لرغونو اثارو د تحليل او کره کتنې اصولو وده کړې او بډای شوی دی، اوس د لرغونپوهانو له خوا د لرغونو اثارو تحليل او کره کتنې داسې ډاډمنې لارې او ميتودونه منځته راغلي چې له هغو څخه په ګټه اخستنې سره په پوره سوکالۍ د پخواني انسان او پخوانيو انساني ټولنو د ژوند هراړخيز بيان او تصوير تر لاسه کولای شو په دې برخه کې په لنډه توګه ددې ميتودونو او طريقو يادونه کوو:

الف : د لرغوني اثر د شکل تحليل او کره کتنه :

ټول هغه لرغوني اثار چې د انسان په لاس جوړ شوي انساني صنعت بلل کېږي، لرغوني انساني صنعت په حقيقت کې د لرغونو انسانانو د افکارو فوسيل هم دی، خاورين لوښي تبر، ستن، غشی، لينده، له لرګيو څخه جوړ شوي لوښي او نور موږ ته د پخوانيو انسانانو هغه مفکورې او ذهني تصورونه برملا کوي چې نوموړو انسانانو يې د جوړولو پر وخت فکر کاوه يا په بله مانا ددې لرغونو صنايعو مولدين چې د يوې وسيلې د جوړولو کومه نظريه درلوده چې دا وسيله بايد څه ډول شکل ولري د هغې نظريې انعکاس موږ په هماغه وسيله او اثر کې ليدلای او څرګندولای شو. په هر کلتور او فرهنګ کې ځينې داسې قراردادي دستورونه شته چې د انساني صنعت شکل ښکاره کوي، په لرغونو اثارو کې د شکلونو او څېرو د ډېکته او تعميل حالت هغه ذهني تصور په ډاګه کوي چې په هماغه ټولنه او يا انساني ډله کې يې عموميت درلود. د يوه شي د جوړولو پر وخت له جوړونکي سره د هغه شي يو مناسب شکل او څېره د هغه په ذهن کې موجود وي. خو کله چې دا ذهني تصور په يوه خامه ماده

کې عیني بڼه پیدا کړي یو داسې صنعت منځ ته راځي چې د یوه شي د جوړېدلو ایده [مفکوره] هغه ذهني تصور دی چې جوړونکی [کارګر یا صنعت کار] د هغه پر اساس او د هغه ذهني تصور پر بنیاد خپل پاموړ شی جوړوي او منځته یې راوړي یاپه بله مانا خپلې ایدې یا مفکورې ته مادي څېره ورکوي. د لرغونو اثارو په څېرو کې بېل والی او تنوع په حقیقت کې په ذهني تصوراتو او مفکوروکې بېل والی په ګوته کوي هغه مفکورې ته چې پر یوه عیني شکل بدلېږي او یو صنعت منځته راځي په هماغه شکل او څېره د جوړوني [مولد] عقیده او توقع ده نو ځکه د خپل لاس محصول ته یې داسې یا هغسې یوه څېره او بیا رنګ ورکړی دی. تر کومه ځایه چې روښانه ده د صنایعو د اشکالو او څېرو معین حالت له یوه نسل څخه بل نسل ته انتقالېږي.

پر همدې اساس د هغه فرهنګ او کلتور خلکو ته په هماغه څېره او رنګ سره د هغه صنعت ذاتي وړتوب درستوالی او سوچه توب د یوې عنعنې په توګه راڅرګندېږي، له دې سربېره نور عوامل هم شته چې د لاسي صنایعو د څېرو او شکلو پر بېلوالي او تنوع باندې تاثیر کوي.

کله کله د لرغونو ورته او مشابه اثارو تر منځ توپیرونه او تفاوتونه لیدل کېږي چې دا ډول سطحي بېل والی او توپیر د جوړونکي په ذهني تصور پورې اړه نه لري، بلکې بهرني عوامل دي چې د یوه [شي]په جوړولو کې محدودیتونه منځته راولي او نوموړی [شي] ته متفاوته څېره او بېل شکل ورکوي، د بېلګې په توګه د یوه غشي جوړول چې د یوه تن جوړونکي [مولد]له خوا جوړشوی وي حتمي نه ده چې ټول غشي دې دهماغه اولني غشي په څېره وي خو د غشي د عمومي ساختمان په حدودو کې زیات بدلون نه لیدل کېږي، د لاسي صنایعو تکنالوژي کولای شو پر دوو ګروپونو ووېشو: لومړی ګروپ تفریقي تکنالوژي {Subtractive class} او دویم ګروپ تجمعي تکنالوژي {Additive class} ده. لومړی ګروپ تکنالوژي [تفریقي] د یوې وسیلې تر جوړېدلو پورې د خامو موادو جدایي اوبېل والی دی یا په بله مانا د یوه ډبرین غشي جوړونکی تر هغه وخته یوه ډبره توږي چې له خپل ذهني تصور سره برابر یو ډبرین غشی

جوړ کړي په دې ترتیب جوړونکي د یوې نسبتا لویې ډېرې څخه وړوکی غشی استحصالوي دویم ګروپ تکنالوژي [تجمعي]د یوې وسیلې تر جوړېدلو پورې د خامو موادو زیاتوالی دی یا په بله مانا جوړونکی تر هغه وخته پورې خام مواد یو پربل زیاتوي چې د هغه جوړونکي له غوښتنې سره سم موافق شي لاس ته ورشي د بېلګې په توګه د یوه خاورین لوښي په جوړولو کې تر هغه وخته لندې خټې زیاتېږي چې له ذهني تصویر سره برابر خاورین لوښی تولید او لاس ته راشي په دې ترتیب دې دوه ډوله تکنالوژیو ته له مرکز څخه د لرې والي {Centrifugal} پروسه او مرکز ته د نږدالي {Centripetel} پروسه هم ویلای شو، په هر صورت له دې لنډې یادونې څخه دا پوښتنه را پورته کېږي چې د لرغونو اثارو د شکل تحلیل او کره کتنې یاد شوی مطلب د لرغونپوهنې کومو پرابلمونو ته ځواب ویلای شي ؟ لکه چې وویل شول، لرغونپوه څېړونکی د هغو اثارو له پېژندلو سره کوم چې د سپړنې پر وخت یې تر لاسه کړي دي، مینه لري ځکه چې د پخوانیو انساني ټولنو د ښه پېژندلو په برخه کې ورسره مرستندوی ګرځي، په دې ډول لرغونپوه څېړونکي ته په زړه پورې ده پوه شي چې له دې لرغوني سیمې څخه لاس ته راغلي اثار او لاسي صنایع ولې یو له بل څخه توپیر او بېلوالی لري په څه ډول کولای شي نوموړي اثار د شکل او څېرې له مخې تصنیف او کټه ګوري کړي.

له لوستل شویو مطالبو څخه څرګنده شوه چې د لرغونو اثارو په شکلونو او څېرو کې تنوع یوه پېچلې موضوع ده او ددې تنوع او بېل والي ځینو عواملو ته مو ګوته ونیوله په لرغونو اثارو کې هغه تنوع او بېل والی چې تصور څرګندوي د هغو اثارو د جوړونکو د مسلط کلتور له پوره روښانه کولو سره مرسته کوي په داسې حال کې چې ښایي د تکنالوژیکي پرابلمونو پر اساس منځ ته راغلی بېل والی او تنوع له کلتوري بیا جوړونې سره اړیکې ونه لري .

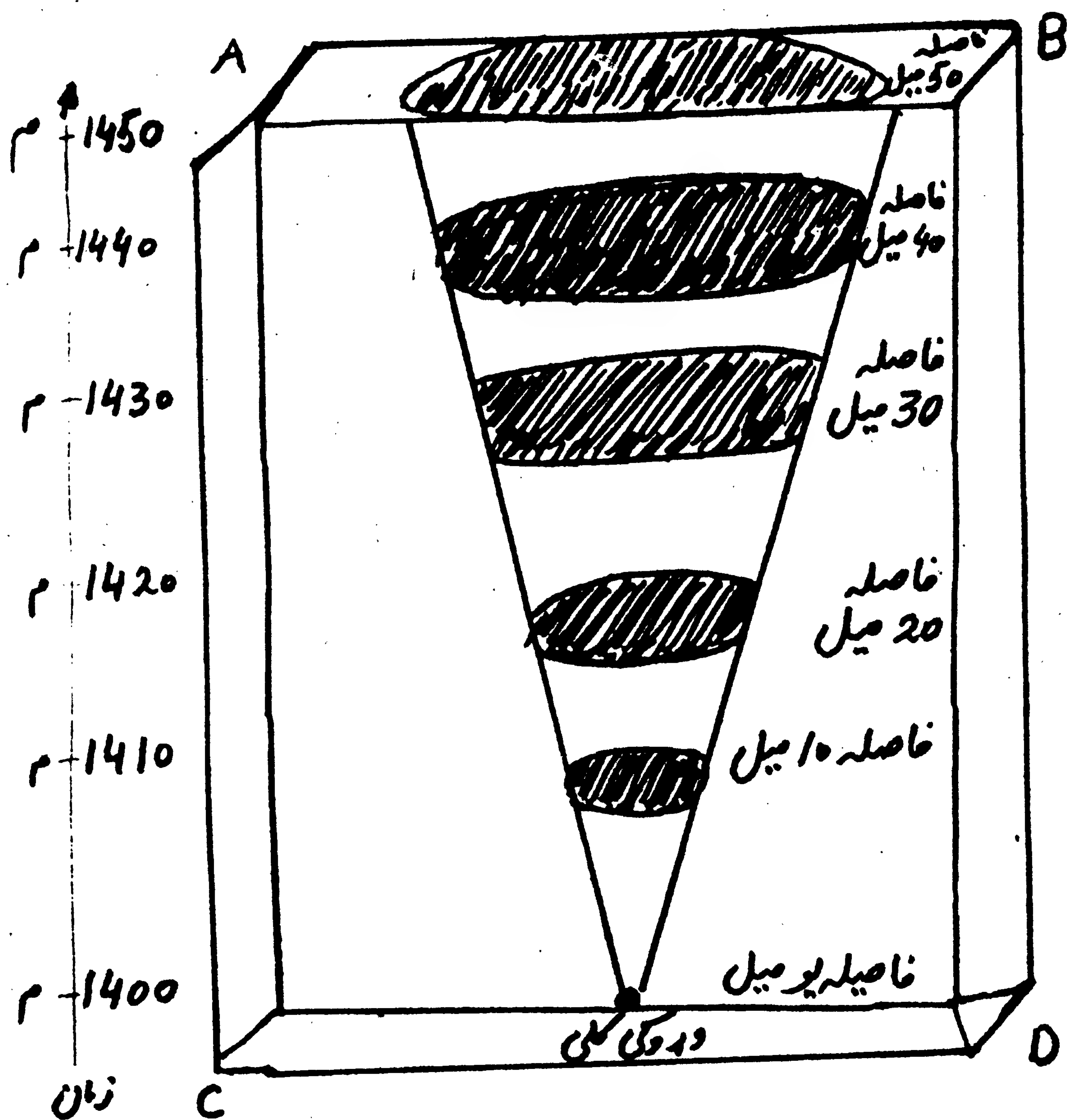
ب : د لرغوني اثر زماني او مکاني تحلیل او کره کتنه :

د یوه لرغوني اثر زماني مکاني تحلیل په هماغه-کچه لرغونپوه ته د ارزښت وړ دی چې د یوه لرغوني اثر شکلي تحلیل او کره کتنه ورته

ارزښت لري د لرغونو اثارو مکاني اړخ د هغو لرغونو اثارو په موقعيت پورې اړه لري چې د لرغوني محل په محوطه او يا دننه کې يې ځای نيولی دی او د لرغونو اثارو زماني بعد د نورو اثارو تر څنګ ديولړ طريقو او ميتودونو په وسيله چې په ورستيو کې به په تفصيل سره پرې بحث وشي تاکل کيږي د لرغونپوهانو په نظرياتو او افادو کې د زمان او مکان مفاهيم چې د لرغونو اثارو دوه ارزښتمن اړخونه دي د يوې هندسي مقطع په ډول توضيح کېږي کېدی شي دا هندسي مقطع د يوه مکعب په شکل وپېژندل شي چې د نوموړي مکعب اوږدوالی او پراخوالی څرګندوي او د مکعب ژوروالی [عمق]د لرغوني اثر د زمان بعد راپه ګوته کړي، په دې ډول چې د مکعب لاندينۍ برخه [قاعده]ډېره پخوانۍ زمانه او د مکعب لوړه برخه د نوې زمانې څرګندونه کوي، ددې مثال د لا روښانتيا لپاره به يو مثال راوړو.

که داسې فرض کړو چې پر ۱۴۰۰ ميلادي کال د يوه مفرغي تبر پرمختللې تيپ په يوه کلي کې منځته راغلی ددې تبر له ګټې او خوندونو څخه په ډېره لنډه موده کې د نورو کليو اوسېدونکي خبرشول او وپوهېدل او د هماغه ډول تبر پر جوړولو يې لاس پورې کړ کله چې ددې ډول [تيپ] تبر جوړولو پوهه د نورو کليو په منځ کې خپرېږي نو د زياتو او لري کليو اوسېدونکي هم د همدې ډول تبر خاوندان ګرځي که وغواړو چې ددې ډول تيپ تبر توزيع او پراختيا په يوه هندسي شکل کې ترسيم کړو يو داسې دايروي شکل به جوړ شي چې د دايرو قطر به د زمانې په تېرېدو سره زياتوالی ومومي لس ميله پر ۱۴۱۰ ميلادي کال، شل ميله پر ۱۴۲۰ ميلادي کال، دېرش ميلو پر ۱۴۳۰ ميلادي کال او دا قطر به له ۱۴۵۰ ميلادي کال سره ۵۰ ميلو ته ورسېږي چې له نوموړي ډول تبر څخه يې ګټه اخستې وه، هغه هندسي شکل چې د نوموړي تبر د توزيع او پراختيا په اړه ترسيم شوی دی په هره زماني لحظه کې چې نوموړی ډول تبر جوړ شوی دی دايروي شکل لري خو په زماني او مکاني بهير کې نوموړی شکل د هندسي هرم څېره ځانته اخلي په هغه اندازه چې د نوموړي تبر څخه د کار اخستنې ساحه پراخېږي په هماغه اندازه زمانه

تېرېږي په دي ترتيب په هره اندازه چې د مکعب راس ته رارسېږو او يا رانږدې کېږو په هماغه اندازه به د دايرو قطرونه پراخ او زيات شي او په دي ترتيب به نسبت پخوانيو دايرو ته لويې دايرې ترسيم شي [شکل : ۱]

که چېرې ددې نوي صنعت [تبر]د پراختیا د تمثیل لپاره د هرم هندسي شکل ترتیب کړو په طبیعي ډول به ددې هرم شکل مناسب او موزون نه وي دا ځکه چې بېلابېل عوامل د هرم په شکل باندې تاثیر لري، د بېلګې په توګه په نویو ټولنو کې دنوي صنعت [تبر] نه منل جغرافیایي موانع د نوي صنعت د انتقال پر وړاندې د نوي صنعت د جوړولو پوهه له یوه کلي څخه بل ته او داسې نور عوامل چې د هرم په شکل کې کنډوکپر راخرګندوي. پورتنی بحث دې پوښتنې ته ځواب وایي چې له دې ډول معلوماتو څخه څه تر لاسه کېږي ؟ لرغونپوهان ددې ډول معلوماتو له حاصلولو څخه یو لړ نتیجې ترلاسه کوي چې د لرغونو اثارو زماني او مکاني تحلیل او همدا شان په هغو ټولنو کې د نوي صنعت د پراختیا زمینې او د هغو په اړه ډاډمنې پایلې تر لاسه کوي.

ج : د لرغونو اثارو سیاقي تحلیل او کره کتنه :

د لرغونو اثارو پر سیاقي اړخ پوهېدل په حقیقت کې پر هغو معلوماتو پوهېدل دي چې د پخوانیو انسانانو په منځ کې د اثر یا اثارو سلوک وو، یا په بله مانا د لرغونو اثارو پر سیاقي اړخ پوهېدل د هغو اثارو د سلوک په بېلابېلو اړخونو پوهېدل دي چې دا لرغونی اثر له کوم ماحول او محیط

څخه لاس ته راغلي وي د هغه ماحول ټول مرکب عناصر هغه شواهد دي چې د اثارو تر منځ اړیکې او د هغو انساني ډلو چې په نوموړې لرغونې سیمه کې اوسېدلي دي د هغو د سلوك په اړه لازم معلومات د مینه والو په واك کې ورکولای شي.

دلرغوني سیمې د سپړنې په وخت او ځای کې د معین نظم او دقیق سیستم چې د سپړنو قوانین یې ایجابوي ایجادېدل[د لرغونې سیمې پر مربعاتو وېشل، نوم ایښودنه،په احتیاط دسیمې د نقشې ترسیم،دساختماني نقطو تثبیت او تشخیص، دکلتوري طبقو بېلوالی.او نور] ټول هغه تخنیکي میتودونه دي چې د لرغونپوهنې په ساحوي تحقیقاتو کې ورڅخه ګټه اخستل کېږي دا ټولې هڅې ددې لپاره ترسره کېږي چې لرغونپوه څېړونکي ته دپه لاس راغلو اثارو ترمنځ اړیکي او پیوندونه څرګند شي.

له ځینو لرغونو سیمو څخه دا ډول اثار لاس ته راغلي دي چې په اسانتیا سره د هغوی د سیاق استنباط تر لاسه کولای شو، د بېلګې په توګه که چېرې په یوه قبر کې د یوه حیوان [هغه هډوکي چې غوښه یې خوړل شوي وي] هډوکي د انسان له اسکلیت سره یو ځای تر لاسه شي کېدی شي داسې استنباط وشي چې کوم وخت چې د همدې انسان مړی په قبر کې ایښودل شوی دی پر هماغه وخت کې د همدې حیوان د بدن هماغه برخه چې هډوکي یې پاتې دي ایښودل شوې ده لکه چې څرګنده ده په ځینو پخواني انساني ډلو او ټولنو کې داسې عادت او عنعنه جاري وه چې د خپلو مړو سره به یې یو ځای د اوبو په شمول ځیني خوراکي مواد لکه غوښې،ډوډۍ،او نور په قبر کې ایښودل چې د هغو مړشوی دوست ورڅخه استفاده وکړي او یا دا چې په ځینو لرغونو سیمو کې تر څېړنو وروسته یو شمېر غشي او لیندۍ او د ښکار ځیني وسایل او اوزار تر لاسه کېږي او د لرغوني سیمې موقعیت هم دا ښیي چې نوموړې سیمه په یو وخت کې پرتګا یا د ښکارشویو حیواناتو د وژلو او ویشلو ځای و په هغه صورت کې په اسانتیا سره د نوموړو وسایلو د سیاق او سلوك زمینې استنباط کېدی شي چې دا غشي او د ښکار وسایل د هغه

حيواناتو د ښکار کولو لپاره کارول شوي دي.

د هغو لرغونو اثارو سياقي او سلوکي اړخ درکول اوپرې پوهېدل څه ناڅه د ستونزو سره ملګرى دي چې بېل او استثنايي حالت ولري، د بېلګې په توګه که چېرې په يوه پراخه لرغونې سيمه کې يو زيات شمېر هاوونونه[اوغورها] چې وزن يې زيات او له ډېرې کلکې ډبرې څخه جوړ شوې وي لاس ته راشي په دې صورت کې د هاوونونو د سياق او سلوك زمينې پيدا کول ستونزمن کار دى، خو ناممکن کار نه دى کېدى شي چې د داسې اثارو د سياقي او سلوکي اړخ په پوهېدو کې به له يو شمېر مشکلاتوسره مخامخ شو.

ددې بېلګې په اړه بايد هغه زمينې ولټول شي چې له دې هاوونونو څخه ګټه اخستنه او دهغو د استعمال موارد څه وو او په کومو حالاتو کې له دې هاوونونو څخه کار اخستل شوى دى، بايد هغه پخوانى انساني ډلې او ټولنې چې دا ډول هاوونونه به يې جوړول او کارول يې وپېژندل شي. ښايي ددې ډول هاوونونو جوړونکي کډوالې انساني ټولنې وې چې د ځينو لويو ځنګلونو پر غاړه يې دا ډول هاوونونه جوړ کړي دي چې د ځنګلي ونو مېوې د همدې هاوونونو په وسيله ميده کړي او بيا يې د خوراك لپاره وکاروي، په هر ډول په دې برخه کې لرغونپوهان هڅه کوي د بېلابېلو علومود پوهانو په مرسته خپلې مسلکي او څېړنيزې ستونزې حل کړي، په خاصه توګه د لرغونو اثارو پر سياقي يا سلوکي اړخ پوهېدل د لرغونپوه څېړونکي لپاره د زيات ارزښت وړ ټکى دى.

د: د لرغونو اثارو د نقش تحليل او کره کتنه :

د لرغونو اثارو نقش [چلند] د لاسي صنايعو له ځو اړخونو څخه يو بعد او لورى دى ښايي يو لاسي صنعت څو نقشونه او رولونه تر سره کړي. دا مساله د زياتې پاملرنې وړ ده په دې مانا چې يو لاسي صنعت ممکن په يوه کلتور کې يو ډول نقش ولري او په بل کلتور کې بل ډول نقش ولري. ددې مطلب مانا دا نه ده چې د لرغونو اثارود نقش او کړنې، ښودنه او پېژندنه ممکن کار نه دى، بلکې د زيات دقت او توجه غوښتنه کوي چې د يوه لرغوني اثر دقيق او روښانه او هغه عيني نقش چې د پخوانيو

انساني ټولنو په منځ کې يې ترسره کړې دي رابرسېره کړې شي.
که چېرې يو شمېر لاسي صنايع لکه خاورين لوښي ،ديګ، يوه جوړه تسبېح، يوه ګوته، يولاکيت، څو دانې شمع دانی، يو تيوپ او داسې نور شيان د دوو پېړيو لپاره تر خاورو لاندې کړو او تر همدې زمانې واټن تېرولو وروسته يې بېرته له خاورو راوسپړو په هغه حالت کې د نوموړو لاسي صنايعو پېژندنه د شکل له مخې ساده او اسانه کار دی ولې د يوه لرغونپوه څېړونکي لپاره دا ډول چې په يوه ځای کې تر سپړنو وروسته لاس ته ورشي په دقت سره د هغو د ټولو مرکبه عناصرو نقش او رول څرګندول زيات پېچلی او له ربړو سره ملګری دی، د لرغونو اثارو د نقش او رول څرګندولو په برخه کې يوه بله لاره هم شته چې د هغې کړنلارې په وسيله کېدی شي د لرغونو اثارو نقش او رول په ډاګه کړو، چې دې طريقې ته تجربوي تقليد وايي دا طريقه د لرغونو اثارو د بيا کارولو او يا د لرغونو اثارو د بيا مناسب او مساعد استعمالېدلو په ډول ترسره کېږي، په دې طريقه کې بايد هڅه وشي چې هغه لرغونی اثر چې د نقش پيدا کولو لپاره په نظر کې نيول شوی دی په هماغه ډول سره وکارول شي چې پخوانيو انسانانو ورڅخه کار اخستی دی، له دې طريقې څخه ګټه اخستنه په هغه صورت کې ګټوره واقع کېږي چې تر څېړنې لاندې اثرد شا وخوا ټولو اثارو او شيانو سره تشريح او توضيح شوې وي، دا په دې مانا چې که چېرې يو ډبرين لرغونی اثر د يوې چړې شکل ولري ددې ډبرين اثر د کارولو لپاره بېلابېلې زمينې شته، کېدی شي دا اثر د يوې داسې وسيلې په توګه بيا وکارول شي چې دنده يې د حيواناتو د پوستکو پرېکول وي او هم کېدی شي دا لرغونی ډبرين اثر د يوې داسې وسيلې په توګه وکارول شي چې د هغې په واسطه يو لرګی وتورل شي او همدا شان کېدی شي چې له نوموړې ډبرينې وسيلې څخه د انسانانو د دفاع او يا تعرض د وسلې په توګه کاراخستل شوې وي او هم کېدی شي د يوه معتبر او متبرک ډبرين چاقو په حيث د خپلې زمانې شيخ او صوفي، د روحاني وسلې او رواني پرابلمونو د حل لپاره کارولې وي.
ددې لپاره چې دا ډبرين اثر مو په هماغه ډول کارولی وي، چې د

خپلې زمانې انسانانو نه هغه تخه کار اخيست لازمه ده چې ددې اثر تول
شاوخوا اثار وپېژنو چې د هغوی دنده څه ده؟ او په څه ډول کارول شوي
دي، په دې ترتيب کېدی شي هره په لاس راغلې وسيله په هماغه ډول بيا
وکارول شي چې پخوايې د کارونې موارد رو د يادونې وړ ده چې په
قياسي او تقليدي توګه د لرغونو اثارو د نقش تاکل يو لړ خطرونه هم لري
بنايي لرغونپوه څېړونکی منحرف کړي په هر ډول پوره دقت ته اړتيا شته
په دې برخه کې هغه ...ته يادونې وړ ده کله چې لرغونپوهان د اثر په نقش
پوه نه شول بيايې وېل په ديني مناسکو پورې اړه لري.

شپږم څپرکی

دلرغونو اثارو د تاریخ ټاکنې میتودونه

د لرغونپوهانو لپاره یوه اساسي پوښتنه د لرغونو اثارو د دورو ټاکل دي کله چې لرغوني اثار په هرارخیزه توګه وڅېړل شي لازمي او منطقي نتیجې ترلاسه شي بیا دا پوښتنه راپیدا کېږي چې نوموړي اثار د انساني تاریخ په کومو دورو او زمانو کې د ګټې وړ ګرځېدلي دي؟ د ځمکې پرمخ د لومړنیو انساني ټولنو څه ناڅه دوه نیم میلونه کاله پخوا زمانو ته رسېږي [۳۴:۱۱۲]

هغه لرغوني اثار او وسایل چې له لرغونو سیمو او پخوانیو انساني ټاټوبو څخه ترلاسه کېږي د انسان د اوږده تاریخ په کومې دورې پورې اړه لري ؟ دا هغه پوښتنه ده چې د لرغونپوهانو پر وړاندې د هر لرغوني اثر

او لرغوني سيمې د ښه پېژندلو لپاره مطرح کېږي .

لرغونپوهانو ددې ډول پوښتنو د حل په منظور زياتې علمي هلې ځلې کړي دي ترڅو داسې علمي ميتودونه راپيدا کړي چې د لرغونو اثارو د تاريخ ټاکنې ميتودونه پر دوو برخو وېشلي وي، لومړۍ برخه هغه ميتودونه دي چې په نسبي ډول د لرغونو اثارو د تاريخ څرګندونه کولی شي. د بېلګې په توګه د ستراتيګرافي تيپولوژۍ سريشن او نور يادولی شو {Staartigrafie} ستراتيګرافي يا د لرغوني محل د کلتوري طبقو بيان چې د پرنسيپ له مخې لاندې طبقه پخوانۍ، او پورتنۍ طبقه ځوانه يا اوسنۍ طبقه ده، تيپولوژي {Typollogie} د تزيني او توليدي وسايلو د فورم او شکل وده او تکامل د لاسي صنايعو {Art facten} او تخنيکي محصولاتو ادامه په طبيعي ډول د ودې لين او مسير راپېژني، په پرله پسې توګه يو تر بل پرمختللي وسايل د تيپولوژيکي مقايسې ښه امکانات ورکولای شي چې په اسانۍ سره دنسبي تاريخ د بيان حکم برابر کړي [۳۴:۲۲۳]

او سريشن يا {Seriate} هم د نسبي تاريخ حکم ټاکنې يو ميتود دی چې د وسايلو د کټه ګوريو او ټيپونو په تعويض او دخلکو په منځ کې د هغه تعميم او پراختيا کولای شي چې د لرغونو اثارو په نسبي تاريخ ټاکنې کې مرستندوی شي [۳۴:۸۴:۲]په دې برخه کې د بېلګې په توګه د ستراتيګرافي نسبي تاريخ ټاکنې ميتود تر بحث لاندې نيسو.

الف : د تاريخ ټاکنې نسبي ميتودونه :

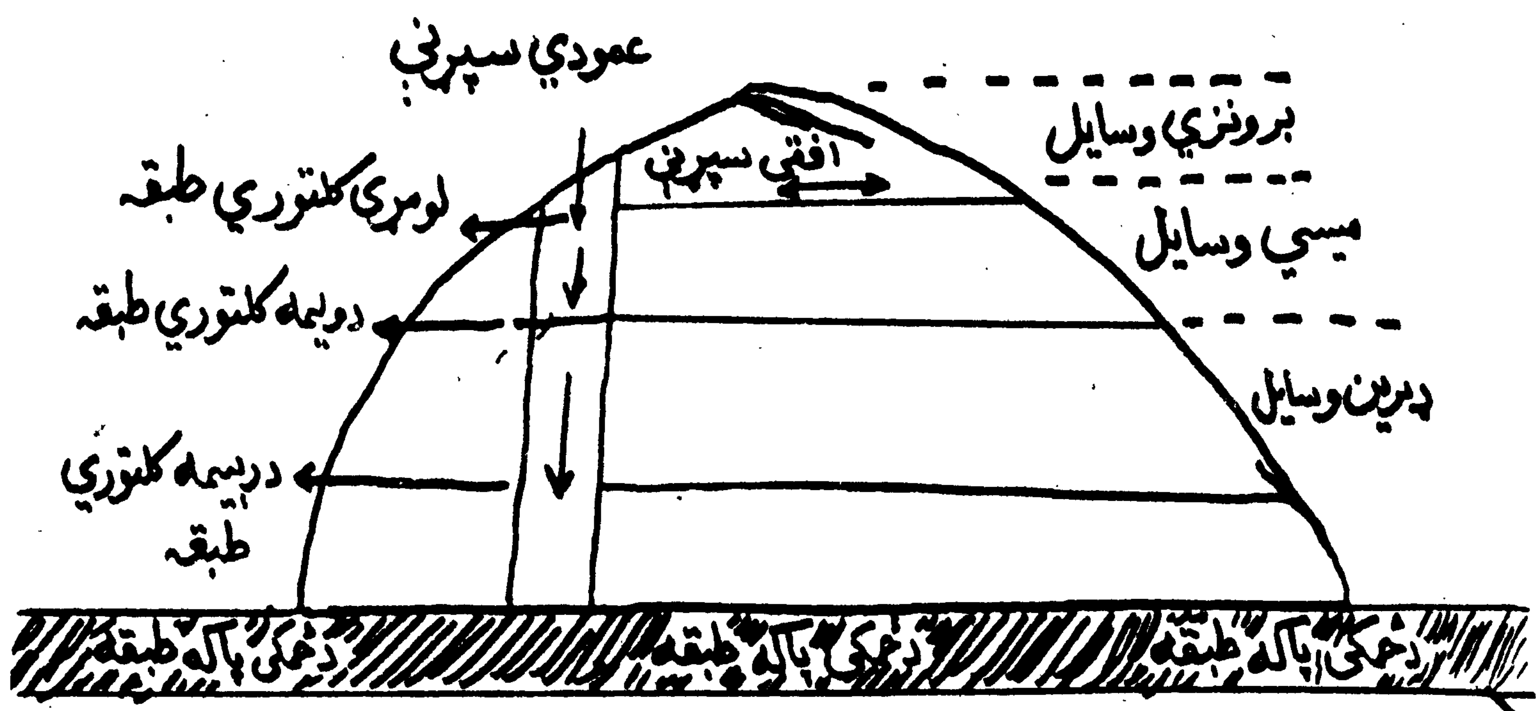
ستراتيګرافي {Stratigrfie} په اصل کې جيولوجيکي اصطلاح ده چې د دوو کلمو {Strata} د ځمکې قشر يا طبقه او {Grafie} د ترسيم يا ليکنې په مانا کارول شوې ده، [۳۴:۱۲۹] چې په پښتو کې د لرغونو طبقو پېژندنې په اصطلاح معمول شوې ده، لرغونپوهانو د خپلو علمي څېړنو په بهير کې يو لړ داسې لرغوني سيمې راسپړلي چې په پرله پسې توګه د پخوانيو انساني ډلو او ټولنو په وسيله اشغال او د ګټې ور ګرځېدلي دي، په دې ډول لرغونو سيمو کې د زياتو کلتوري طبقو د شته والي امکانات موجود وي چې هره کلتوري طبقه د پخوانيو انساني ټولنو د يوې خاصې

ګلتوري دورې نماينده ګي کوي، يا په بله مانا ستراتيګرافي په يوه لرغونې سيمه کې د کلتوري طبقو تشريح ده، د همدې ميتود په وسيله کېدی شي هغه کلتوري طبقې چې په لرغونې سيمې کې له سپړنې وروسته لاس ته راغې تشريح او بيان کړو.

لرغونپوهان هڅه کوي چې يوه لرغونې سيمه د يوه دقيق سپړنيز پلان په محدوده کې تر څېړنې لاندې ونيسي، په لرغونو سيمو کې د لرغونپوهانو څېړنې له هغې لرغونې سيمې سره په تلقين کې ترسره کېږي ځينې داسې لرغونې سيمې د لرغونپوهانو پاملرنه ځان ته اړوي چې د موقعيت له مخې ډېر وړوکی او د لوړوالي اندازه يې نسبتا زياته وي کله هم داسې لرغونې سيمې تر څېړنې لاندې نيسي چې لوړوالی يې لږ او ارتوالی او سوريې زيات وي کله نا کله هم يوه مغاره او يا نور د سپړنې ځايونه تر څېړنې لاندې نيسي په هر ډول لرغونپوهان هڅه کوي چې د هرې لرغونې سيمې او يا محل په تناسب او وړتيا سره د نوموړو سيمو د سپړنې پلان ترتيب او عملي کړي.

د لرغونو سيمو د منظمو سپړنو په منظور معمولا دوه ډوله هڅې د لرغونپوهانو له خوا عملي کېږي، که چېرې د لرغونپوهانو هيله دا وي چې د يوه لرغوني محل په اړه د يوه معين کلتور د پراختيا ښودنه او څرګندونه کړي په هغه صورت کې لرغونپوه څېړونکی.

ترڅېړنې لاندې ساحه په افقي ډول تر سپړنې لاندې نيسي. چې وکولای شي د هغه کلتور هر اړخيزه پراختيا او وسعت د محل په سپړنو کې (افقي) پيدا کړي که چېرې د لرغونپوه څېړونکی هيله د هغه لرغونې سيمې له سپړلو څخه دهغه محل او لرغونتوب روښانه کول وي ،په هغه صورت کې عمودي سپړنې عملي کوي چې وکولای شي ددې طريقې په وسيله د نوموړې لرغوني محل او يا سيمې لرغونتوب او قدامت روښانه کړي (۹، ۳۷) (ش : ۲)

دساحي د پوره روښانتیا لپاره لازمه ده چې پورتنی شکل په پوره پاملرنې سره ولیدل شي.

یوه لرغونې غونډۍ په نظر کې نیسو چې د یوه معین پلان له مخې سپړل کېږي ددې لرغونې غونډۍ په افقي سپړنو کې څېړونکی خپلې هڅې داډول تنظیموي چې د غونډۍ د پورتنۍ سطحې یوکلتوري قشر یا طبقه د هغې له پیل څخه بیا د طبقي تر پای ته رسېدلو پورې سپړي چې پوه شي په دې کلتوري طبقه کې کوم عناصر شامل شوي دي، او د کومو پخوانیو کلتوري عناصرو د له منځه تللو وروستنۍ لحظې لیدل کېږي، چې وروسته بیادویمه طبقه په هماغه ډول تر سپړنې لاندې نیسي او په دې ترتیب خپلې سپړنې په ټاکلې ځای کې تر وروستۍ کلتوري طبقې پورې پرمخ بیایي.

په عمودي سپړنو کې د لرغونپوهانو زياته پاملرنه دي ټکي ته راګرځي چې دنوموړی لرغوني سيمي او محل تاريخي قدامت اولرغونتوب څرګند کړي. په دي ډول سپړنوکې يا بېلګه يي (نمونه يي) ساحه په عمودي ډول سپړل کېږي اوهم د محل او سيمې په تناسب يو کوهی يا څاه سپړي اوکلتوري لرغوني طبقي يوپه بل پسې په پوره دقت رابرسېره کوي. که بياهم نوموړی شکل په نظر کې ونيسو اودعمودي سپړنو طريقه عملي شي . په روښانه توګه به څرګنده شي چې د نوموړې لرغوني غونډۍ په باندنۍ يا لومړنۍ کلتوري طبقه کې د زماني په لحاظ نوي وسايلو او اثارو ځای نيولی دی، نسبت هغواثارو او وسايلو ته چې د همدې لرغوني غونډۍ له وروستۍ يا دربېمې طبقې څخه لاس ته راغلي دي (۱: ۲۵)يا په بله مانا دنوموړې لرغوني طبقې پورتنۍ يا لومړنۍ طبقه تر ټولو ځوانه کلتوري طبقه ده او تر ټولو طبقو معاصر او پرمختللی اثار له ځان سره لري. په داسې حال کې چې د همدې غونډۍ وروستۍ طبقه يا دربېمه طبقه تر ټولو پخواني او زاړه اثار لري.

په دې ډول د ستراتيګرافي يا کلتوري طبقو د پېژندلو په وسيله کولای شو چې په نسبي ډول د لرغونو اثارو قدامت او لرغونتوب يو د بل په نسبت څرګند او تر لاسه کړو. پورتنۍ طبقه نسبت لاندې طبقې ته ځوانه ده .طبيعي ده چې کلتوري طبقه ځوانه وي، داثارو له طبقې څخه لاس ته راغلي توکي هم د هماغو اثارو په نسبت چې په وروستۍ کلتوري طبقه کې يې ځای نيولی دی زموږ زماني ته رانږدې دي. په هر صورت داثارو په منځ کې د نسبتي تاريخ ټاکنې د ستراتيګرافي ميتود تر څنګ د ستريشن، او تيپولوژي ميتودونه هم شته چې د بحث د لنډولو په خاطر له دې دوونورو ميتودونو څخه تېرېږو.

ب: د لرغونواثارود تاريخ ټاکنې مطلق ميتودونه:

لرغونپوهانو زيارايستلی چې د لرغونو اثارو د تاريخ ټاکنې علمي

اودقیق میتودونه دنورو مرستندویو علومو په ملګرتیا اختراع او کشف کړي. په دې بهیر کې یې یوشمېر میتودونه چې په مطلق ډول سره د لرغونو اثارو تاریخ ښودلای شي، طرح کړي او کارولي دي، د بېلګې په توګه دکاربن۱۴ میتود ،اپالیومګنیتي میتود ،اندروکرولوجي میتود اونور. له دې میتودونو څخه د ګټې اخستنې په صورت کې یوه اساسي پوښتنه چې ایا دا لرغونی اثر په کوم دوران یا زمانې پورې اړه لري ، دقیقا ځوابولای شو.

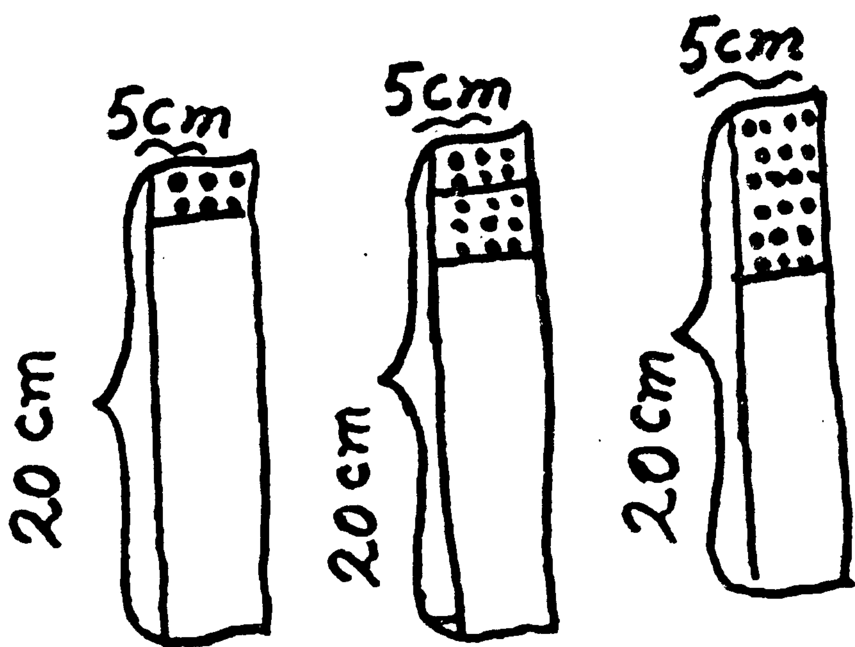
دکاربن ۱۴میتود:د لومړي ځل لپاره نامتوپوه ډاکټر ویلارد لیبي(W.Libby) پر ۱۹۴۰م کال د کاربن ۱۴مه مساله مطرح کړه او بیا وروسته هندي ساینس پوه (H. devries) دې طریقې ته وده ورکړه او د کاربن خصایل یې په سستماتیکه توګه توضیح کړل او هم یې د لرغونپوهانو لپاره ددې طریقې څخه د ګټې اخستنې زمینې برابرې کړې . ددې میتود په وسیله کېدی شي په حیواني او انساني فوسیلونو کې د کاربن د مقدار او اندازې ټاکلو او د هغې اندازې له مخې د هغه فوسیل تاریخ په دقیقه توګه څرګند شي.

ټول ژوندي موجودات ، انسان، حیوان ،د خپل ژوند د پیل له لومړۍ لحظې څخه بیاتر نن پورې له خپل طبیعي چاپېریال څخه د ازاد کاربن چې ۱۲اتومي وزن لري ځان ته جذبوي ، اوددې کاربن اتومي وزن له لازمو ترکیباتو وروسته پر کاربن ۱۴ اوړي.چې ایزوتوب کاربن هم ورته وایې په دې ډول دا پروسه دوام مومي چې ژوندی موجود خپل ژوند له لاسه ورکوي.

هغه وخت چې ژوندي موجود خپل ژوندله لاسه ورکړ، له هماغې لحظې څخه دا پروسه بر عکس پیلېږي په دې مانا چې نور ژوندی موجود ژوند نه لري چې کاربن له اتموسفیر څخه جذب کړي، نو ځکه د ژوندي موجود له مړینې وروسته سملاسي د کاربن ازادېدل پیلېږي، دهغو تجربو

له مخې چې په هند او امریکا کې د همدې طریقې د ټاکلو لابراتوار ونو په وسیله تر سره شوي دي. څرګند ه شوې ده چې د یوه ژوندي موجود دژوند په جریان کې جذب شوي کاربن په نیم نیم ډول د زمانې په تېرېدو سره لږېږي. ددې مطلب د ښه توضیح لپاره یوه بېلګه چې پر فرضیې متکي ده په نظر کې نیسو.

که چېرې له یوې لرغونې سیمې څخه د سپږنو په ترځ کې یو داسې فوسیل چې د تاریخ ټاکنې لپاره منا سب وګڼل شي ، ترلاسه شي ، په هغه صورت کې نوموړی فوسیل د انتروپالوجي یا بیولوژي لابراتوار ته لېږل کېږي چې څرګنده کړي د نوموړي فوسیل په وجود کې څومره کاربن ۱۴ شته او یا څومره کاربن ۱۴ پاتې دي ؟ که داسې فرض کړو یو داسې فوسیل چې اوږدوالی یې ۲۰ سانتي متره او سور یې ۵ سانتي متره وي ، دخپل ژوند په اوږدو کې یې د ۱۰۰ ګرامه کاربن ۱۴ د جذب او منلو ظر فیت درلود او په هماغه اندازه کاربن ۱۴ یې د مړینې تر لحظې په ځان کې ساتلی دی . خو اوس په نوموړی فوسیل کې ۲۵، ۱۲ ګرامه (دولس نیم ګرامه) کاربن ۱۴ شته .(۴:ش)

مقیاس 1cm = 5cm

۵۷۳۰ کاله   ۵۰ ګرامه

۵۷۳۰ کاله   ۲۵ ګرامه   خرګنده شوه چې په ۱۷۱۹۰ کاله

۵۷۳۰ کاله   ۱۲ ګرامه   کې ۸,۷ فیصده کاربن ۱۴

۱۷۱۹۰ کاله   ۸,۷ ګرامه د فوسیل څخه ازاد شوي دي

ویلادلیبي او له هغه وروسته فریس هالندي لرغونپوه ثابته کړه چې په هرو ۷۵۳۰ کلونو کې ټول جمع شوي کاربن ۱۴ نیمایي ته راټیټیږي په دې ترتیب ۵۰ ګرامه کاربن ۱۴ پاتې شوي دي. بیا وروسته ۷۵۳۰

کاله تېرشوي دي چې د کاربن ۱۴ اندازه ۲۵ ګرامه ته ورسېده او له هغه وروسته بیا ۷۵۳۰ کاله تېر شوي چې د کاربن ۱۴ اندازه ۱۲ ګرامه ته رسېدلې ده. په دې ترتیب د محاسبې نتیجه به داوي چې ۱۷۱۹۰ جمع یا منفي ۱۰۰ کاله وړاندي د نوموړې فوسیل تهوله جسد ژوند کاوه.(۶۵:۳۴)

۲ ـد **پالیومګنیتي میتود** : له دې طریقې یا میتود څخه کار اخستنه نسبتا اسانتیاوې لري.زیات شمېر لرغونپوهان هڅه کوي چې ددې میتود د موادو په شتوالي کې د لرغونو اثارو تاریخ اوزمانه څرګنده کړي، په پښتوژبه کې دپالیومګنیتي معادله اصطلاح ته(لرغونې مقناطیسي سمت) په ډول افاده کېږي. پالیود لرغونې مانا اومګنیتي د مقناطیس په مانا کارول شوي دي.

له دې میتود څخه د کار اخستنې پر وخت هغه لاژم مواد او معلومات چې و کولاي شي ګټور ثابت شي، باید وي د بېلګې په توګه په دې میتود کې د ځمکې د اوسنی‌مقناطیسي لوري په هکله معلومات او همدا شان هغه خاورین لوښي چې په پخوانیو زمانو کې پاخه شوي دي د هغو مقناطیسي لوري هم باید څرګند شي چې د نوموړو دوومقناطیسي لورو ترمنځ فاصله وښودل شي او په دې ترتیب د یوه لرغوني اثر دقیق عمر او تاریخ په ګوته کړي. (۱۸:۳)

د ځمکپوهنې علم (جیولوجي) پوهانو ثابته کړې ده چې د ځمکې مقناطیسي لوری او سمت د هر کال په جریان کې په یوه ټاکلې اندازه تغیر کوي، او برعکس د هغه خاورین پاخه شوي لوښي چې په پخوانیوزمانو کې پوخ شوی دی، مقناطیسي لوري په هماغه حالت ځای پرځای پاته کېږي چې د هغه وخت د ځمکې مقناطیسي لوری و. په دې ډول د ځمکې مقناطیسي لوري پرله پسې تغیر خوري اود خاورین لوښي د پخېدلو دقیق او مطلق عمر او تاریخ ټاکلی شو (۴۷:۳۴) (ش:۵)

د پورتني شکل د توضيح په صورت کې روښانه کېدی شي چې هغه لرغوني خاورين لوښي چې ددې سيمې د سپړنو په نتيجه کې لاس ته راغلي دي ۹۰۰۰ کاله وړاندې له اومو ختو څخه پر پاخه لوښي اوښتي دي. که داسې فرض کړو چې د ځمکې پوهنې د علم پوهانو د خپلو څېړنو نتيجې دا ډول اعلان کړې چې د ځمکې اوسنی مقناطيسي لوري د (A) ويکتور لوری دی، اوهمداشان د پخوانې جوړشوي خاورين لوښي مقناطيسي لوري د B ويکتور دی، په دې ډول ددې دوو ويکتورونو د تقاطع په نتيجه کې يوه قايمه زاويه چې ۹۰ درجې لرې منځته راځي. اوله بلې خوا فرض کوو چې د هرو سلو ۱۰۰ کالو په جريان کې د ځمکې

مقناطیسي لوری یوه درجه تغیر کوي. ددې فاصلې د معلومولو لپاره چې یوه قایمه زاویه یې جوړه کړې ده، یوه مجهوله معادله راپیداکیږي. په دې ترتیب چې د ځمکې دمقناطیسي لوری د هرو سلوکالو په جریان کې یوه درجه تغیر پیداکوي.نو څوکاله لازم دي اویا څو کاله باید تیرشوي وي چې د ځمکې مقناطیسي لوری او د خاورین لوښي د مقناطیسي لوري ترمنځ ۹۰ درجې فاصله منځ ته راغلې ده؟ په دې ترتیب څرګنده شوه چې ۹۰۰۰ + ۱۰۰ کاله وړاندې نوموړی خاورین لوښي پوخ شوی دی اوهغه لرغوني سیمه چې نوموړی اثر له هغې سیمې څخه ترلاسه شوی دی پر کار وړی اوګټه یې ترې اخستې ده.(۳:۱۹)

د یادونې وړ ده چې پورتنی فرضیه د یوې ټاکلې څېړنې نتیجه نه ده، بلکې یوازې د موضوع د ښه فهم لپاره دفرضیې په توګه مطرح شوې ده،په داسې حال کې چې د خاورین لوښي د پخېدلو تجربې د ۹۰۰۰ کاله پخوا انساني ټولنو له خوا نه دي تر سره شوي یا په بله مانا د خاورینولوښود پخېدلو لومړنی تجربې له ۵۰۰۰ تر ۶۰۰۰ ق م کاله پخوازمانوپورې اړه لري.

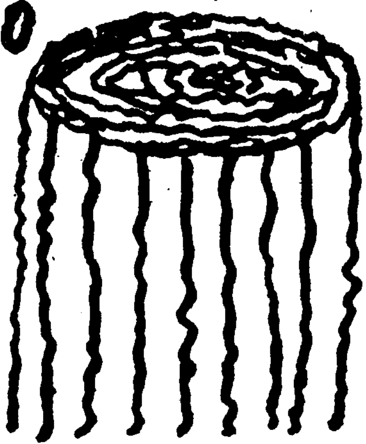
ددندروکرونولوژي میتود:د لومړي ځل لپاره انګلیسي لرغونپوه ډاکټر ډاګلاس له نوموړي میتود څخه دلرغونواثارود تاریخ ټاکنې لپاره ګټه واخیستله، ددې میتود اصطلاح له دریویوناني کلمو څخه ترکیب شوېده چې د ندرو(Dendro) د ونې په مانا کرونو Crono دزمانې اولوجي Logy د پوهې په مانا کارول شوي دي، له دې اصطلاح څخه هدف د ونې په وسیله د عمر اوتاریخ ټاکنې میتود دی.

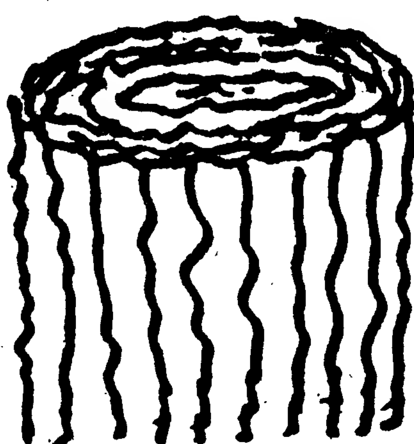
د لرغونپوهانوپه نظر د نوې ډبرې د دورې انساني ټولنو د لومړي ځل لپاره داوسېدنې ځایونه یا استوګنځي رایج کړل. ددې استوګنځي په جوړولو کې د ونو له تنو څخه کار اخیستل شوی دی چې ددې ونو تنې کولای شي د همغې لرغونې سیمې د تاریخ ټاکنې په هکله مرستندوی

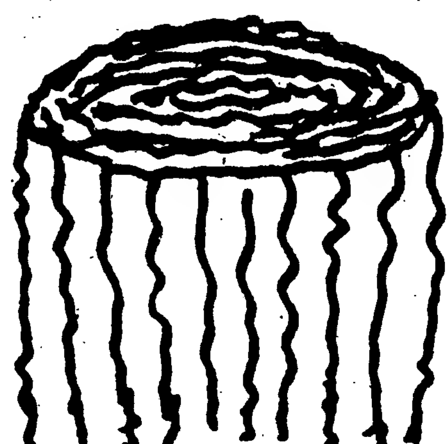
وګرځي.

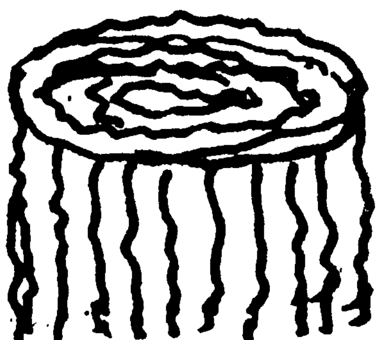
د کرنې پوهانو دا ثابته کړې ده چې دهرې ونې په تنه کې د هر کال په تېریدو سره یوه حلقه چې دایروي شکل لري منځته راځي. دا هره دایروي حلقه د هماغه کال په جوي شرایطو پورې اړه لري چې د حلقې عرض زیات وي او که لږ په هغو شرایطوکي چې ونې د ودې لپاره وړ وي دونې د حلقې عرض زیات وي او برعکس که چېرې دونې لپاره مناسب او وړشرایط برابرنه وي پر هماغه کال د ونې حلقه باریکه او کم عرضه وي. په دې ترتیب کولای شو چې د ونې د تنې له حلقو څخه د کالونو څرنګوالی او د چاپېریال د شرایطو د روښانتیا سربېره دونې د تنې له حلقو څخه د هغې ونې عمر هم وټاکو.

ډاکټر ډاګلاس د ونو د څو تنو د ورته حلقو په محاسبه وکړای شول چې د نوموړو ونو تاریخ روښانه کړي او همداشان د لرغونې سیمې په نږدې کې له یوه ځنګله څخه د پخوانۍ ونې د قطع کېدلو او د هغې دتنې په حلقو کې د یوې مشابه حلقې په پیداکولو سره وکولای شول چې د لرغونې سیمې دقیق عمر او تاریخ وټاکي (۴ ش)

که چیرې داسې فرض کړو چې له دریولرغونو سیمو څخه چې یو او بل ته نږدې واقع دي له هرې یوې لرغونې سیمې څخه دونې یوه داسې تنه په لاس راشي چې د حلقو ورته والی په کې ولیدل شي اوهغه په دې ډول چې له A سیمې څخه لاس ته راغلې ونې ټولې حلقې ۱۰۰ ته رسېږې او وروستۍ یااخري حلقه چې د سلو شمېره لرې هغه د B له سیمې څخه لاس ته راغلې ونې له لومړۍ حلقې سره برابر وي اویا مشابه وي، او په همدې ترتیب له B له سیمې څخه لاس ته راغلې ونې چې ټولې حلقې یې ۲۰۰ حلقو ته رسېږې چې وروستنۍ یا دوه سوومه حلقه یې له D سیمې څخه لاس ته راغلې ونې له لومړۍ حلقې سره سمون خوري چې د ټولو حلقو شمېر یې ۳۰۰ حلقو ته رسېږې په دې صورت کې ویلای شو چې:

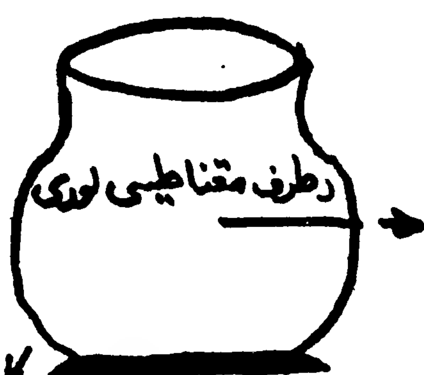
له A سیمې څخه لاس ته راغلې ونې سل کاله ژوند کړی دی اوهغه وخت چې داونه قطع کېدله پر هماغه کال له B سیمې څخه لاس ته راغلې ونې د ژوند لومړی کال و، اوله B سیمې څخه لاس ته راغلې دونې ژوند ۲۰۰ کاله و، هغه وخت چې د اونه قطع کېدله پر هماغه کال له D سیمې څخه لاس ته راغلې ونه ایښودل شوې اود ژوند لومړی کال یې و، دې ونې هم ۳۰۰ کاله ژوند وکړ.

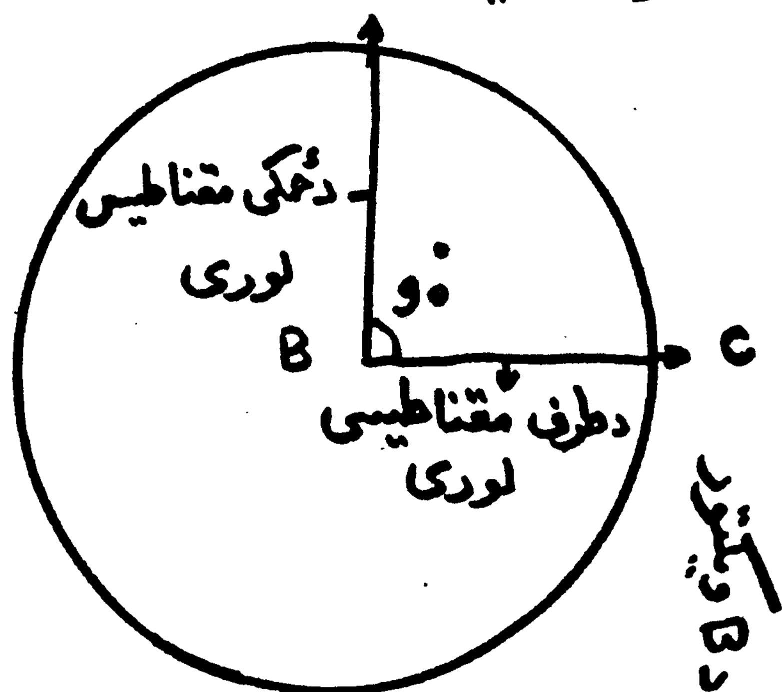
ددې نتیجې تر لاسه کېدلو وروسته لرغونپوه څېړونکی هڅه کوي چې داسې یوه ونه د همدې لرغونې سیمې په نږدې ځنګلونو کې پیداکړي چې له D سیمې څخه لاس ته راغلې ونې له یوې حلقې سره یې حلقه برابره وي او یا سمون وخوري. په هغه صورت کې چې لرغونپوه څېړونکی پر دې

بريالۍ شي چې يوه داسې ونه پيداکړي، په هغه وخت کې د هغې ونې حلقې هم محاسبه کېږي، او په نتيجه کې روښانه کېږي چې د A سيمې ونه څوکلنه وه د B سيمې ونه څوکلنه اوپه دې ترتيب د ټولو ونو د عمر محاسبه کېږي او په پای کې د لرغونې سيمې د عمر اوتاريخ دقيق وخت او زمانه څرګندېږي محاسبه په دې ترتيب سره ترسره کېږي.

دسيمې نوم	دونو د حلقوشمېره
A	۱۰۰ حلقې
B	۲۰۰ حلقې
C	۳۰۰ حلقې
داوسنۍ ونې تنه	۱۵۰ حلقې
مجموعه	۷۵۰ حلقې

په دې ترتيب څرګنده شوه چې د A سيمې ونه ۷۵۰ کاله وړاندې اېښودل شوې، چې تر سلو کالو ژوند کولو وروسته د هماغه وخت اوسېدونکو پرې کړې او له هغې څخه يې د عمارت ياد اوسېدنې د ځای په جوړولو کې، ګټه اخيستې ده. (۲۸:۳)

لنډیزاو پایله

لرغونپوهنه د یوې خپلواکې پوهې په څېر نسبتاًنوې څانګه ده، چې د هدف اوغوښتنې له مخې د تاریخ له علم سره ورته والی لري. د تاریخ او لرغونپوهنې ترمنځ ورته والی په دې ټکي کې نغښتی دی چې دواړه پوهې د انساني ټولنو شاته پاتې شوی حالت راڅرګندوي.

خوددې دواړو ترمنځ توپیرونه هم شته چې د همدې توپیرونوله وجې د لرغونپوهنې علم خپلواکه وده کړېده. تاریخ دانسان د ژوندانه هغه برخې تر څېړنې لاندې نیسي چې لیکدود او د لیکنې لپاره یې وسایل او زمینې پیداشوي دي. خو لرغونپوهنه په زیاتره توګه د انساني ټولنو د ژوندانه بهیر د پیدایښت له لومړنیو دورو څخه بیا د لومړنیو مدنیتونو تر منځ ته راتللو پورې زماني واټن تر څېړنې لاندې نیسي. لکه چې څرګنده ده هېڅ یوه پوهه په یوازې توګه نه شي کولې خپل هدف ته ورسېږي او هیلې یې

تر سره شي، مثلا دا چې له نورو علوموسره د مرستې منظمې اړيکې ولري، لرغونپوهنه هم له نورو علومو څخه مرسته غواړي، د علومو هغه ځانګې چې د څېړنې مواد يې په پخوانيو زمانو پورې اړه لري، لرغونپوهنه له هغو علومو سره مرسته کوي، اوهغه علوم چې د لرغونپوهنې دځينو خاصو ستونزو د حل په برخه کې مرستندوی واقع کېږي، له هغو علومو څخه مرسته غواړي، په داسې حال کې چې له ځينو علومو سره مرسته کوي اوله ځينو مرسته تر لاسه کوي.

لرغو نپوهانو له خپلو علمي څېړنو څخه د منطقي او علمي نتيجو دلاس ته راوړلو لپاره په ساحوي څېړنو کې يو شمېر تکتيکونه او ميتودونه منځته راوړي دي چې له نوموړو ميتودونو څخه په کار اخستنې سره کېدی شي لرغوني سيمه په پر پله پسې توګه وسپړل شي، او د علمي څېړنې لپاره يې لاس ته راغلي اثار وړاندې کړی شي د لرغوني سيمې ټاکنه، د ټاکل شوې سيمې په اړه د جغرافيايي، تاريخي شفاهي ا و مادي معلوماتو تر راټولولو وروسته په علمي توګه د لرغوني سيمې د سپړنې امکانات اوزمېنې څرګند ولای شو.

دنړۍ په ګوټ ګوټ کې د بېلا بېلو ادارو او موسسو له خوا د لرغونو سيمو سپړنه او څېړنه دوام لري، د هرې سيمې د ايجاباتو له مخې د سپړنې چارې تنظيمېږي. خو ددې علم د غټو او اساسي ميتودونه ته منځ توپېر منځ ته نه راځي. په دې مانا چې په هره سيمه کې هر وخت چې وي لرغونپوه څېړونکی بايد ځينې هغه ميتودونه او لارې عملي کړي چې د لرغونپوهنې د څېړنېزميتود په توګه پېژندل شوي دي. د سيمې په هکله د معلوماتو راټولول، د سيمې ديوې عمومي نقشې رسمول، د سپړنې عملياتي پلان ترتيبول، تر څېړنې لاندې ساحه پر مربعاتو ويشل، د اثاروله سايټ(site)څخه په منظمه توګه د عکس اخيستل، او داسې نور ميتودونه اوپرنسيپونه دهرې سيمې اوهرې زمانې د سپړنيزو چارو لپاره ضروري دي.

هغه وخت چې له يوې لرغوني سيمې څخه د سپړنو په بهېر کې لرغوني اثار تر لاسه شي، په طبيعي ډول د هغو اثارو د بياجوړولو او

ساتني مساله مطرح کېږي. ددې مسالې په اړه لرغونپوهان په موزيمونوکي خاص لابراتوارونه چې د لازمو وسايلو له پلوه مجهز وي تاسيس او ايجادوي، په دې ډول لابراتوارونو کې دلرغونواثاروو بياجوړوني او ساتنې لپاره د خاصو طريقو په کار اچولو سره پرله پسې علمي هڅې ترسره کېږي، د خاورينولوښو د بيا جوړوني ځانته ميتود ونه، د ډبرينو وسايلو ، فلزي، عضوي اونورو اثارو د بيا جوړوني لپاره ځانته ميتودونه کارول کېږي،چې له يوې خوا د اثارو کيفيت او کميت وساتل شي اوله بلې خوا د علمي څېړنو د سرته رسولو لړۍ ته زميني برابرې شي.

دلرغونپوهانو له خوا د لرغونواثارو د هر اړخيزې څېړنې لپاره يو لړ پرنسيپونه کارول کېږي، لړتر لږه د هر لرغوني اثر د کره کتنې لپاره د اثر د شکل تحليل او کره کتنه،د اثر زماني اومکاني کره کتنه، داثارو سياقي تحليل او په پای کې داثارودنقش د(چلند) تحليل او کره کتنه د لرغونپوهانو له خوا ترسره کېږي، چې دا پروسه په حقيقت کې د اثر هر اړخيزه پيژندنه ده. د اثارو په پورتني ډول تحليل او کره کتنې سره کېدی شي چې تر څېړنې لاندې اثارو د پيدايښت زمينې ، د کار اخيستلو مواد ، د جوړيدلو طريقې او په فرهنګي لحاظ د هغه اثر په ارزښت پوه شو او علمي نتيجې تر لاسه کړو.

د لرغونو اثارو تر تحليل او کره کتنې وروسته يوه اساسي او بنيادي پوښتنه رامنځته کېږي چې تر لاسه شوي اوتحليل شوي لرغوني اثار په کومو دوروااو زمانو پورې اړه لري؟ ددې پوښتنې لپاره هم لرغونپوهانو يو شمېر خاص ميتودونه ايجا د کړي دي چې له هغو څخه په کار اخستنې سره دا ډول پوښتنو ته ډاډه ځوابونه ترلاسه کولای شو، د لرغونو اثارو نسبتي تاريخ ټاکنه په ستراتيګرافي، ستريشن، تيپولوژي، اونوروطريقو سره پيداکولای شو، خود اثارو د عمردقيق تاريخ د يو شمېر نورو طريقو لکه کاربن ۱۴ ، د ندروکرونولوژي ،پاليومګنيتي، او نوروطريقو لکه د نايتروجن مقدار د فلورين مقدار په هډوکی کې اوپه داسې نوروطريقوسره په ډاډمنه او قاطع توګه د لرغونواثارو تاريخ ټاکل

کېږي.

په هر صورت ددې ټولو مسايلو له بيان او څرګندولوڅخه لاندې پـايلې په ډېرلنډيز سره تر لاسه کولای شو:

۱ـ لرغونپوهنه د علمي مسلك په توګه د زياتو پوهـانو او مينه والـو د پـاملرنې وړ ګرځيدلې ده. د علومـو پـه منځ کې ټاکلی ځای لـري، ځينـو علومو سره مرسته کوي او له ځينو علومو څخه مرسته تر لاسه کوي. او دا پوهـه خپلـو هدفونـو تـه د رسـېدلو لپـاره علمـي او عملـي منـل شـوي ميتودونه کاروي.

۲ـ د لرغونواثـارو ارزښت يـوازې هغـه وخـت لاڙيـاتېدلای شـي چـې د لرغونپوهنې له علمي ميتودونـو څخـه د لرغونوسيمو پـه سپړنو کې ګټه واخستل شي. که چېرې دا مېتودونه ونه کارول شي داثاروارزښت بـه ټيـټ اود فهم وړ به نه وي.

۳ـ ددې علم دودې او پراختيا لپاره د هېوادونـو د حکومتونو لـه خـوا بېلا بېلې موسسې او اداري منځته راغلي او د ودې لاره يې وهلې ده.

د نړۍ په ټولوهېوادونو کې ددې علمي څانګې له هڅو سره پوره ملاتړ شته، خاصتا په هغوهېوادونو کې چې د لرغونو زمانود وياړونو او بريـاوو ادعا لري دلاڙياتي پاملرنې وړګرځېدلې ده.

اخځونه

۱ـ الهام. محمدرحیم. (په ادبي تاریخ لیکنه کې د میتود ضرورت) دادبي تاریخ میتودولوژي. (کابل : دولتي مطبعه) ۱۳۶۷ل کال.
۲ـ بابایوف. اکتم. غلام احمد واك. باستانشتاسي افغانستان (کابل : پوهنتون کابل) ۱۳۶۳.
۳ـ بابایوف. اکتم. باوري اصول وتحقیقات باستانشناسي (کابل . پوهنتون کابل) ۱۳۶۳.
۴ـ برونوف. ادوارماقبل التاریخ. ژباړه: سیدسلطان شاه همام (کابل. پوهنتون کابل) ۱۳۵۹.
۵ـ تالقاني ، نورالله ، افغانستان ماقبل اریایها (کابل: مطبعه دولتي) ۱۳۶۳.
۶ـ پولادیان . عبدالجلیل (تاریخچه تحقیقات مشترك باستانشناسي افغان فرانسه) باستانشناسي افغانستان ، شماره اول. سال ۱۳۶۳.
۷ـ چایلد ، گورون، مسیرتاریخ ، ژباړه : بهنام (تهران) ۱۳۴۵
۸ـ حیدري . ځلمي ، (باستانشناسي چیست وچگونه در افغانستان بوجود امد) باستانشناسي افعانستان ، شماره اول سال ۱۳۶۰.
۹ـ ځدراڼ الف شاه . اصول ومبادي باستانشناسي ، (کابل : پوهنتون کابل) سال ۱۳۵۹.
۱۰ـ ځدراڼ الف شاه . مبادي بشر شناسي . (کابل :مطبعه

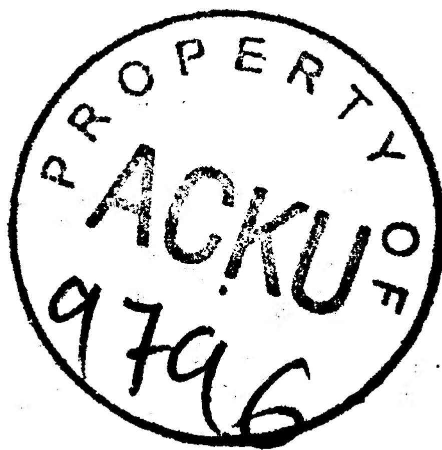
تحصیلات عالي) سال . ۱۳۶۳.
۱۱_ خدران الـف شاه . مسـکوکات ، کتیبـه ۴ وابـدات باسـتاني افغانستان (کابل : مطبعه پوهنتون کابل) ۱۳۶۳ .
۱۲_روهي، محمد صديـق ، دادبـي څېړنـو لاربنود . کـابل : دولتـي مطبعه) ۱۳۶۴.
۱۳_ روزنفیلد . جان .م . هنر دوره کوشاني ، مترجم : سرور همایون . (کابل : دولتي مطبعه) کال ۱۳۶۱.
۱۴_ سریانید ، و، گنجینـه کوشـاني هـای بـاختر ، مـترجم : حبیـب اعظمی (کابل : مطبعه دولتي) ۱۳۶۱.
۱۵_ سـلاوین ،و، ا، جیولوجـي عمومـي . (مسـکو : نشـرات مـیر) ۱۹۸۴م کال.
۱۶_ صدقـي . عثمـان . شهر هـای تـاریخي اریانا . کـابل : بیـهقي) ۱۳۵۴.
۱۷_ فضلان ابن ، سفرنامه ابن فضلان مترجم طباطبای (تهران : بنیاد فرهنگ ایران) ۱۳۴۸.
۱۸_ فانیـان . خسـرو، (روابـط فرهنـگ هـای کلکو لتیـك) بـر رسـي های تاریخي . شماره ۶ (تهران ،تهران پوهنتون) ۱۳۵۰.
۱۹_ کـهزاد ، احمدعلی ، (گزارشـهای چـهل سـاله باستانشناسـي در افغانسـتان) سـالنامه افغانسـتان کـابل : مطبعـه دولتـي) سـال ۱۳۳۷ و۱۳۳۶.
۲۰_ کـهزاد . احمدعلی . (مسـکوکات مـاقبل التـاریخ افغانسـتان) سالنامه افغانستان (کابل :مطبعه دولتي) ۱۳۱۶.
۲۱_کـهزاد . احمدعلی ، افغانسـتان درپرتـو تـاریخ . (کـابل : دولتـي مطبعه) ۱۳۴۶.
۲۲_ مسـون . وادیـم (د افغانسـتان زوړ تـاریخ) مـترجم زمـری محقق باستانشناسي افغانستان . شماره دوم ، ۱۳۶۰.
۲۳_ میرحسین شاه . ارشیف شناسي .(کابل : پوهنتون کابل)
۲۴_ وینوگراوف ، الکسي .حفظ وباز سازي اثار باستاني . مترجم

. (کابل : پوهنتون کابل) ۱۳۶۸ حضرت بني پور.
۲۵ ـ موزیم ، ملي . نمایشگاه اثار ضبط شده قاچاقي (کابل : دولتي مطبعه) سال ۱۳۶۳.
۲۶ـ قانون حفظ اثار تأریخي و فرهنگي افغانستان . قوس . ۱۳۵۹
۲۷ـ یوتوزي . ماوریز . (تجارت لاجورد درهزاره سوم.ق.م.) مترجم : یوسفزي باستانشناسي افغانستان ۱۳۶۰.
۲۸ ـ یوسفزی . عبدالظاهر . (اصطلاحات باستانشناسي) باستانشناسي افغانستان شماره دوم ۱۳۶۰.

۲۹ ـ باوري .محمد رسول :د کوشاني او یفتلی شاهانومسکوکات) اجتماعي علوم دریم کال لومړی ګڼه کابل پوهنتون.کابل) ۱۳۶۹.

دبهرنۍ ژبې اخځونه

30- Nancy Hateh Dupree . An Historical Guide to Afghanistan . (Kabul : Afghanistan).1977.
31- Encycloaedia Britannica .volume 15 1958.1962.
32- The World book (Encyclopaedia).1958
33- Archeolgische Almanak . Archeologisch Informatie Centrum .1992 leiden
34- Deeben and E. Drenth . Bijdragen aanhet Onderzoek naar de Steentijd in Nederland .1998
35- Prismavan de Archeologie ,2000 begrippen van A tot Z. 1996

په دې کتاب کې:

- لرغونپوهنه څه شی دی.
- له نورو علومو سره د لرغونپوهنې اړیکې.
- دلرغونو اثارو بیا جوړونه.
- د لرغونو اثارو تحلیل او کره کتنه.
- دلرغوني اثر زماني او مکاني تحلیل او کره کتنه.
- دلرغونو اثارو دتاریخ ټاکنې میتودونه.

دلرغونو اثارو دڅېړنې، پلټنې او کیندنې په اړه په لسګونو مطالب ځای کړای شوي دي. په پښتو ژبه د لرغونپوهنې په برخه کې دا اثر خورا ګټور اثر دی.

دافغانستان دکلتوري ودې ټولنه - جرمني

VEREIN ZUR FORDERUNG DER
AFGHANISCHEN KULTUR E.V

د خپرونولړ (۳۰)